

Contra l'imperialisme lingüístic

A favor de la linguodiversitat

Pere Comellas Casanova

SUMARI

PRESENTACIÓ	4
1. LA CREIXENT DESAPARICIÓ DE DIVERSITAT LINGÜÍSTICA	6
MINVA LA DIVERSITAT?	6
QUANTES LLENGÜES QUEDEN, ENCARA?.....	8
2. LES LLENGÜES, UN BÉ CULTURAL	12
PATRIMONI NACIONAL	12
PECES DE MUSEU	13
EL PROBLEMA DE LA PROPIETAT I DE L'EXPLOTACIÓ DE LES LLENGÜES	14
LA LLENGUA COM A FONT DE RIQUESA FUTURA.....	15
3. LES LLENGÜES COM A OBJECTE, INSTRUMENT I FONT DE CONEIXEMENT CIENTÍFIC I DE PRODUCCIÓ TECNOLÒGICA.....	17
SENSE LLENGÜES NO HI HA LINGÜÍSTICA	17
QUI VA ENSENYAR EL BASC ALS BASCOS?.....	20
LES LLENGÜES COM A INSTRUMENTS DE LA HISTÒRIA	21
LES LLENGÜES I LA GENÈTICA HUMANA.....	23
BOTÀNICA, TAXONOMIA, FARMÀCIA I LLENGÜES.....	25
LES LLENGÜES, PORTA D'ENTRADA A LA MENT?.....	27
4. LA DIVERSITAT LINGÜÍSTICA, GARANTIA DE LA DIVERSITAT DEL PENSAMENT: LLENGÜES I VISIÓ DEL MÓN	32
LA HIPÒTESI SAPIR-WHORF	32
SI NON É VERO, É BEN TROVATO.....	33
TOT ES POT TRADUIR?	35
PER GAUDIR DE LA RIQUESA, CAL SABER QUE EXISTEIX.....	38
5. LES LLENGÜES TAMBÉ SÓN POESIA.....	40
6. LLENGÜES I ESPÈCIES: L'ECOLOGISME LINGÜÍSTIC	42
LA LLENGUA ÉS COM UNA ESPÈCIE VIVA.....	44
VARIETAT LINGÜÍSTICA I SUPERVIVÈNCIA ESPIRITUAL	46
ON HI HA MOLTES ESPÈCIES, HI HA MOLTES LLENGÜES	47
LLENGUA, ENTORN I SUPERVIVÈNCIA.....	54
NOVES LLENGÜES: EL CANVI COM A MECANISME ECOLÒGIC ADAPTATIU	56
ECOLOGIA I ECOLOGISME	58
7. DIFERENTS LLENGÜES, DIFERENTS IDENTITATS.....	63
8. EL MAL DE LLENGUA	67

NO HI HA LLENGUA SENSE PARLANTS	67
CAUSES POLÍTIQUES, ECONÒMIQUES I SOCIALS	70
EL MAL QUE FA HAVER PERDUT LA LLENGUA	74
9. SÓN CARES DE MANTENIR, LES LLENGÜES?	78
RICS EN LLENGÜES, POBRES EN DINERS: MULTILINGÜISME I SUBDESENVOLUPAMENT	78
VAL MÉS PAGAR TRADUCTORS QUE PRENDRE MAL	81
LA LLENGUA TAMBÉ ÉS UN BON NEGOCI	82
10. CONCLUSIONS.....	85
BIBLIOGRAFIA	87

Presentació

Si més no a Catalunya, les qüestions lingüístiques fa molt de temps que tenen un ressò considerable. I no és gaire arriscat afirmar que en els darrers anys la llengua s'ha convertit en un dels temes centrals del nostre espai comunicatiu, sobretot perquè moltes veus han anunciat la possibilitat que el català desaparegui, que deixi d'usar-se, que deixi de ser una llengua viva.

Al mateix temps, en l'àmbit de la lingüística han sorgit al llarg de les últimes dècades una sèrie de veus d'alarma relacionades amb aquesta preocupació d'una part de la societat catalana, però amb un abast més general: molts lingüistes han fet previsions sobre el futur de la diversitat lingüística de la Terra i han arribat a la conclusió que una part molt important del patrimoni lingüístic actual desapareixerà al llarg del segle que som. Per tant, semblaria que les preocupacions de la gent a Catalunya que creu que el català ha agafat una dinàmica que l'aboca a la desaparició estarien en sintonia amb les preocupacions dels especialistes que creuen que la diversitat lingüística mundial patirà una dràstica reducció —l'està patint, de fet— en els pròxims cent anys.

Aquesta sintonia és una de les motivacions del present text. Com a membre de la comunitat catalanoparlant, segons les veus esmentades parlo una llengua en perill de desaparició. Però resulta que comparteixo aquesta situació amb milions de persones parlants de milers de llengües arreu del món, alhora que constato que de fet el català, comparat amb molts altres, és un malalt amb una salut de ferro.

Són moltes les preguntes que aquesta constatació pot suggerir. Aquest llibre té la pretensió de donar resposta —o més ben dit, veure quines respostes es donen actualment— a una: ¿i què passa si desapareixen les llengües? Què hi perd la humanitat quan es redueix dràsticament la diversitat lingüística? Per què els catalans, o qualsevol altre parlant de qualsevol de les llengües que se suposa que estan en perill, ens hauríem de preocupar pel fet que la nostra llengua es deixi d'usar? De fet, no val més així? No ens entendríem més bé sense tanta varietat? No és un vell somni de la humanitat, una llengua universal?

Sí, però... que sigui la meva. Aquest és sovint el plantejament dels qui en Jesús Tusón anomena «monolingües militants», dels qui els sap greu que a Filipines ja no es parli castellà, i encara els en sap més que a Bera, al Bidasoa, encara no es parli només castellà. Ara bé, es tracta d'una malaltia que s'encomana molt. A vegades s'ha dit, per exemple, que estaria bé que els espanyols aprenguessin una mica de català, ja que compartim estat. Però quants catalans aprenem una mica d'aranès?

La guerra de les llengües no anuncia res de bo per als catalanoparlants. I és molt pitjor per als nostres veïns occitans, sards, amazigs o gal·lesos. Però és que a les guerres, ja se sap: ull per ull i tothom acaba borni. Si el problema del català només és el nostre problema, com el del cors només ho és de la gent de Còrsega, malament rai. Nosaltres aguantarem una mica més que molts dels que ens envolten, però si això és una guerra, difícilment la podem guanyar. Potser el que ens cal és trobar altres camins, deixar estar les metàfores bèl·liques i canviar de perspectiva. No és normal que esperem que els castellanoparlants facin pel català el que nosaltres no fem per l'aranès. No és normal que tinguem veïns que han vingut de dos o tres mil quilòmetres lluny —ni que siguin deu o dotze mil— i no sapiguem com es diu la llengua que parlen a casa seva, o com es diu bon dia en aquesta llengua. Si nosaltres, que patim per la nostra llengua, no som sensibles a aquestes coses, qui ho ha de ser? És per això que em pregunto si hi ha raons (més enllà de les ganes de cadascú de sentir parlar els fills com ha sentit parlar els pares) per treballar en aquest sentit, per intentar bastir una sensibilitat lingüística que sigui capaç de mantenir la linguodiversitat. És a dir, si a més de patir pel català, que és el nostre, també tenim raons per patir pels altres.

Aquest llibre es proposa, doncs, exposar breument els principals arguments en contra de la desaparició de varietats lingüístiques, les que siguin, des d'una perspectiva general. La idea és contribuir a aclarir si la recança que sentim els parlants de llengües amb el futur poc clar té algun fonament més enllà dels nostres sentiments o, al contrari, si les raons per preocupar-se per un fenomen com aquest (que potser no ha de ser necessàriament preocupant o nociu mirat des de fora) només són locals i particulars de cada comunitat. ¿Tenim, doncs —els que temem per la nostra llengua— arguments per recolzar-nos en un marc de defensa de la diversitat o al revés, hem de concloure que tanta llengua no fa gaire servei, o fins i tot que fa més nosa que servei?

Segurament moltes persones pensaran que les conclusions no són gaire conclusives. No s'ha trobat encara l'argument definitiu que demostrï sense esclatxes que la fi de tantes llengües és la fi del món. N'hi ha que ho veuen així, però també n'hi ha que no. D'altra banda, potser els catalanoparlants no podem ser gaire objectius en aquests temes i l'única cosa que fem és confirmar el punt de partida: que no és bo que la nostra llengua es perdi. Però també és cert que bona part de les opinions aquí reflectides no vénen de persones que formin part de cap minoria lingüística de futur incert. Hi ha molta gent preocupada pels perills de la minva de diversitat lingüística que no hi tenen res a perdre ni a guanyar personalment. Val la pena escoltar-los, també.

1. La creixent desaparició de diversitat lingüística

Minva la diversitat?

Doncs sí, sembla que hi ha menys llengües ara que fa uns segles, i que d'aquí a un segle n'hi haurà moltíssimes menys. Si més no segons una bona colla de persones que estudien aquesta qüestió. Els últims anys s'ha repetit sovint a la premsa una dada clau: durant el segle XXI, podrien desaparèixer entre el 50% i el 90% de les llengües que actualment encara es fan servir. Aquesta dada prové del lingüista Michael Krauss, un dels participants del simposi organitzat per la Linguistic Society of America l'any 1991 sobre les llengües amenaçades. Les contribucions de la trobada es van publicar a la revista nord-americana *Language*. Krauss s'atrevia a avançar unes xifres concretes:

Dos lingüistes amb àmplia experiència han estimat de manera independent que [...] el nombre de llengües que, al ritme que van les coses, s'extingiran durant el segle que ve és de 3.000 de les 6.000.

Krauss, 1992: 6

Inicialment la previsió, doncs, era que la meitat de les llengües al cap de cent anys ja no tindrien ningú que les parlés. I ja tenim la primera xifra de la premsa. Però després d'analitzar una mica més la situació, Krauss afirmava que considerava «raonable el càlcul que diu [...] que el segle pròxim veurà la mort o bé la decadència del 90% de les llengües humanes». Certament es tracta d'una forquilla molt àmplia que expressa ben clarament dues coses: la magnitud del fenomen i la dificultat de precisar-ne les dimensions. D'on surten unes xifres tan altes? El lingüista repassa breument per zones del món l'evolució recent de les llengües conegudes i les classifica en tres grups: les moribundes (ja no es transmeten), les amenaçades (tenen tendència a deixar-se de transmetre) i les fora de perill. És comptant aquestes darreres, només el 10%, com arriba a la conclusió que podríem parlar d'un percentatge de desaparició del 90% restant.

Què cal per ser membre del club dels supervivents? Per Krauss estarien fora de perill les llengües que gaudeixen d'un suport oficial dels estats i/o tenen un alt nombre de parlants (i alt aquí vol dir més de cent mil). Amb una de les dues condicions n'hi podria haver prou: tenir un estat darrere o tenir més de cent mil parlants. Satisfan aquestes condicions unes sis-centes llengües. Si el total de llengües rondava les sis mil,

ja tenim el suposat 10% de llengües que veurien el segle XXII (entre les quals, per cert, el català).

Es poden trobar moltes més fonts que subratllen aquesta tendència. David Crystal, per exemple, cita un informe de la Unesco de 1994 segons el qual «és cert que l'extinció de les llengües progressa ràpidament en moltes zones del món» (Crystal 2000: 7). Aquest mateix autor cita també la declaració inicial del Endangered Language Fund, una institució creada l'any 1995 als Estats Units per contribuir a la preservació de les llengües:

Les llengües han mort al llarg de la història, però mai no ens hem enfrontat a una extinció massiva com la que amenaça el món actualment.

Aquesta impressió de fenomen de gran magnitud, d'urgència i d'alarma és molt comuna entre els especialistes i es reflecteix en afirmacions molt contundents: «Sabeu que cada any moren 25 llengües de mitjana?» (Hagège, 2000: 12); «Les llengües avui s'estan assassinant a un ritme més elevat que mai anteriorment a la història de la humanitat, i amb més rapidesa relativa que la biodiversitat. En conseqüència, la diversitat lingüística està desapareixent» (Skutnabb-Kangas, 2000: 5). A més a més, sembla que l'extinció a gran escala va començar ja fa temps, amb l'època moderna: «En els darrers cinc-cents anys han desaparegut cap a la meitat de les llengües conegudes del món» (Sasse, 1992: 7). Encara que no tothom fa una estimació tan pessimista: «la meua hipòtesi és que avui hi ha al voltant del 15% menys de llengües que l'any 1500» (Bernard, 1992: 82). En fi, gairebé totes les aproximacions generals al tema contenen diagnòstics en aquest mateix sentit, i moltes d'elles repeteixen les previsions numèriques de Krauss.

En canvi, no és fàcil trobar, en els textos dedicats al tema, afirmacions en sentit contrari, és a dir, que sostinguin que la diversitat lingüística no està amenaçada, o que el ritme actual d'extinció de llengües és el de sempre i està, com sempre, compensat pel ritme de diferenciació de llengües. Ara bé, davant la magnitud de l'alarma, sí que es donen algunes reaccions que tendeixen a considerar-la exagerada. Crystal esmenta que l'any 1997 acabava un article a *The Guardian* amb les paraules següents:

Potser arribi un dia que [l'anglès] sigui l'única llengua que es pugui aprendre. Si això arriba a passar, serà el desastre més gran que hagi conegut el planeta en tota la història.

Crystal, 2000: 8-9

Aquesta afirmació va provocar diverses reaccions, entre les quals la d'un periodista que rebutjava aquesta possibilitat, ja que acabava de tornar d'Àfrica i havia constatat que el plurilingüisme hi tenia una salut excel·lent. De fet, el periodista posava en evidència una paradoxa curiosa: mai com ara no havíem tingut tantes dades de l'autèntica dimensió de la diversitat lingüística de la Terra, justament quan se suposa que som a punt de perdre-la. Fins a èpoques relativament recents, l'estimació del nombre de llengües del món era molt més baixa del que és avui, i a més no s'inclouien en aquesta comptabilitat les llengües de signes (no es consideraven llengües, de fet). Encara ara, si fem l'experiment de preguntar a qualsevol persona quantes llengües creu que hi ha, obtenim resultats terriblement diversos, però hi ha força tendència a fer una estimació a la baixa.

Ara bé, tot i que hi ha opinions que troben que s'està fent alarmisme, gairebé ningú no nega la tendència; com a molt se'n qüestiona la intensitat, la velocitat o l'abast. Ni tan sols els que no entenen la disminució de la diversitat com un fet negatiu. Juan Ramón Lodares, per exemple, considera molt positiu que disminueixi el nombre de llengües que es parlen al món, i en tot cas troba esperançadores les prediccions de reducció dràstica, però no les contradiu. Senzillament es mostra escèptic davant la possibilitat que una cosa tan esplèndida passi tan ràpidament:

A més, el futur sembla prometedor (potser massa prometedor): segons el lingüista nord-americà Steven Fischer, dels més de sis mil idiomes que avui es parlen al món, d'aquí a tres-cents anys només en quedaran dues dotzenes (serà veritat?).

Lodares, 2001: 181

Així doncs, pràcticament hi ha unanimitat en el plantejament general: al llarg de la història sempre hi ha hagut tant diferenciació com extinció de llengües (l'estimació de la quantitat de varietats que han existit és molt imprecisa, entre 600.000 i 31.000, segons Crystal), però en aquests moments estem immersos en una tendència accelerada cap a la reducció dràstica del nombre d'aquestes varietats.

Quantes llengües queden, encara?

Però quantes llengües hi ha? Ja hem vist que els lingüistes fan servir nombres rodons, aproximats. No és per manca de pedanteria. És que no se sap ben bé. Primer, perquè de

fet no fa pas tant que ens hem posat a comptar-les amb un cert rigor. Però sobretot, perquè no sempre és tan fàcil determinar què és una llengua.

El caràcter problemàtic de la categoria de llengua ha estat molt discutit per la lingüística. Potser en sigui un resum general la frase de Mühlhausler: «No existeix una definició cultural neutra de llengua» (Mühlhausler, 2001). Què vol dir que no tenim una definició culturalment neutra de llengua? Doncs que tot i que tothom és conscient que les persones parlen de maneres diferents, la tradició cultural de cadascú fa que entengui per llengua coses diferents. El problema és a l'hora de determinar quins són els criteris per delimitar dues llengües. Intuïtivament, pensem que si entenem algú, és que parla la mateixa llengua que nosaltres, i si no, doncs no. Però hi ha gent catalana que diu que entén força bé la locutora del telenotícies de la RAI, la televisió italiana, i altres que diuen que no entenen un mallorquí. El gallec o el cors, fins fa poc, eren considerats per la filologia romànica formes de portuguès i de toscà respectivament. Actualment bona part dels filòlegs ja els tenen per dues llengües.

Però el fet és que qualsevol variant no agafa fronteres clares i nítides fins que algú la normativitza i en comença a fer diccionaris. Si no, no és fàcil saber qui parla encara català i qui ja parla provençal, o benasquès. Com tampoc no hi ha manera de saber si el benasquès és una mena de català, d'aragonès o una llengua en si. Però quan hi ha una autoritat academicopolítica que ho defineix, llavors tot queda clar: ja tenim una definició de llengua, això sí, culturalment marcada i per tant no necessàriament vàlida per tothom ni a tot arreu. El cas és que si només ens dediquem a comparar elements lingüístics (lèxics, estructurals, fonològics...), descobrim que la variació que aquí considerem més que suficient per parlar de llengües, a Itàlia només els dona per parlar de dialectes. I no parlem de la Xina!

No és estrany, doncs, que els treballs sobre les llengües del món comencin per confessar que, de fet, no sabem quantes n'hi ha. Sovint el còmput s'ha fet sobre la base de simples denominacions, de noms darrere dels quals no sabem què hi ha, si és que hi ha res. A més, «la majoria dels noms que figuren en llistes de llengües existents els han proporcionat lingüistes estrangers, administradors i missioners» (Mühlhausler, 2001), i no pas membres de la comunitat de parlants nadius. Però encara que ho haguessin fet, sabem prou bé que moltes vegades la perspectiva científica difereix completament de la popular, entre altres coses perquè «els criteris estructurals són indicadors poc fidedignes dels límits lingüístics tradicionals, ja que aquests reflecteixen factors com el desig de formar part d'un grup, compartir obligacions socials o tenir un enemic comú» (Mühlhausler, 2001). La qüestió de si a Alcoi i a Olot es parla o no es parla la mateixa

llengua té més a veure amb aquest «desig de formar part» o de no formar part de què parla Mühlhäusler que no pas amb la lingüística.

Tanmateix, per difús, relliscós i imprecís que sigui, el terme de *llengua* continua sent el d'ús més comú —això sí, gairebé sempre en lingüística en el sentit de «varietat lingüística», i no ja com a terme opositiu a «dialecte», per exemple. Ara bé, en determinades línies d'investigació es té molt present que es tracta d'un concepte provisional i culturalment marcat. Mühlhäusler posa en evidència la gran diversitat d'idees sobre el que és llengua que hi ha al món. En general hi ha força consens entre els lingüistes que la normativització d'una varietat és una operació a favor de preservar-la. Diguem que la normativització és una força centrípeta que va molt bé per marcar fronteres exteriors i evitar aquelles indefinicions de què és què segons a on.

Però també és una màquina de segar diversitat: per aquesta força centrípeta precisament, els parlants, sotmesos al prestigi i a la difusió que té l'estàndard, abandonen gradualment l'especificitat del seu parlar a favor de les solucions suposadament comunes de la llengua normativitzada. O sigui que preserva per una banda però anivella per l'altra. Seria possible una normativització que permetés alhora contribuir a preservar una llengua i mantenir-ne la variació? Potser algú consideri que no cal filar tan prim, però cal recordar un cop més que no sabem ben bé què és una llengua i què no ho és, i que mirat d'una mica més lluny, el català no deixa de ser un simple dialecte del llatí.

Amb totes les reserves, doncs, parlarem de llengües o de varietats lingüístiques, si més no perquè no ens podem aturar per una simple qüestió d'etiqueta. I per la mateixa raó, podem donar una dada, provisional i discutible, és clar, però molt precisa: la base de dades Ethnologue (que es pot consultar a Internet a l'adreça www.ethnologue.com) recull un total de 6.809 llengües, de les quals 417 es consideren a punt d'extingir-se, perquè ja només els queden un grapat de parlants. N'hi ha 114 que són llengües de signes, que ara ja sabem que són llengües normals i corrents, només que en comptes de fer servir sons fan servir moviments. I encara que moltes vegades portin també el nom d'un lloc o d'un poble —com la llengua de signes catalana—, no es tracta de versions o adaptacions de la llengua de sons d'aquell poble, sinó de llengües ben diferenciades.

Aquestes 6.809 llengües tenen 41.791 noms, perquè ja sabem que molt sovint les llengües s'anomenen de més d'una manera: valencià i català, per exemple, o bable, asturleonès i mirandès. I la llista no estarà mai tancada. D'una banda perquè ja hem vist que podria escurçar-se molt en poc temps. D'altra banda perquè a vegades encara es troben llengües que no es coneixien. No fa gaire es va descobrir precisament la llengua

de signes d'un poble beduí del desert del Neguev, a l'Orient Mitjà (Sandler, 2005). L'alt grau de sordesa congènita de la comunitat la va portar, ara fa uns setanta anys, a inventar una llengua específica de signes que no s'assembla a les llengües —ni orals ni de signes— que té més a prop. Un fet que dóna suport tan als que creuen que essencialment el llenguatge humà és innat —i per això quan no tenim llengua a mà per aprendre, l'inventem— com als que entenen la diversitat lingüística com una potent eina adaptativa.

2. Les llengües, un bé cultural

Patrimoni nacional

La idea que les llengües, cadascuna de les llengües que es parlen, són un bé en si mateix —en el sentit d'un objecte cultural valuós que cal preservar— és gairebé una de les premisses de bona part de les defenses de la linguodiversitat. Es podria dir que es tracta d'una idea que ha entrat en aquest conjunt de creences compartides que anomenem sentit comú, si més no en abstracte. I ho ha fet provinent d'altres àmbits més generals com la valoració de la diversitat cultural o el conservacionisme en el terreny del patrimoni cultural i natural. D'una banda, la mobilitat social creixent ha accelerat considerablement el contacte entre cultures, mentre que la globalització dels mitjans de comunicació ha augmentat notablement les notícies d'altres realitats. D'altra banda, la cultura occidental arrossega una forta tradició de respecte pels vestigis culturals que es consideren un llegat històric de gran valor i que es remunta com a mínim, encara que en diferent grau, al Renaixement. La sacralització dels objectes de valor cultural com obres d'art, restes arqueològiques o documentació s'estenen a la llengua, considerada una manifestació més d'aquest «patrimoni». Una variant d'aquesta perspectiva seria la idea que les llengües formen part de la riquesa d'un estat en el mateix sentit que «els minerals, la perícia tècnica o el nombre de treballadors», o fins i tot que una cosa «esplèndida com els parcs naturals» (Thieberger, 1990: 335).

Per a molts, aquesta simple consideració de les llengües com a monuments (equiparables al Taj Mahal, a la Gioconda o a *La consagració de la primavera*) és suficient per donar suport a qualsevol mesura de conservació. Potser la posició queda prou ben sintetitzada en una entrevista recent al gran lingüista Noam Chomsky, que, en preguntar-li per què pensa que la diversitat lingüística és valuosa i mereixeria protecció, afirma:

Per la mateixa raó per la qual estic a favor de protegir la ciutat de Venècia de la seua destrucció per les inundacions. Representa una gran fita de la creativitat humana i cal preservar-la. Cada llengua constitueix un dipòsit d'una forma concreta de riquesa i varietat cultural. No fa falta argumentar per què cal protegir-les... Tothom es va disgustar quan el museu de Bagdad va ser destruït. Per què? Perquè és un dipòsit de la gran riquesa de la civilització humana. I cadascuna de les llengües d'Àustràlia central és el mateix.

Pastor, 2003

Peces de museu

L'argument patrimonial, però, és considerat poc sòlid per alguns lingüistes, si més no per si sol. En primer lloc, sovint porta implícita la idea que allò que considerem patrimoni cultural forma part del passat, en el fons ha deixat de tenir funció social: es tracta simplement d'un monument, és a dir, allò que recorda o perpetua alguna cosa, una fita del que hem estat. El sentit de la diversitat lingüística seria, fonamentalment, museístic. I per tant, n'hi hauria prou amb documentar adequadament totes les manifestacions lingüístiques existents per tal de guardar-ne constància per sempre.

En efecte, considerar les llengües com a peces de museu és un argument a favor de la documentació, és a dir, a favor de deixar testimoni d'allò que una vegada va existir, igual com fem amb certes restes arqueològiques importants, però no de la conservació, és a dir, de la continuïtat actualitzada i en funcionament d'una determinada varietat. Des d'aquesta perspectiva, seria important, ara que encara hi som a temps, que cada estat financés els estudis lingüístics necessaris per inventariar tota la seva riquesa lingüística. Però un cop fet això, no caldria que es preocupés de la vitalitat futura d'aquesta riquesa: igual que no es preocupa del fet que ja no es facin culleres de fusta, però sí de guardar-ne unes quantes perquè puguem saber quina mena d'estris feien servir els nostres besavis per menjar.

En segon lloc, el punt de vista patrimonial justificaria una jerarquia de valor: la conservació del patrimoni prioritza determinats objectes en funció del valor que se'ls atribueix. Val la pena restaurar el Coliseu de Roma, però en canvi n'hi ha prou amb documentar les restes arqueològiques del segle XVIII que trobem en fer un aparcament subterrani: no cal paralitzar l'obra indefinidament (no cal dir que els criteris de conservació canvien molt, però el principi jeràrquic hi és). Certament hi ha casos en què en l'àmbit lingüístic també es defensaria la prioritat a l'hora de protegir una o altra varietat sobre la base de criteris com ara la suposada antiguitat i la raresa (dos típics elements que afegeixen valor patrimonial a qualsevol objecte): la fascinació d'innombrables lingüistes pel basc reposa parcialment en aquests factors. Però una jerarquia de valor aplicada a una activitat humana com la llengua (per més que a vegades sigui útil considerar-la com a tal, una llengua no és cap objecte) implica una jerarquia de valor dels seus usuaris. Una part important de l'etnografia i de l'antropologia clàssiques, molt lligades al colonialisme (com la lingüística, d'altra banda), faran servir aquesta jerarquia amb uns objectius simbòlics prou clars. Com diu Marcelo Dascal:

Tendim a pensar que nosaltres som els representants de la Raó, de la Ciència, del Progrés, mentre que ells són pobres «primitius» o perillosos «bàrbars». I ho fem [...] en part perquè considerem les seves llengües inintel·ligibles, i per tant inferiors. Si adoptem aquesta posició, quin valor podem trobar en la seva cultura i en la seva llengua, més enllà del valor «museístic»?

Marcelo Dascal, 1996, citat per Skutnabb-Kangas, 2000: 30

Encara que no s'estableixi un criteri de valor en funció de fets com l'antiguitat, la raresa o el suposat valor d'una determinada varietat per sobre d'una altra, com que els recursos que se solen destinar a la conservació del patrimoni són escassos, sempre caldrà triar. D'alguna manera ja es fa: en la política espanyola —i molt sovint a contracor, sí— de tant en tant es parla de la «riquesa lingüística de l'estat», però en aquesta riquesa es limiten a incloure-hi quatre peces: català, castellà, gallec i basc. Res de la resta de «riquesa», que en algun cas fins i tot és tan oficial com les altres (l'aranès), però que en general ha obtingut poc reconeixement: asturleonès, portuguès d'Oliveña, gallec d'Extremadura... Per no parlar de la «riquesa» que porta la gent provinent d'altres territoris lingüístics. La perspectiva patrimonial sempre fa una llista de prioritats, o sigui, en fa entrar uns i n'exclou uns altres.

De tota manera, cal dir també honradament que la visió patrimonialista o museística dels lingüistes actuals no té pas una orientació ni colonialista ni jerarquizadora (i per tant racista), sinó més aviat propagandística: es tracta de donar un argument a favor de la preservació que se suposa que ja forma part del discurs políticament correcte, i que per tant ningú no menystindrà d'entrada. Quin polític gosarà dir —com a mínim en públic— que això de les llengües és una nosa si resulta que són «patrimoni nacional»! Ara, amb això no n'hi ha prou. Bobaljik i Pensalfini (1996: 17) ho comparen amb fer un zoo: potser té un cert valor pedagògic, però no és una opció. Els zoos no són cap alternativa a l'extinció d'espècies.

El problema de la propietat i de l'explotació de les llengües

Però aquesta visió encara plantejaria un altre problema important: si les llengües es patrimonialitzen, si es defineixen com a béns, pot sorgir la qüestió de la propietat (i de l'apropiació), que implica el del cost del manteniment, el dels beneficis d'una possible explotació, etc. Sens dubte la dimensió econòmica del llenguatge és una àrea complexa i amb moltes ramificacions, com ho exemplifica el cas que alguns lingüistes que han

treballat en comunitats lingüístiques molt petites esmenten: a vegades els parlants nadius manifesten recel cap als professionals pel fet que tenen la impressió que són explotats. Allò que el lingüista en qüestió obté de la comunitat de parlants li servirà per guanyar diners en el seu país d'origen, de manera directa (gaudint d'un sou per fer-ho) o indirecta (augmentant el seu prestigi professional o les seves possibilitats d'un lloc a la universitat ben remunerat gràcies a la llengua de la petita comunitat). A vegades alguns lingüistes decideixen pagar els informants. Però això pot crear en una comunitat la impressió que la seva llengua té un valor expressable en una quantitat concreta de diners, que es tracta d'una mercaderia que es pot vendre.

No és gaire fàcil preveure les implicacions de tot plegat. Però és clar que deixar-se caure uns mesos pel poble amb una gravadora i un barret de safari no contribueix gaire a preservar una llengua. Més aviat pot fer que un se senti una mena de curiositat turística, una mostra pintoresca com un bou de llaurar o una falç: coses del passat, molt boniques, molt típiques, però inviades, no aptes per a la vida moderna.

La llengua com a font de riquesa futura

En certa manera una conseqüència del punt de vista patrimonial és la idea de tot el potencial que es perd quan una llengua es deixa de parlar. En principi la immensa majoria de lingüistes estan d'acord en el fet que totes les llengües són essencialment iguals, en un sentit semblant a com ho són les persones: no hi ha indicis que permetin establir una jerarquia de llengües, no tenim constància de cap avantpassat del llenguatge humà actual, com no coneixem cap antecedent directe viu de l'*Homo sapiens sapiens*. Totes les persones sense excepció són exemplars de la mateixa espècie, i totes les varietats lingüístiques sense excepció són exemplars del llenguatge humà: no existeixen les llengües primitives. Com tampoc no existeix la possibilitat de predir què es dirà en tal o en tal altra llengua, i no podem deduir de la tipologia d'una llengua quina mena de societat la parla. És a dir, no hi ha res en el català de 1230 que prevegi Llull, o en l'anglès de 1570 que anunciï Shakespeare, o en el gikuiu de 1940 que profetizzi Ngugi Wa Thiongo. Només a posteriori sabem que Llull, Shakespeare o Thiongo eren possibles, però res no ens permet creure que eren inevitables. L'alemany del segle XVIII, diguin el que diguin alguns, no anuncia Kant ni Hegel.

De manera que en abstracte qualsevol llengua conté el potencial d'expressar qualsevol cosa que la humanitat pugui crear. Qualsevol llengua viva conté en potència un enorme llegat de creació verbal, un immens patrimoni artístic, filosòfic, tecnològic

per desenvolupar. Si es deixa de parlar, la possibilitat de fer realitat alguna cosa d'aquest patrimoni potencial desapareix. Més encara: desapareix la possibilitat que aquella llengua es diversifiqui i es converteixi en altres llengües, cadascuna de les quals té, al seu torn, un infinit potencial creatiu:

Quan una llengua mor bruscament per factors extralingüístics, és a dir, quan no en queda cap rastre en forma de noves llengües, es perd no només un tresor desenvolupat al llarg de mil·lennis, sinó un futur de diversitat lingüística amb un potencial incalculable. Un tresor que ja és impossible de recuperar i els fruits del qual no podrem veure mai. [...] Si el llatí hagués desaparegut, no existiria l'espanyol, ni tampoc *El Quixot* i no tindria sentit esperar a veure si aquesta obra s'arriba a escriure en una altra llengua, una descendent de l'etrusc, per exemple. En aquestes hipotètiques llengües descendents de l'etrusc s'haurien escrit sens dubte grans obres mestres; però mai *El Quixot*.

Moreno, 2000: 214

Tanmateix, igual que l'argument museístic, el de la potencialitat incalculable sembla més dirigit a la publicitat que al coneixement. I es tracta d'un argument que talla pels dos cantons: si no hagués estat pel colonialisme espanyol, mai no s'hauria escrit *El jardín de los senderos que se bifurcan*, i seria inútil esperar que aquesta obra s'escrivis en aimara o en guaraní, perquè potser en aquestes llengües es componguin obres mestres, però no pas *El jardín de los senderos que se bifurcan*.

3. Les llengües i la ciència

Hem vist en l'apartat anterior que la varietat lingüística pot entendre's com un patrimoni cultural i per tant com un objecte susceptible de preservar-se i documentar-se, igual com qualsevol manifestació de la cultura. Des d'aquesta perspectiva, la conservació de les llengües valdria la pena, malgrat que naturalment tindria un cost —igual que té un cost la conservació dels edificis històrics, dels documents antics o de les festes populars—, que la societat paga per mantenir un llegat que sent com a simbòlicament molt valuós. Canviem ara la perspectiva i repassem alguns arguments que consideren que si ens deixem perdre la diversitat lingüística estem dilapidant uns possibles recursos que podrien donar rendiments, en certs casos en forma de coneixement del món i de l'ésser humà, però en certs casos també ben tangibles i fins i tot comptabilitzables en diners. Estem parlant de la diversitat lingüística com a font de coneixement en si mateix (la diversitat lingüística és important per estudiar el llenguatge humà), com a instrument (les llengües ens poden subministrar coneixements sobre les comunitats humanes, presents i passades) i com a font (en les llengües hi ha sovint emmagatzemada informació sobre l'entorn on s'han desenvolupat, fruit d'una experiència mil·lenària de gestió del medi).

Sense llengües no hi ha lingüística

Encara que, segons Mackey (1994: 27), «Durant bona part d'aquest segle [xx], les tendències principals de moda en la lingüística han ignorat sistemàticament el destí de les llengües que han observat» (i el mateix autor recorda certes excepcions ben il·lustres com Edward Sapir), és evident que en darrer terme les llengües són l'objecte de la lingüística, i doncs, la possibilitat d'una reducció dràstica de la diversitat preocupa els lingüistes com a tals.

Ni que les previsions de desaparició de llengües només s'acostin una mica als esdeveniments, la lingüística es quedarà sense una part substancial d'allò que la fa existir. En paraules del lingüista francès Claude Hagège, «l'afebliment de la diversitat de llengües és, a llarg termini, el de la mateixa lingüística».

De fet, es tracta d'una constatació ben òbvia —que, tot sigui dit, ni tots els lingüistes ni totes les escoles subscriurien amb el mateix entusiasme, com veurem superficialment—: la desaparició de nombroses varietats lingüístiques té conseqüències desastroses per al coneixement científic del llenguatge humà. No ens podem imaginar

un botànic a qui no importés la probable desaparició del 90% de les plantes de la Terra. Això no vol dir, com ja avançàvem, que sigui la lingüística l'única que s'ha de preocupar:

Les implicacions de la pèrdua de diversitat lingüística, però, van molt més enllà de la ciència lingüística i afecten el coneixement científic i el progrés en general.

Nettle i Romaine, 2000: 69

Comencem, però, per detallar una mica més fins a quin punt la lingüística recolza en la diversitat. Ken Hale és un dels lingüistes que insisteix més en la gran pèrdua que suposa per a aquesta ciència (i en general també per a la cultura humana, per a la humanitat) la reducció de la diversitat, i ho fa amb exemples de manifestacions lingüístiques que pretenen posar en evidència que es perden els lingüistes i de quina manera una part important de la potència explicativa dels seus treballs depèn del coneixement de com més material lingüístic millor:

Per apreciar el cost [de la pèrdua de la diversitat] per a la ciència lingüística, només cal imaginar-se dos móns, un en què l'anglès és l'única llengua i un altre que gaudeix d'una diversitat lingüística en una escala semblant a la que en aquests moments tenim en perill. El primer món ens deixaria en la ignorància no només pel que fa a la variabilitat en els trets observables de l'estructura de les expressions lingüístiques —com ara l'ordre dels mots, el repertori de consonants i vocals, la concordança morfològica, els casos, etc.— sinó també pel que fa a aspectes que són l'autèntic nucli de l'ordre del dia de la lingüística: la determinació de les propietats universals i invariables de la capacitat lingüística humana. Qualsevol llengua, ho hem d'admetre, ens diu molt sobre aquesta capacitat, és a dir, sobre la capacitat que anomenem «gramàtica universal». Tanmateix, aspectes clau de la gramàtica universal se'n escaparan inevitablement si no en podem comparar diferents realitzacions.

Hale, 1998: 213

De fet, Hale fa referència al fet que alguns dels principals corrents de la lingüística de les darreres dècades, com l'anomenada gramàtica generativa, han situat en el centre de la investigació la qüestió de què és el llenguatge més enllà de la variació:

Es podria estar d'acord amb Chomsky que totes les llengües comparteixen certs universals, i que les diferències superficials entre llengües no tenen interès.

Thieberger, 1990: 343

La convicció que la diversitat en els fets del llenguatge és molt superficial podria portar a menysprear la necessitat de tenir a l'abast una gran diversitat lingüística per fer avançar el nostre coneixement. Segons aquesta perspectiva, tots els humans tenim una gramàtica universal innata que s'actualitza amb formes relativament i aparentment diferents però fonamentalment comunes. De manera que per entendre què és el llenguatge i per produir-ne hipòtesis amb ambició explicativa en tindriem prou, en teoria, amb un sol parlant. Després, lògicament, les hipòtesis han de ser contrastades amb els fets —amb les actualitzacions, les manifestacions concretes del llenguatge—, si no volem córrer el risc de ser titllats d'acientífics. Però la teoria lingüística no dependria més de la quantitat de llengües que es parlen al món del que la teoria atòmica depèn del nombre d'elements químics que hi ha a la natura. Per tant, doncs, semblaria que, si més no per a aquesta àrea de la lingüística, els problemes relacionats amb la diversitat serien irrelevants. Com diu Argenter:

Durant un temps alguns lingüistes han practicat la professió partint d'un supòsit com aquest: «de les 5.000 o 6.000 llengües que hi ha al món, fixem-nos en una a l'atzar, per exemple, l'anglès, i estudiem-la a fons: si la sabem interrogar hi descobrirem l'essència del llenguatge».

Argenter, 1994: 80

Alguns lingüistes, però no tots. Altres àrees o enfocaments de la lingüística depenen molt més de la supervivència del màxim de formes possible. En aquest sentit, és interessant el cas de la tipologia lingüística. Com en el generativisme, un dels objectius centrals de la tipologia és l'estudi d'allò que totes les llengües tenen en comú, és a dir, del que s'anomena «universals del llenguatge». Ara bé, mentre que el generativisme enfoca la qüestió des d'una perspectiva que podríem anomenar fractal (cadascuna de les llengües del món, lògicament, ha de contenir tot el que és universal en el llenguatge, perquè si no ja no seria universal, és a dir, que ens podem concentrar en l'estudi profund d'una sola o d'unes poques varietats per tal d'arribar a la gramàtica universal), la tipologia l'enfoca des d'un punt de vista més empíric (si busquem allò que és comú a totes les llengües, necessàriament hem de començar per conèixer totes les llengües i després comparar-les). Per a la tipologia, el problema del primer enfocament, altament abstracte, és que:

Coneixem encara massa poc les estructures de superfície acreditades en les llengües del món per estalviar-nos les etapes de descripció i comparació.

Curiosament, doncs, tot i buscar el mateix que el generativisme, la tipologia se situa justament en l'extrem oposat quant a necessitat de preservar la diversitat lingüística: per saber ben bé què és el llenguatge humà, cal saber ben bé què són les llengües, totes, com més millor. I mentrestant, es pot veure que la comparació entre varietats és altament útil de cara a comprendre com funciona una varietat concreta. Mirar els altres ens ajuda molt a veure com som nosaltres mateixos.

Per exemple, una de les coses que solen sorprendre els estudiants de llatí és que en aquesta llengua els noms es declinin. Així, «nena» en llatí serà «puella» en una frase com «la nena estima la mare», però serà «puellam» en una frase com «la mare estima la nena». Segons quina funció té un nom en la frase, li canvia la forma, cosa que en català no passa: la nena sempre és la nena, tant si és qui estima com qui és estimat. Però en llatí no només es declinen els noms. També els adjectius, o els pronoms. En català, en canvi, ens sembla que no declinem res. Però és així? Doncs resulta que tenim paraules que fan el mateix que la nena llatina: segons quina funció fan, canvien de forma. Com ara quines? Doncs precisament certs pronoms. Jo, per exemple, sóc «jo» quan faig de subjecte (*jo* pago), però sóc «em» o «mi» quan faig d'objecte (*em* paguen). Com que els gramàtics catalans ja sabien que el llatí declina, de seguida van entendre què els passava als nostres pronoms i per què. I veient que llatí i català solucionen de manera a vegades diferent (la nena) i a vegades molt semblant (jo) un mateix problema —que és com sabem els parlants qui fa què a qui en una frase—, els serà més fàcil entendre com soluciona aquest mateix problema una altra llengua. El coneixement d'altres realitats lingüístiques fa emergir i aclareix fenòmens que semblen estranys en la nostra pròpia llengua. És com quan mirem el Sol i veiem que es mou: ens falta perspectiva per adonar-nos que de fet ens movem nosaltres; i amb més perspectiva encara, veiem que de fet ens movem tots.

Qui va ensenyar el basc als bascos?

Una altra àrea emblemàtica de la lingüística a l'hora de reivindicar la diversitat és la lingüística històrica: una part substancial de les seves aportacions (reconstrucció de llengües que ens han precedit, classificació de parentius, determinació dels llocs d'origen i de la diversificació de varietats, etc.) té una dependència directa i proporcional de l'amplitud i varietat d'indícis lingüístics dels quals disposa. En teoria

(després tot es complica), si s'haguessin conservat totes les varietats lingüístiques que han existit, es podria fer l'esquema general de la història lingüística de la humanitat: les ramificacions, les interinfluències, els contactes... Cada llengua que es perd és com a mínim un forat en aquest tapís immens que ens portaria fins a la (si és que això ha existit mai) llengua primigènia, un vell somni de la humanitat.

Així, com que la romanització va fer desaparèixer un munt de llengües de la península ibèrica, els lingüistes es veuen obligats a considerar el basc «una llengua aïllada», una llengua sense família. No sabem d'on ve, no sabem com eren els seus parents, els seus veïns. S'han perdut les peces del trencaclosques. Amb més llengües prerromanes conservades, sabríem més coses de la història dels bascos. No només la lingüística, doncs, necessita les llengües. També, com veurem de seguida, les necessita la història.

Les llengües com documents de la història

Encara avui es fa servir sovint la distinció entre prehistòria i història. La distinció recolza exclusivament en l'existència o no de documents escrits. Potser sí que és una classificació una mica eurocèntrica (segons això, les nombroses cultures sense escriptura serien totes prehistòriques o protohistòriques), però és ben significatiu que tota la disciplina de la història estigui condicionada per l'existència o no de documents, és a dir, per si ens han arribat o no vestigis de les veus d'aquelles èpoques que volem estudiar. El problema és que a vegades ja ningú no entén aquestes veus, i llavors no serveixen de res. És famós el cas de l'iber, que fa anys que diferents estudiosos malden per desxifrar. Què seria de l'egiptologia si a la pedra Roseta no hi hagués hagut el grec, o si el grec hagués desaparegut (com l'iber) amb la invasió romana? La conservació de les llengües pot ser, per tant, vital per al coneixement històric.

Però la història no s'aprofita només del que la gent ha deixat dit en altres períodes, de les explicacions concretes de com eren les seves societats i què hi passava, sinó també de com ho ha deixat dit. La lingüística històrica, en efecte, ha estat capaç de subministrar a la història nombrosíssimes dades inestimables per comprendre el passat de determinats grups humans. I ho ha fet gràcies a l'estudi dels rastres materials que aquesta història va deixant en la llengua. En aquest sentit la lingüística històrica actua com una mena d'arqueologia i els resultats que obté són tan valuosos com els d'aquesta:

La llengua [...], mitjançant les filiacions genètiques i les proves que conté de contacte cultural, revela una gran part de la història humana que sovint no es pot recuperar de cap altra manera.

Dorian, 1993: 578

La mena d'informació que aquesta disciplina subministra al coneixement històric és molt àmplia (sempre, naturalment, que encara siguem capaços de treballar amb les llengües implicades, és a dir, sempre que se n'hagi conservat com a mínim el coneixement). Un cas curiós: la teoria de la migració lingüística. La idea de què parteix és la següent: si volem saber quin és l'origen d'una determinada família lingüística, el punt d'on es va començar a escampar i a diversificar, hem de buscar l'àrea de més diversitat d'aquella família, perquè s'ha observat que el més probable és que com més a prop siguem de l'origen, més diversitat hi haurà. O sigui que només coneixent les llengües d'una família podem formular una hipòtesi plausible del periple migratori o d'expansió de determinat grup cultural i la zona d'on originàriament va sortir. I per a això no necessitem ni un sol document: només que s'hagin conservat les llengües de la família. Com més se n'hagin conservat, en teoria més afinarem. Cada una de les que s'hagi perdut és, novament, un forat en el trencacoscles.

Però encara hi ha altres recursos que la història treu de les llengües vives actuals per explicar coses del passat sense necessitat de trobar documents antics: els manlleus que les llengües fan de paraules d'altres llengües, testimonis vius d'un contacte cultural. El cas dels termes d'origen llatí que es refereixen al conreu de la vinya i a la producció de vi en llengües germàniques permet suposar que aquests pobles van adquirir aquests coneixements del seu contacte amb els romans, cosa que també permet determinar (en aquest cas amb força precisió) a quines dates van començar a dedicar-se a aquest conreu. Un cas espectacular del rendiment de l'estudi dels préstecs que sobreviuen en una llengua actualment viva i que expliquen el passat d'un poble és l'exemple que Lyle Campbell (1998: 361-363) posa de la reconstrucció del periple migratori del poble gitano mitjançant l'estudi dels préstecs d'altres llengües incorporats a la llengua d'aquest poble, el rom. En el rom, per cert en greu perill d'extinció, encara hem estat a temps de trobar-hi tota una cadena de paraules originàries d'altres llengües que permeten identificar les àrees per on van anar passant els gitans: paraules d'origen sànscrit, dàrdic, persa, kurd, osset i georgià són com les molles de pa del conte que ens guien per refer el camí. Aquí el rom s'escindeix, però nosaltres seguim la branca europea: préstecs de grec, serbocroat, búlgar, macedoni i romanès expliquen la

continuació. Més encara: com que no s'observen préstecs de l'àrab en la llengua gitana, podem concloure que aquest poble va deixar l'actual Iran abans de la conquesta musulmana (900 dC), ja que totes les llengües de la regió sí que presenten préstecs àrabs. Igualment, havien de marxar d'Anatòlia abans de la invasió turca, perquè no hi trobem ni una paraula prestada del turc. Tot això és possible saber-ho només coneixent la llengua rom i totes aquestes altres llengües. Si el rom hagués desaparegut del tot, o no sabéssim res del sànscrit, o del persa, o del romanès, òbviament s'hauria perdut una valuosa eina de coneixement històric.

És veritat que a aquest argument se li pot fer el mateix retret que al de les peces de museu: és fonamental per al coneixement documentar les formes lingüístiques abans que es deixin de fer servir, però un cop n'hem extret la informació, ja no ens són gaire útils (des del punt de vista estricte de contribució al coneixement, és clar). En el cas que citàvem dels gitanos, com que del sànscrit fa mil·lennis que en tenim mostres escrites i descripcions, podríem detectar els préstecs que ha deixat en la llengua rom encara que ja no es parlés avui dia. Per tant, aquest no seria, com afirmaven Bobaljik i Pensalfini, un argument per a la conservació de les llengües en funcionament i com a instruments d'una comunitat viva, sinó només per a la preservació de testimonis, per a la documentació. D'acord, però ¿podem documentar exhaustivament una llengua com es poden documentar unes restes arqueològiques? Som capaços de recollir les immenses possibilitats d'una llengua? N'hi ha prou amb una gramàtica i un diccionari per tenir una llengua documentada? I tant que no. I en tot cas, la millor documentació que es pot conservar de qualsevol manifestació de llenguatge és que una comunitat la continuï fent servir per a totes les necessitats de la vida social, sens dubte.

Les llengües i la genètica humana

Ja hem vist que evitar que les llengües desapareguin pot ser molt útil per a la història. Fins i tot poden ser l'únic que tenim per explicar d'on ve tal poble o quina gent va passar per aquí i hi va deixar empremta. D'altra banda, sabem que la humanitat va néixer a Àfrica i que es va escampar per tot el món. I si poguéssim resseguir la infinitat de camins que va fer des del començament gràcies a les llengües? Suposant que això sigui possible, caldria haver mantingut en ús una part important de les llengües des del començament, i pel que sembla a hores d'ara ja ens falten forces peces. Per sort, en aquest camp no només comptem amb les llengües. També tenim una altra mena de rastres, els genètics.

L'objectiu de la genètica de poblacions és establir l'arbre genealògic de la humanitat. A partir de l'estudi de milers de mostres genètiques de persones d'arreu del món, pretén explicar tot el nostre periple com a espècie. Però és clar, les dades no sempre són concludents. Per això va tan bé —per a totes les ciències— trobar confirmació d'una hipòtesi en altres disciplines ben independents de la pròpia. Doncs bé, precisament per això el conegut genetista Luigi Luca Cavalli-Sforza va superposar l'hipotètic arbre genealògic humà que li resultava de les proves genètiques amb l'hipotètic arbre genealògic de llengües que la lingüística històrica proposava. Resulta que tenien paral·lelismes sorprenents, és a dir, que els resultats d'una disciplina i l'altra es reforçaven, tot i haver estat obtinguts amb mètodes i dades del tot diferents i independents.

L'intercanvi d'informació i d'idees entre disciplines pot ser, doncs, molt fructífer. I sovint ben imprevisible. Una altra raó per conservar el que puguem, no fos cas que ho haguéssim de menester. A vegades no són només dades, sinó maneres de veure les coses, conceptes, punts de vista. L'antropologia, per exemple, va agafar durant una bona temporada moltes idees de la lingüística i les va aplicar al seu camp. I la lingüística també manlleua idees i conceptes als altres. És el cas de la «teoria de l'equilibri puntuat» de R. M. W. Dixon, conegut expert en llengües australianes. Es tracta de la idea que el canvi lingüístic no té perquè ser, com generalment se suposa, regular, constant. Dixon creu que es donen dues menes de períodes en l'evolució de les llengües: els moments de tranquil·litat i els de trasbals. Quan les coses estan tranquil·les, els contactes entre diferents comunitats lingüístiques propicien els préstecs mutus i les confluències parcials, però en general les llengües tenen una gran estabilitat. En canvi, de sobte una llengua entraria en una fase de trasbals i experimentaria canvis ràpids i profunds. Això explicaria que no trobem mai, per exemple, una llengua amb determinades característiques a mig fer. Si tornem a pensar en el cas de les declinacions del llatí, és curiós que les llengües romàniques perdessin de manera força sobtada aquesta característica en els substantius, i que no trobem llengües que conservin diferents parts del sistema. Sembla que quan el llatí vulgar va començar a perdre aquesta característica, la va perdre del tot i ràpidament, i la va substituir per una altra manera de fer el mateix. En aquest cas la posició a la frase i les preposicions.

Doncs bé, aquesta idea de Dixon, que si es confirma revoluciona considerablement la lingüística històrica, ve de la biologia (llançada per Stephen Jay Gould i Niles Eldredge) i és per cert molt discutida pel corrent més ortodox del darwinisme (Sampedro, 2004). És possible que el camp de coneixement de la lingüística

històrica doni suport a un determinat model de la teoria de l'evolució? Pot ser que el model d'evolució biològica ens ajudi a explicar el model d'evolució lingüística? Sigui com sigui, sense llengües —i espècies, en aquest cas— per poder-ho contrastar, no ho sabrem mai.

Botànica, taxonomia, farmàcia i llengües

Durant segles la ciència occidental ha menyspreat i ignorat el coneixement d'altres cultures. En això, però, també s'ha establert una jerarquia i si, per exemple, determinats aspectes del coneixement generat als centres de poder de la Xina, l'Índia o el Japó han estat incorporats, altres —especialment els originaris de comunitats políticament poc influents— han estat bandejats d'entrada, normalment acusats de superstició, o bé no han despertat mai la curiositat de les institucions difusores del saber. Sovint, darrere del menyspreu i la ignorància hi ha hagut ideologies de caràcter colonial, legitimadores del domini i de l'explotació de determinades formes de vida i entorns. Dixon denuncia l'opinió que certes persones tenen sobre cultures que no són la seva:

Quin interès pot tenir una llengua d'un grup de caçadors i recol·lectors que es passen el dia donant cops de peu a la sorra calenta del desert a la recerca de sargantanes i llavors? [...] Com poden aquestes llengües dir-nos res que no sapiguem ja gràcies a l'estudi dels rics recursos del francès, l'alemany, l'espanyol, l'anglès i el rus?

Dixon, 1997: 117

A poc a poc, però, la ciència occidental s'ha anat adonant que moltes comunitats considerades primitives, incivilitzades i coses per l'estil tenien un coneixement de l'entorn on s'havien desenvolupat extremadament precis. Segons el lingüista gal·lès David Crystal, per exemple, «hi ha casos d'espècies de plantes i animals que tenien nom específic en les llengües aborígens molt abans de ser reconegudes com a espècies segons la taxonomia biològica occidental» (Crystal, 2000: 64). I aquest coneixement es transmetia, és clar, a través de les respectives llengües, i es perdia —si més no bona part— quan aquestes llengües es deixaven de parlar.

Moltes vegades aquest coneixement és senzillament fruit de l'adaptació a un medi ple d'espècies endèmiques, espècies que només es troben en aquell entorn. Al llarg de generacions, la comunitat ha acumulat informació i experiència sobre les propietats de plantes que no existeixen enlloc més. Nettle i Romaine (2000: 166) en posen uns quants exemples: els haunóos, de l'illa de Mindoro, Filipines, distingeixen

450 tipus d'animals i 1.500 de plantes, 400 de les quals la botànica no tenia classificades. Altres vegades, les pràctiques culturals i econòmiques d'aquestes comunitats els han fornit un coneixement especialitzadíssim sobre determinats animals, plantes o altres elements de l'entorn que, encara que existeixen en altres llocs o siguin coneguts, ningú més ha observat amb la mateixa intensitat i profit. Aquest coneixement especialitzat també es reflecteix en les llengües autòctones i no es transmet a través de la substitució. Se suposa que es poden haver perdut coneixements valuosos pel simple fet de no haver escoltat les veus d'una experiència que menyspreem. Les cultures parlen de les coses que els interessen. Per això pot ser molt útil escoltar què diuen.

És possible que dins del camp de la botànica els observadors occidentals no trobin cap diferència elemental entre dues plantes; tanmateix, si es pren com a referència la llengua, es comprovarà que les plantes reben noms diferents i que, per tant, ha d'existir alguna diferència a la seva espècie o a la seva funció ecològica.

Crystal, 2000: 64

I tot això no és només cosa del passat. És un procés encara en marxa. Segons l'etnolingüista Luisa Maffi, «calculant que potser només el 10% de les espècies existents han estat descobertes i classificades, els estudiosos assenyalen que desenes d'espècies s'extingiran abans d'haver estat científicament identificades i estudiades» (Maffi, 2001b: 4). Per tant, seria bo mirar de mantenir tant com es pugui totes les possibles fonts de coneixement del món natural: les llengües. Novament no n'hi haurà prou amb documentar-les, amb fer-ne gramàtiques i diccionaris. Cal que es mantinguin actives en el seu entorn, que siguin el vehicle habitual de la comunitat, perquè només així aniran passant els coneixements heretats de generació en generació.

Potser algú pot pensar que per conèixer quatre plantes no cal tanta preocupació. No és pas aquest el punt de vista de la indústria. En aquest camp, ja no es tracta de coneixement pur, amb una rendabilitat difícil de calcular. Es tracta de molts diners. Perquè resulta que una part molt substancial dels productes farmacèutics es basen en substàncies naturals, en productes que de moment no es sintetitzen. No hi ha dubte que un dels descobriments amb més repercussions en el camp de la medicina i la farmàcia (i l'economia d'ambdues) del segle XX va ser l'antibiòtic. Justament basat en l'observació de les propietats d'un fong (en aquest cas concret, de l'efecte que els feia als bacteris). Quants «antibiòtics» no hi poden haver encara al món, les propietats dels quals són conegudes per petites comunitats que expressen aquest coneixement en una llengua completament desconeguda per nosaltres? Però, com ja hem dit:

En la majoria de casos, el coneixement indígena només es transmet per tradició oral, i quan arriba el canvi accelerat cap a la «modernització» i les llengües dominants, les tradicions orals en les llengües natives no es conserven i el coneixement local es perd.

Maffi, 2001b: 6

És a dir, que la substitució lingüística s'emporta tot rastre de la llengua que es parlava i de passada dels coneixements que s'hi expressaven, entre els quals, potser, el secret farmacològic de la curació d'alguna terrible malaltia contemporània. No és estrany, doncs, que determinades indústries farmacèutiques inverteixin en programes d'estudi de llengües en perill en zones d'alta diversitat biològica. Perquè:

Així com els científics s'han interessat darrerament per la preservació de la biodiversitat, les multinacionals farmacèutiques i les empreses de biotecnologia es deleixen per explotar-la. [...] Com que la informació és la clau del benefici, el coneixement tradicional que només fa uns quants anys era vist com un guirigall primitiu, de sobte ara és valuós i perseguit per les multinacionals farmacèutiques i les empreses de biotecnologia.

Wollock, 2001: 253

Es tracta d'un argument amb què fins i tot les borses estan d'acord. Ara, com sempre que apareixen els diners, tot plegat també planteja problemes ètics. Perquè el coneixement que una determinada empresa pot obtenir de l'estudi lingüístic d'una cultura és transformable cada vegada més en una patent. Cosa que porta a l'absurd per a la comunitat font del coneixement en qüestió (si més no en teoria) d'haver de pagar per continuar gaudint d'allò que ells van descobrir i que una entitat jurídicament establerta ha registrat com a propietat intel·lectual seva. El cas més popular és el de la planta amb què es prepara una beguda al·lucinògena tradicional a l'Amazònia anomenada *ayahuasca*. L'any 1986 un nord-americà la va patentar, cosa que va motivar una sèrie de protestes per part d'associacions indigenistes i de defensa de les cultures amazòniques, que l'acusaven de biopirateria. El conflicte encara dura.

Les llengües, porta d'entrada a la ment?

Si tots tenim el cervell igual, i la mateixa gramàtica universal, potser sigui un misteri per què existeix la diversitat lingüística; però és força astorador que aquesta diversitat tingui una presència tan evident i palpable en les expressions lingüístiques observables, no només

entre llengües, sinó també dins dels límits del que generalment considerem una sola llengua, o fins i tot un sol dialecte.

Hale, 1998: 193

Potser sí que encara no hem aconseguit aclarir ben bé com és que la humanitat és capaç de generar tanta diversitat lingüística, però el que sí que sembla ben clar és que es tracta d'una característica del tot humana. La variació lingüística, font de la diversificació, és una cosa ben evident, que no necessita temps geològics per constatar-se: n'hi ha prou amb escoltar un avi i el seu nét. O amb moure's uns quants quilòmetres. Per tant, doncs, potser podríem suposar que aquesta diversitat és ben bé una peça clau de la naturalesa del llenguatge. Potser la mania de parlar com els altres però d'una manera una mica diferent, font de la diversitat (que per cert recorda molt a la reproducció dels organismes, que fan còpies de si mateixos però una mica diferents, cosa que fa possible l'evolució), no seria un «problema», sinó una característica de la nostra ment. I doncs, no caldria trobar raons i arguments per fer un esforç per preservar-la, sinó al contrari: hauríem de tenir raons molt sòlides i ben contrastades abans de fer res que l'amenacés. Perquè l'estudi del caràcter d'aquesta diversitat, aparentment constituent de la ment humana, semblaria fonamental per arribar a comprendre què som:

La diversitat no és només una necessitat semblant a dotzenes d'altres necessitats. Si és l'instrument a través del qual la nostra consciència opera, i la consciència és el que ens fa humans, aleshores la diversitat ens fa humans. Quan actuem en alguna direcció que redueix la diversitat, sigui en el món no humà o sigui en les nostres mateixes cultures, estem erosionant la nostra humanitat essencial.

Harmon, 2001: 64

En aquest sentit és ben representatiu el títol d'«una de les obres fundacionals del cognitivisme» (un altre dels corrents de la ciència actual): *Dones, foc i coses perilloses: el que les categories revelen sobre la ment*, de George Lakoff. El que Lakoff pretén mostrar és «l'existència d'una relació entre el llenguatge, el món i la cognició», a fi d'«entendre millor el que és el llenguatge, el pensament i el gènere humà» (Cuenca i Hilferty, 1999: 27 i 29). El títol que hem citat fa referència, precisament, a una petita llengua australiana en greu perill de desaparició, el djirbal. Aquesta llengua, com totes, té una sèrie de trets lèxics i gramaticals que etiqueten la realitat i la divideixen en unes determinades categories. Sovint els parlants creiem que aquestes categories són a la realitat i nosaltres senzillament les reflectim en paraules. Però un cop més la diversitat

ens ajuda a guanyar perspectiva: no totes les llengües tenen paraula per les mateixes categories. Segons l' eminent lingüista Derek Bickerton:

Els verbs representen les conductes (seleccionades entre un rang molt més ampli de conductes possibles) que són funcionalment significatives per a la nostra espècie (o, en una etapa posterior, per a la nostra cultura), igual que els substantius representen les entitats que tenen un significat evolutiu o cultural per a nosaltres, seleccionades també entre una gamma més àmplia d'entitats possibles.

Bickerton, 1990: 62

El llenguatge humà és un mapa de la realitat. O més ben dit, ho és cada manera de parlar. En molts aspectes els mapes coincideixen. Totes les llengües diferencien entre coses i accions, entre subjectes i predicats. I en canvi no és possible trobar al món coses per una banda i accions per l'altra. Quan diem: «la lluna brilla» descomponem en dues parts una cosa que percebem necessàriament com una sola. En altres aspectes, però, els mapes són diferents. Per exemple, el títol del llibre de Lakoff fa referència al fet que les dones, el foc i les coses perilloses són termes, en djirbal, que pertanyen a la mateixa classe nominal. Una classe nominal és un grup de noms que porta una marca determinada. En català d'això en diem gènere, i per tant tenim la classe nominal masculina i la classe nominal femenina. Independentment del que vulguin dir els noms, sabem per alguna marca si són masculins (moltes vegades una *o* o una *e* finals) o femenins (sovint una *a* final). En el djirbal, aquesta marca és una paraula que es posa abans del nom i que podem anomenar classificador. Doncs bé, segons el punt de vista cognitivista, forma i significat van lligats d'alguna manera. Per tant, que dones, foc i coses perilloses siguin de la mateixa classe no és del tot arbitrari, ha d'estar relacionat amb el significat. Però què tenen en comú, aquestes tres paraules?

«Molt fàcil», potser algú tindrà la temptació de pensar. «Es tracta de la classe relacionada amb el perill, per això agrupa el foc i les dones». Massa fàcil. Amb aquesta mena de conclusions a vegades en lingüística s'ha anat molt lluny, però contra direcció. Amb la mateixa pressa podríem dir que la sang i la sal són femenines perquè es relacionen amb la terra, però resulta que en portuguès o en francès no són femenines, sinó masculines. I com explicaríem, per exemple, la masculinitat gramatical de l'úter, o la feminitat de la verga?

Mirant-ho amb més calma, però, potser sí que podem descobrir coses interessants de la ment i de com funciona a partir de relacions com les que ens ofereixen les llengües entre forma i significat. A partir d'un estudi més global i exhaustiu de les

classes nominals del djirbal, Lakoff explica la relació entre el foc, les dones i la perillositat mitjançant una sèrie de principis que són els que lliguen forma i significat en aquesta llengua. Per exemple, el foc, a través del «principi de domini experiencial», es relaciona amb el Sol (pel mateix principi, els peixos es relacionen amb els estris de pescar i uns i altres tenen la mateixa marca de classe nominal); el Sol, al seu torn, pel «principi de mites i creences», es relaciona amb les dones (pel mite, tan estès, del maridatge del Sol i la Lluna, només que en djirbal la Lluna és el marit i el Sol la muller); finalment, el foc, que és perillós, es marca especialment en virtut del «principi de propietat important», en aquest cas la perillositat. Resultat: foc, dones i coses perilloses comparteixen marca gramatical motivats per uns principis semàntics complexos que els lingüistes estableixen gràcies a un estudi global de la llengua.

Les categories, doncs, revelen coses de la ment, i varien segons les cultures i segons les llengües. Necessitem totes les llengües per comprendre la naturalesa i els límits del coneixement humà. Quan una llengua desapareix, igual com potser se'ns està escapant la possibilitat de conèixer un determinat fenomen sintàctic únic, també podem estar perdent la possibilitat de veure una determinada manera de categoritzar el món, de posar etiquetes a les coses que ens mostraria un nou panorama de les possibilitats de la ment. I tant una cosa com l'altra desapareixen quan una comunitat abandona la llengua.

Ara bé, aquesta recerca dels límits i el funcionament a través de l'estudi de les llengües ens porta a una de les afirmacions més freqüents que es fan a favor de mantenir la diversitat lingüística: cada llengua és una manera de veure el món única. Com diria Dixon:

Cada llengua conté la visió del món dels seus parlants: com pensen, com valoren, en què creuen, com classifiquen el món que els envolta, com s'organitzen la vida. Quan mor una llengua, es perd una part de la cultura humana per sempre.

Dixon, 1997: 144

Si això és així, sens dubte la desaparició de qualsevol llengua no és només una pèrdua per a la ciència i les seves aplicacions. És una catàstrofe cultural. Molt més important i global que una llista de noms de plantes i les seves propietats, o una determinada manera de marcar si un verb és transitiu o intransitiu. La invenció i la confrontació de visions del món és el motor de la creativitat humana. Sense això no tindríem ciència, ni tecnologia, ni institucions. No tindríem ni agricultura, de fet. És clar que hi ha gent que creu que la capacitat humana de recrear el món aprofitant la tradició i

afegint-hi coses noves és evident que té a veure amb el pensament, i segur que també amb el llenguatge. Però no necessàriament amb les llengües particulars. Aprendre i innovar es pot fer en qualsevol llengua. Altres, en canvi, creuen que la llengua particular és un horitzó, una determinada manera de representar la realitat. Així, totes les llengües juntes conformarien una amplitud de mires molt més gran que una sola llengua particular.

4. La diversitat lingüística, garantia de la diversitat del pensament: llengües i visió del món

Davant de la qüestió de si una llengua particular representa una determinada visió del món, una certa manera de pensar, podríem començar per delimitar-ne els extrems. En una banda hi hauria la posició de qui creu que la llengua només és un instrument de comunicació, arbitrari i independent del pensament, com el codi de circulació és independent de les ganes de viatjar. En l'altra, la posició de qui pensa que llengua i pensament són el mateix, i que allò que no és a la llengua d'una comunitat, no existeix per a aquella comunitat.

La hipòtesi Sapir-Whorf

En aquesta discussió hi flota —com diu Crystal (2000: 69)— l'esperit de Benjamin Whorf i el seu famós «principi de relativitat lingüística» o hipòtesi del determinisme lingüístic, també anomenada hipòtesi Sapir-Whorf, però de fet formulada per aquest darrer els anys trenta del segle XX (Duranti, 1997: 95). Segons aquesta hipòtesi, «l'estructura de les llengües individuals cartografia diferents visions del món, i per tant afecta la manera com els parlants de cada llengua pensen sobre el món» (Dalby 2002: 262). El primer exemple que posa Dalby i que treu del mateix Whorf és força il·lustratiu i curiós. S'ha dit sovint que el xinès és una llengua monosil·làbica, que totes les paraules del xinès tenen una sola síl·laba. Això, segons Whorf, és perquè el xinès no tenia una paraula per dir «paraula», i per traduir el mot «paraula» d'altres llengües va fer servir un mot que sí que tenia, i que significava síl·laba. Això i el fet que en xinès s'escriu cada síl·laba amb un caràcter separatament, porta els xinesos a identificar síl·laba i paraula, encara que de fet des del nostre punt de vista hi ha paraules de més d'una síl·laba en xinès. És a dir: les característiques de la seva llengua els fan veure les coses d'una determinada manera. Per tant, una persona que parla dues llengües tindria dues visions del món diferents, o com s'ha dit a vegades, «dues ànimes». Marianne Mithun, una estudiosa de les llengües ameríndies nord-americanes, recull en aquest sentit el testimoni d'alguns parlants bilingües:

Els parlants observen amb freqüència que quan parlen una altra llengua, diuen coses diferents i fins i tot tenen pensaments diferents.

Un exemple molt clàssic de la diferent manera d'organitzar l'experiència en conceptes segons la llengua és el famós cas de la neu i els inuits o esquimals. I és també un exemple de tergiversació de dades i d'abús interpretatiu. Inicialment, va ser l'antropòleg Franz Boas qui va observar que, a l'hora de parlar de la neu, no sempre tenia una paraula anglesa per traduir una paraula inuit. Les dues llengües presentaven diferències de categorització. Imaginem-nos que una tingués mot per dir «floc», «neu pols» o «congesta de neu damunt d'un arbre», mentre que l'altra tingués mot per dir «aiguaneu», «allau» i «neu que porta la rufagada». Aquest fet tindria l'interès de fer-nos veure com la llengua reflecteix de manera diferent el que és important de la neu per a un i altre poble, probablement segons les seves pràctiques culturals i econòmiques relacionades amb la neu, i per tant com la llengua en si ens ajuda també a entendre la cultura dels pobles. Però Boas només ofería quatre mots de l'inuit relacionats amb la neu, i no deia que l'anglès no pogués explicar el mateix de la neu que l'inuit: senzillament cada llengua ho feia de la seva manera. I segurament la llengua d'una cultura que no hagués vist mai la neu, o bé hauria de manllevar els mots a una que sí que la conegués —l'inuit o l'anglès, per exemple—, o potser podria inventar altres maneres de dir el mateix: «pluja sòlida», «esllavissada gelada» o «gota de glaç».

Si non é vero, é ben trovato

El cas és que l'exemple de la neu era tan bonic i la idea que duia al darrere tan llaminera que moltíssims estudiosos la van fer servir després. Algú va suposar que, com que els inuits viuen allà al mig del gel, havien de tenir per força un munt de termes per anomenar el que l'anglès anomena «snow», i sense preguntar-ho als mateixos inuits van anar afegint llenya al foc, en una mena de joc dels disbarats. Al final es va arribar a l'absurd: un editorial del *New York Times* afirmava que en inuit hi havia «cent paraules per dir neu»! Es tracta d'un mecanisme molt humà que respon a la idea de «com que és lògic i bonic que sigui així, deu ser així». Però com a contrapartida, els abusos de la neu van provocar, entre altres coses, un fort descrèdit del determinisme lingüístic. En efecte, moltes de les proves en què suposadament se sostenia han estat contestades com a mancades de rigor, irrellevants o manipulades (Pinker, 1994: 61-69).

Un altre cas bonic és el dels colors. Resulta que no totes les llengües posen als colors etiquetes iguals. Per començar, el nombre de mots que designen colors varia

força de les unes a les altres (no tant com, novament, alguns han afirmat, però sensiblement sí). Si es pogués demostrar que les persones que parlen llengües que no tenen mot per a un determinat color, no saben distingir aquell color, tindriem una prova espectacular que la llengua determina com veiem el món, literalment. Per això s'han fet estudis comparatius de termes per designar colors bàsics en diferents llengües del món. I s'ha vist, primer que res, que tot i les grans diferències entre llengües, totes segueixen uns principis universals (Duranti, 1997: 100-102). Així, totes les llengües tenen com a mínim dos noms de color que podríem traduir per «blanc» i «negre» o «clar» i «fosc». I a partir d'aquí, es pot veure una regularitat en la diferència: si una llengua té un tercer mot de color, serà «vermell»; si en té un quart, serà «verd» o «groc», després vindrà el blau, després el marró i finalment ja mots com «rosa», «gris», etc. De totes maneres, ningú no ha pogut demostrar que els parlants d'una llengua que només tingui paraula per al blanc i per al negre no vegin en color. Tots els pobles saben distingir els pebrots verds dels vermells.

D'aquí que, de fet, sovint s'ha parlat de versions fortes i versions febles del determinisme lingüístic. O fins i tot de dues idees força diferents que la hipòtesi ajuntaria: el «relativisme lingüístic» i el «determinisme lingüístic». Segons el relativisme, les llengües diferirien a l'hora de posar etiquetes a la realitat, i així podríem tenir en efecte una llengua que afines molt més a l'hora de categoritzar determinat àmbit, o que li semblés important tenir una paraula per dir «munt de neu que s'acumula a la teulada» i en canvi no tenir-ne cap per floc. Però això seria fruit d'una determinada relació amb les coses. Això és el que fan, de fet, els llenguatges especialitzats: un fuster té moltes més paraules per referir-se a la fusta que un manyà, encara que parlin la mateixa llengua, i fa distincions molt afinades que un manyà segurament trobaria innecessàries. En canvi, el determinisme lingüístic afirmaria que aquestes diferències entre llengües condicionen necessàriament la visió de la realitat del parlant, de manera que —per dir-ho una mica exageradament— si un no sap les paraules de roure i alzina, no hi veu la diferència. El relativisme afirmaria que les llengües són com són segons la cultura. El determinisme, que les cultures són com són segons la llengua.

Cal dir que, per simplificar, només hem esmentat qüestions d'etiqueta de les coses, és a dir, qüestions de lèxic. Molt més complicat i delicat encara seria entrar en qüestions d'arquitectura de la llengua, com ara la sintaxi. Per exemple, sabem que l'anglès fa servir més sovint les formes de passiva que no pas el català. En anglès diuen «I was born in London», literalment «jo vaig ser nascut a Londres», mentre en català diem «vaig néixer a Londres». Vol dir això que els parlants d'anglès són més passius

que els de català? Un altre cas, molt de moda: en anglès les coses no són ni masculines ni femenines. No hi ha necessitat, per exemple, d'escriure «benvolguts professors, benvolgudes professores» per intentar evitar ser sexista en el llenguatge. Això vol dir que si un neix anglòfon serà menys masculista que si neix catalanòfon? Com a mínim, hem de ser prudents i no caure en la temptació d'arribar a conclusions que poden semblar rodones, però que són mentida. A vegades s'han bastit autèntiques teories antropològiques sobre supòsits d'aquesta mena, del tot falses. Com ara que determinat poble de l'Àfrica austral vivia en un etern present perquè en la seva llengua no hi havia formes de futur. El lingüista Jesús Tusón, per exemple, fa anys que es dedica a desmentir aquesta mena de prejudicis i estereotips que generalment són només un camuflatge del racisme.

Però tornem a la diversitat lingüística. És clar que com més s'inclina un pel determinisme, més catastròfica per a la humanitat en general ha de veure la desaparició d'una llengua, perquè és la desaparició de tota una visió de la realitat que a més no és a l'abast dels que no coneixien aquella llengua. Ara bé, si un és antideterminista i fins i tot atorga poca importància al relativisme, segurament no patirà tant —quant a la qüestió de si una llengua és una visió del món, és clar: pot patir per altres raons— per la desaparició d'una varietat, perquè estarà més fàcilment convençut que tot allò que es diu en una llengua es pot dir en una altra sense cap problema. Potser s'inclinarà per pensar que la pèrdua d'una llengua només suposa la pèrdua d'unes formes d'expressió, però no pas d'uns continguts intel·lectuals o culturals, perquè, segons aquesta perspectiva, no seria una llengua, sinó «el llenguatge, com a facultat comuna, [el] que ens imposa una visió del món» (Tusón, 2004: 78).

Tot es pot traduir?

Que el determinisme no hagi aconseguit fins ara proves irrefutables no vol dir, però, que no hi hagi moltíssims indicis de la importància de la llengua en el pensament. Una àrea que afavoreix la discussió i aporta idees a favor i en contra és la dels estudis de la traducció. Andrew Dalby recorre a alguns exemples d'aquest camp per reforçar la idea que la desaparició de qualsevol varietat lingüística suposa molt més que la fi d'unes simples maneres de dir. Segons aquest autor, per exemple, a la Xina del segle VI apareix una escola de budisme que creu en la il·luminació sobtada a partir de la contemplació de les sutres de Buda. Aquest fet coincideix amb la traducció dels textos budistes del sànscrit al xinès. Doncs bé, el budisme xinès senzillament s'hauria apartat

de l'hindú per culpa de les traduccions. I no pas perquè els traductors no fossin competents o no coneguessin el xinès, sinó perquè la distància cultural era tan gran que no van ser capaços de superar-la i van crear uns missatges diferents en xinès del que eren en sànscrit: «Les dificultats de traducció entre ambdues llengües era tan gran que la lògica dels textos senzillament no va aconseguir passar» (Dalby, 2002: 259).

Què vol dir això? Que les llengües, en efecte, són molt més que sistemes de signes arbitraris i purament convencionals que es limiten a dir el món. Les llengües incorporen un munt de coses més, una herència cultural, una cartografia de la realitat determinada, uns coneixements sobre l'entorn, unes pistes per sobreviure en certes condicions de segons quins ambients... Les llengües serien el receptacle d'aquestes «maneres d'organitzar l'experiència» que no són altra cosa que estratègies comunitàries de viure, «punts de vista» d'eficàcia contrastada. Segons aquesta opinió, doncs, pel que fa a llengües i visions del món la desaparició d'una varietat lingüística implica molt més que la necessitat de traduir una realitat a una altra varietat (perquè al capdavall no podem oblidar l'evidència que una comunitat pot deixar de parlar determinada llengua en concret, però sempre la substitueix per una altra). Fins i tot suposant —com molts suposen— que tot es pugui traduir, que tot pugui ser dit en qualsevol llengua del món, és evident que cal temps. Cal un contacte cultural perllongat i intens i cal també una relació d'igual a igual. Cal que l'altre entengui el que nosaltres diem, i ens cal entendre el que ens diu, en la seva llengua.

El debat sobre pensament i llengua, llengua i cosmovisió, cultura i llengua —no deixen de ser angles del mateix problema— no està tancat. Per ara ens conformarem amb constatar que, en efecte, la sospita d'una certa dependència mútua perviu en nombroses defenses de la diversitat, fins i tot en autors escèptics pel que fa al determinisme:

Negar que la nostra llengua conforma la manera en què pensem no és negar la connexió entre llengua i cultura. Cultura i llengua estan indissolublement connectades de moltes maneres. La llengua és el primer mitjà de transferència d'informació dins d'una comunitat, i és precisament la transferència d'informació el que conforma el nucli de qualsevol cultura humana. Les llengües, per tant, reflecteixen les cultures i els seus parlants, i es desenvolupen per camins que els permeten incloure l'expressió d'important informació cultural.

Bobaljik i Pensalfini, 1996: 20

De manera que potser es pugui concloure que, a l'espera de resoldre el misteri, sembla molt més prudent una posició conservadora: no fos cas que, en efecte, la reducció dràstica de llengües impliqués no només una mancança cultural greu per a tota la humanitat, sinó també una homogeneïtzació de perspectives, de «punts de vista» o de «cosmovisions» amb conseqüències imprevisibles. Necessitem diferents visions del món? Benjamin Whorf ho explicava així:

Els que projecten un món futur que només parli una llengua, sigui l'anglès, l'alemany, el rus o qualsevol altra, tenen una visió equivocada i farien a l'evolució de la ment humana un mal servei. La cultura occidental ha dut a terme, a través de la llengua, una anàlisi provisional de la realitat i, quan no té correctius, considera decididament aquesta anàlisi com a definitiva. Els únics correctius que hi ha són totes les altres llengües que al llarg d'anys i anys d'evolució independent han arribat a diferents, però igualment lògiques, anàlisis provisionals.

Per això Dalby considera que:

[...] necessitem les altres llengües perquè ens permeten fer-nos una idea de com podrien ser les coses; les necessitem perquè ens forneixen visions del món alternatives.

Dalby, 2002: 284

Per tant, la diversitat lingüística seria una mena de garantia de la multiplicitat de direccions del pensament humà, una vacuna contra l'homogeneïtzació mental que augmentaria l'eficiència global a l'hora de comprendre el món per viure-hi, senzillament perquè mantindria més camins oberts. A vegades tendim a considerar els punts de vista com a rivals que s'enfronten fins que un guanya i s'imposa. Així, una hipòtesi lluita amb una altra i si és capaç de demostrar més potència explicativa, l'arracona per sempre. Com si les hipòtesis fossin dos cérvols mascles barallant-se per la femella veritat. De fet, però, generalment les noves hipòtesis són molt més acumulatives que excloents. Sovint fins i tot l'únic que fan és incorporar nous punts de vista al que ja es coneixia, mirar-se les coses des d'una altra perspectiva o afegir-hi una perspectiva nova. Diuen que Einstein afirmava no tenir gaires més dades empíriques que Newton: senzillament tenia un nou punt de vista. Però Einstein no nega Newton, el complementa. Així, el pensament diversificat seria una mica com les columnes de formigues: una part important segueix la filera principal, però sempre n'hi ha un percentatge que es desvia pel seu compte, cosa que augmenta molt les possibilitats que la columna trobi menjar. Sembla clar que les formigues no planifiquen aquest

comportament de cara a augmentar l'eficiència. Senzillament el manteniment aleatori de multitud de vies obertes és molt més adaptatiu que el comportament homogeni de tota la comunitat: els de les files rectes que no miren cap a les bandes s'extingeixen més fàcilment.

Per gaudir de la riquesa, cal saber que existeix

Així doncs, sense el filó de pensament alternatiu que suposen els milers de llengües que encara existeixen al món, la humanitat camina cap a l'extinció? Doncs en aquests termes la posició sembla exagerada. És inevitable recordar que fa molt poc temps que tenim accés a l'aclaparadora riquesa i varietat de les cultures humanes, i tanmateix l'espècie s'ha imposat arreu. Ara tenim recança de pensar en tot allò que perdrem amb la reducció dràstica de llengües. Patim pensant en l'homogeneïtzació de visions del món i en la pèrdua d'informació cultural. Però alhora sabem fins a quin punt serà important aquesta pèrdua perquè hem tingut la possibilitat de conèixer comunitats humanes de tot el món. Imaginem-nos una comunitat aïllada al cor de l'Amazònia. Sabem —ha passat molt sovint— que si aquest aïllament es trenca bruscament, hi ha moltes possibilitats que s'hi produeixi un daltabaix que, entre altres coses, acabi amb la substitució lingüística i l'adopció ràpida d'hàbits culturals fins aleshores del tot estranys. Per tant, hi ha moltes veus favorables a intentar evitar aquest trencament per tal de permetre que les persones que formen la comunitat puguin continuar vivint segons esquemes propis. Què s'està fent? Per tal d'evitar a la humanitat una nova pèrdua de riquesa cultural i un nou graó cap a l'homogeneïtzació, es priva un grup humà del coneixement de l'existència d'aquesta riquesa. Evidentment el problema és molt més complex, perquè implica factors que van molt més enllà de la llengua. Però això no treu que hi pugui haver una certa paradoxa en el fet que, per tal de no empobrir culturalment la humanitat —una abstracció— s'hagi d'evitar el contacte entre individus —ben concrets. Per tal que hi continuï havent tantes visions del món cal que s'ignorin les unes a les altres?

En resum, som davant l'expressió d'una de les grans paradoxes contemporànies: la ideologia del políticament correcte incorpora com a positius els valors favorables al mestissatge, i com a negativa la homogeneïtzació. Però el mestissatge és una dinàmica homogeneïtzadora, i en darrer terme implica una sola cultura universal.

Ara bé, de la mateixa manera que una llengua podia contenir un saber botànic únic, i l'experiència dels lingüistes de camp ha demostrat que sovint aquest saber no

sobrevisi a la substituci3 lingüística, podem suposar que hi ha tot un reguitzell de continguts culturals —aquesta informaci3 de què parlen Bobaljik i Pensalfini— que es trobarien en la mateixa situaci3: la interrupci3 de la transmissi3 d'una determinada varietat lingüística aniria de bracet amb la interrupci3 de la transmissi3 de tot un lot, potser fins i tot de tota una cosmovisi3 cultural. Aquí sí que tindrien tot el sentit les afirmacions de més amunt segons les quals llengua i cosmovisi3 se sostindrien mútuament, i és probablement aquest el marc en el qual fins i tot els lingüistes menys relativistes acceptarien aquest binomi. Però em sembla que aix3 planteja una qüesti3 molt més àmplia, que té a veure amb determinades causes de la substituci3 lingüística i de la fi de les cultures, una qüesti3 en la qual la llengua és símptoma de moltes altres coses. Una qüesti3, a més, que planteja amb molta força l'ecolingüística. Però abans d'entrar-hi, examinem breument un altre motiu de preocupaci3 si les llengües desapareixen massivament: encara que acceptéssim que només són formes d'expressi3, que no impliquen necessàriament altres visions del món, per a molta gent les formes també tenen valor.

5. Les llengües també són poesia

El problema de les dificultats de traducció, plantejat en el punt anterior per Dalby com a argument a favor de la idea que una llengua comporta una visió del món pròpia, té també un altre vessant. Encara que acceptéssim que la relació entre formes i significats és del tot convencional i arbitrària, hauríem de reconèixer que les formes lingüístiques tenen una funció en el llenguatge humà de primera magnitud: l'estètica. En efecte, l'art relacionat amb la llengua, és a dir, la literatura, depèn d'una manera fonamental de la forma.

És senzillament cert que les llengües —en un sentit general— incorporen la saviesa intel·lectual de la gent que les fa servir. Una llengua i les produccions intel·lectuals dels seus parlants sovint són, de fet, inseparables. Determinades formes d'art verbal —versos, cançons, recitats— depenen decisivament de les propietats morfològiques, fonològiques i fins i tot sintàctiques de la llengua en què es componen.

Hale, 1992b: 36

Per exemple, gairebé és un tòpic suat (i discutible) afirmar que la poesia, de fet, no es pot traduir. O bé dius el que diu, i llavors canvies la forma, o bé respectes la forma i has de canviar-ne el contingut. La literatura juga amb les paraules, amb els sons, amb el ritme. I aquests elements formals, tan vinculats a les propietats més particulars d'una llengua, són el nucli del plaer que ens ofereix i alhora la font d'algunes de les més vistoses diferències entre llengües. Però és que, a més, són també potents transmissors de sentit: «En això es basa la màgia de la rima. Si els mots rimen es genera més veritat», diu el poeta i traductor Salvador Oliva. Veritat en el sentit d'«il·lusió de versemblança». Un determinat enunciat guanya força si es diu d'una manera maca, especial. Té més poder quan «comparteix la persuasió que té l'art verbal, concretament la poesia, on la semblança fonològica s'encomana al sentit. Per això els aforismes amb rima contenen més veritat que els que no rimen» (Oliva, 1995: 87).

Oliva posa l'exemple del famós aforisme de «traduttore traditore», que condemna tota traducció al fracàs abans de començar (i que pesa com una llosa a l'esquena de l'ofici). Però si la dita, per exemple, hagués estat: «traduttore infedele», o sigui, «traductor infidel», hauria tingut tant d'èxit? I si fos «traduttore menzognero», és a dir, «traductor mentider»? I «traduttore truffatore» (traductor estafador)? Segurament estariem d'acord que aquesta última possibilitat també té força. No tanta com el *traditore*, en què els dos termes només canvien en un so vocàlic, però força més que el

menzognero, que perd la rima. I encara seria pitjor si a més trenquéssim del tot el ritme, per exemple amb un «traduttore ful», que si existís no aniria enlloc i no es creuria ningú. Si traduïm la dita italiana, ens trobem de tot: «traductor traïdor» va força bé, té possibilitats; en canvi «traducteur traître» és molt fluix.

No és estrany, doncs, que tothom conegui la dita directament en italià. Una part de la força li ve del joc de so, i això ho té en aquesta llengua. Ara, com a mínim podem intentar imitar l'efecte. Tenim també el recurs de la rima, de la repetició de sons, del ritme. En canvi, hi ha coses que són en unes llengües i no són en altres. Les llengües anomenades tonals (com el xinès o el zulu) es caracteritzen per haver d'entonar cada síl·laba. Segons el to que se li dóna pot tenir un significat del tot diferent. Seria una mica com el nostre accent, que distingeix per exemple dues paraules com *pati* i *patí*. Però nosaltres només en tenim un per paraula i sempre el mateix, mentre que en xinès en tenen un a cada síl·laba i diferents menes d'entonació: ascendent, descendent, que baixa i puja, etc. Quines possibilitats estètiques deu donar això?

En conclusió, la pèrdua d'una llengua suposa la pèrdua d'unes possibilitats expressives que determinada comunitat s'inventa gràcies a les particulars característiques d'aquella llengua, i que poden ser úniques, irrepetibles. Mentre hi hagi moltes llengües, sabrem que hi ha un munt de recursos estètics directament lligats a la forma d'aquestes llengües. Uns recursos que potser no podem reproduir exactament en la nostra, que té una altra forma, però que ens poden suggerir nous camins, que ens donen idees i perspectiva. Els peus mètrics del llatí depenen del fet que té vocals llargues i vocals breus, cosa que no té el català. Però si agafem les estrofes llatines i en comptes de jugar amb la llargada de les vocals, juguem amb la posició de l'accent, déu n'hi do les possibilitats que ens surten.

6. Llengües i espècies: l'ecologisme lingüístic

Venim d'una tradició cultural i religiosa que considerava la diversitat lingüística com un inconvenient. Fins i tot una maledicció, un càstig. El famós mite bíblic de Babel és ben clar al respecte: la humanitat perd la unitat inicial i la força per culpa de les llengües. Després hi ha el mite de la Pentecosta —quan l'esperit sant permet que els apòstols prediquin en tots els idiomes—, però el do de llengües no és una reivindicació de la diversitat lingüística, sinó una solució miraculosa al problema: a les mans de Déu hi ha la malaltia, a les seves mans també hi ha la cura. La percepció negativa es manté i es perpetua. Pel que fa a Europa i la linguodiversitat, Umberto Eco afirma:

Europa comença amb el naixement de les seves llengües vulgars, i amb la reacció, sovint alarmada, davant d'aquesta irrupció s'inicia la cultura crítica d'Europa, que s'enfronta al drama de la fragmentació de les llengües i comença a reflexionar sobre el propi destí de civilització multilingüe. Com que pateix per aquesta causa, prova de posar-hi remei: de vegades mirant enrere, per provar de descobrir de nou la llengua que havia parlat Adam; altres vegades endavant, per provar de construir una llengua de la raó que gaudeixi de la perfecció perduda de la llengua d'Adam.

Eco, 1993: 27

I un autor com George Steiner, tot i ser trilingüe des de la infantesa, manifesta neguit davant de la diversitat:

Lluny de ser econòmic i rendible, l'infinit nombre i varietat de les llengües humanes, reforçat per l'absència de comprensió mútua, constitueix un enorme obstacle per al progrés material i social de l'espècie [...] Es fàcil percebre fins a quin punt [les diferències lingüístiques] han suposat un fre per al progrés humà.

Steiner, 1975: 77

De fet, per a molta gent el fet de voler conservar les llengües no treu que les considerin un obstacle per a la comunicació. Les llengües hi són, i cadascú s'estima la seva, però no es pot negar que seria pràctic que ens poguéssim entendre tots amb una de sola. La diversitat tindria elements positius i grans potencialitats, però també tindria costos. D'aquí les propostes de llengües universals com l'esperanto. En el fons, la idea que «la diversitat és una malaltia més que no pas un estat de salut equilibrat, que el progrés tècnic i el desenvolupament tenen per requisit la reducció de la diversitat» (Mühlhäusler 1996: 277) encara està molt estesa. Com a molt, s'intentaria fer

compatible el progrés, el desenvolupament econòmic, amb la mínima pèrdua possible. Hem de córrer a gravar i filmar llengües que s'extingeixen per posar-les al museu, però no és possible que totes continuïn vivint. És «lleï de vida», el progrés té un preu, cal renunciar al sentimentalisme irracional a favor de la competitivitat.

Ara bé, hi ha un corrent recent de la lingüística que es planteja la qüestió des de l'altra banda: fins ara havíem considerat un inconvenient, un problema, un càstig i una ruïna la gran quantitat de maneres de parlar mútuament incomprensibles perquè no en compreníem la funció essencial. La idea de què parteix és que la realitat lingüística és un element indestruïble d'un conjunt de factors complexos que fan possible l'equilibri d'un ecosistema. Les llengües compleixen una funció ecològica, i qualsevol alteració que pateixin implicarà una alteració del conjunt. Aquest corrent, l'ecologia lingüística o ecolingüística, és un resultat de la irrupció del pensament ecològic.

El manlleu de categories a les ciències biològiques és antic en lingüística. Ens fem un fart de parlar de famílies lingüístiques, arbres genealògics o mort de les llengües, tot metàfores copiades de la biologia des del segle XIX. Doncs bé, aquesta influència metafòrica no s'ha aturat. El pensament ecològic també va néixer en l'àmbit de les ciències naturals, i va entrar a les ciències humanes cap als anys cinquanta del segle XX. D'aquí es va estendre a la lingüística: el terme ecologia lingüística el va fer servir per primera vegada Carl Voegelin l'any 1964, però molts autors consideren que el primer que va formular uns principis basats en aquesta línia va ser Einar Haugen l'any 1970.

Paral·lelament al pensament ecològic en l'àmbit de la ciència, sorgeix també un pensament ecologista en l'àmbit de la política, que va guanyant influència, expressió col·lectiva pròpia (partits verds, moviments socials) i transversalitat (presència de les qüestions ecològiques en els projectes polítics de qualsevol formació, independentment de l'espai polític que reivindiqui com a propi). I, si més no en certs aspectes, també va guanyant presència en l'entramat de valors generalment reconeguts com a positius pel conjunt de la societat, és a dir, en el que anomenem sentit comú. L'ecologisme —o certs principis més o menys vinculats a aquest— s'ha tornat políticament correcte. I resulta que una de les bases de l'ecologia i de l'ecologisme és el principi de la diversitat com a valor:

La diversitat és la garantia general i essencial de la vida, i qualsevol pèrdua representarà un perill, calculable o incalculable, en l'equilibri difícil de l'existència.

Tusón, 2004: 32

La llengua és com una espècie viva

L'ecologia lingüística —com la biològica— desenvolupa diverses direccions. Segons Heller, per exemple, hi ha dues maneres principals de veure l'ecologia de les llengües:

La primera [...] estableix un lligam entre l'ecologia biològica i l'ecologia lingüística. La segona es basa més en el llenguatge com a pràctica, pràctica social sobretot, amb un vincle recíproc i dinàmic amb les condicions on actua.

Heller, 2002: 175-176

Parlarem de la segona més endavant. Pel que fa a la primera:

Les llengües funcionen com organismes i poden en conseqüència identificar-se com es poden identificar els organismes. Podem, per tant, fer la distinció entre les llengües. Aquest punt de vista suposa també que, igual que la biodiversitat, la diversitat lingüística seria sana per al planeta.

Heller, 2002: 176

Aquesta primera perspectiva seria una variant de la idea de llengua com a cosa; en aquest cas, una cosa viva, un ésser. Naturalment, es tracta d'una metàfora, però és que la humanitat s'agafa molt seriosament les metàfores. La força de la metàfora va fer que durant molt de temps es digués que la supervivència de les llengües, igual que la de les espècies, depenia d'una mena de selecció natural. Les llengües més fortes, més preparades, superiors, s'imposarien per damunt de les inferiors, primitives, poc aptes. Ara sabem que aquesta mena d'idees eren excuses per dominar i explotar altres pobles, i que les llengües no són ni fortes ni febles, ni primitives ni civilitzades, ni d'estar per casa ni de cultura. Ni maques ni lletges. I que quan algú les qualifica d'alguna manera, sol expressar a través de la llengua l'opinió que li mereixen els seus parlants.

Avui dia no hi ha gaires especialistes que diguin que una llengua és un organisme. El que sí que és habitual és fer servir, per defensar la linguodiversitat, el paral·lelisme amb la biodiversitat que assenyalava Heller. Sabem que en el món natural, com menys varietat té un ecosistema, més feble és. I que una reducció dràstica en la diversitat d'espècies portaria necessàriament a l'extinció de totes. D'aquí n'extrapolem un principi que traslладem a les «espècies» lingüístiques: afirmem que la pèrdua de

linguodiversitat posa en perill la pròpia existència de totes les llengües i, per tant, del suport material d'aquestes, la humanitat.

Aquesta mena de defenses gairebé sempre recolzen senzillament en un conservacionisme axiomàtic que es podria formular com «tot el que existeix ha de continuar existint». Com que ja hi ha força consens social sobre la necessitat de preservar les espècies vives —cosa que no afecta els individus: cada dia es poden matar milers de pollastres, però cap ni una becada; únicament l'espècie té dret a la vida—, s'aprofita aquest consens i s'estén a les llengües. En un altre moment, segurament s'hauria agafat una altra cosa. Crec que constitueix un indicatiu d'això el fet que molts autors denunciïn que hi hagi una considerable alarma social davant l'amenaça d'extinció d'espècies vives i en canvi la previsible desaparició de milers de llengües no aconsegueixi alarmar gaire (si més no, l'alarma no es tradueix en programes de preservació, com sí que ho fa quant a les espècies vives):

Segons les estimacions «pessimistes realistes» [...], el 20% de la totalitat d'espècies biològiques animals actuals s'haurà extingit en 100 anys, mentre que d'acord amb les estimacions «optimistes realistes» la xifra seria del 2%. [...] En canvi [...] el 90% de les llengües actuals podria haver-se extingit o ser a punt de morir en cent anys, segons Krauss, i cap a la meitat segons les estimacions més optimistes. [...] Així doncs, és curiós que la pèrdua de biodiversitat hagi merescut una atenció massiva arreu del món: molta gent està preocupada per aquesta qüestió. Però molt poca gent parla de la pèrdua de la diversitat lingüística.

Skutnabb-Kangas, 2000: 82-83

Ara, si una llengua no és una espècie, ni un ésser, sinó una activitat humana, no és gens clar que —al contrari de les espècies, absolutament interdependents— no sigui possible que una sola llengua permeti la supervivència de la humanitat. De fet, tot i que certament no es tracta de la norma, com sovint creuen les persones monolingües, hi ha comunitats humanes que es desenvolupen rigorosament en una sola llengua, mentre que és del tot impossible un ecosistema amb una sola espècie viva. És a dir, la metàfora de la biodiversitat evocada per defensar la diversitat lingüística és un excel·lent eslògan, però un paral·lelisme mecànic no es pot dur gaire enllà. La mateixa Tove Skutnabb-Kangas, per exemple, ho reconeix: «Les llengües no són el mateix que organismes vius, encara que hi hagi paral·lelismes. Hem d'anar en compte de no estendre l'analogia».

Una llengua no és una espècie, d'acord. Però això no vol dir que no hi hagi una certa relació entre una cosa i l'altra. Ni que no hi pugui haver teories que ens puguin

ajudar a entendre el món animal i el món lingüístic. Ja hem vist que la teoria de l'equilibri puntuat es feia servir tant per a l'evolució com per al canvi lingüístic. Imaginem-nos ara un altre paral·lelisme possible: les espècies són al món natural el que les llengües són al món espiritual.

Varietat lingüística i supervivència espiritual

La comparació és arriscada, perquè implica aclarir què deu ser això del «món espiritual». No es tracta aquí de discutir sobre l'existència de l'ànima. Però em sembla que tots ens posaríem d'acord a l'hora de reconèixer que les persones (com a mínim) duem a terme una sèrie d'activitats més o menys conscients relacionades amb el pensament i l'emoció que podríem anomenar «vida mental». Tenim la sensació que aquesta vida mental té una seu, una base, que en podem dir consciència, ànima, ment o intel·lecte, tant se val. Que aquesta seu sigui una entitat independent del cos o no, que qui pensi dins nostre siguin les neurones gràcies a l'electricitat o un esperit immortal, en aquest context no té gaire importància. El cas és que tota paraula que es faci servir per anomenar aquesta àrea humana està per força culturalment connotada. Diguem-ne vida espiritual i que tothom s'ho prengui com vulgui.

Doncs bé, dos dels lingüistes preocupats per la conservació de les llengües, Jonathan D. Bobaljik i Rob Pensalfini (1996: 21-22), comparen llengües i espècies en aquesta direcció: la biodiversitat és imprescindible per a la supervivència dels éssers vius; la linguodiversitat seria imprescindible per a la supervivència dels éssers espirituals. És a dir, el que la pèrdua de diversitat lingüística amenaça no és la vida en sentit biològic, sinó el desenvolupament de l'activitat espiritual de les comunitats humanes (cosa que al capdavant ha de tenir serioses repercussions també per a la vida en si). Així doncs, pressuposem una vida espiritual fonamentada en la diversitat cultural que podria ressentir-se molt de la pèrdua de diversitat lingüística o fins i tot «morir d'inanició» —com les formes vives— si s'arriba a l'extrem d'una reducció dràstica:

Els éssers humans necessiten una vida intel·lectual i espiritual. [...] ¿És desassenyat, doncs, pressuposar que la mateixa mena de diversitat que cal entre les espècies per garantir un ecosistema estable no cal també entre els grups humans per tal d'alimentar una existència humana sana? Aquesta diversitat s'expressa en nivells i escales creixents de complexitat en individus, comunitats, i cultures i etnicitats senceres. La diversitat lingüística reflecteix i potser fa créixer la diversitat intel·lectual que permet que els individus i les societats floreixin.

L'amença afectaria, doncs, la supervivència espiritual de la humanitat. Què pot voler dir això? Sens dubte moltes coses, algunes de les quals sortiran més endavant. Però un argument d'aquesta mena, si bé esquivava el problema d'atribuir a les llengües característiques dels éssers vius, pot despertar altres dubtes. Perquè és obvi que cap comunitat no pot viure sense llengua, però si creiem que totes les llengües són equivalents, per què és imprescindible per a la vida intel·lectual l'existència de moltes llengües? Per què no en té prou amb una —qualsevol, evidentment—, en la qual hauria de ser capaç de desenvolupar totes les potencialitats espirituals de la persona? Una resposta, ni que sigui parcial, l'hem donat en parlar de llengües i visions del món: les llengües serien línies alternatives, perspectives diferenciades que es necessiten mútuament, per fer-se de «correctiu», que deia Whorf, per evitar l'esclerosi d'una sola cosmovisió. Necessitem les llengües i el contacte entre aquestes llengües, i aquí tornem a topiar amb la contradicció ja esmentada: quan aquest contacte no és igualitari i respectuós, pot ser precisament la fi d'una de les parts, i doncs un perjudici per a la diversitat. Però a la llarga el perjudici és per a tothom: quan un lleó s'ha menjat totes les gazeles, no ha consolidat la posició de rei de la selva, s'ha condemnat a morir-se de gana.

On hi ha moltes espècies, hi ha moltes llengües

Tornem, però, a la biologia. Hi ha moltes espècies amenaçades, i encara més llengües. Una cosa ens preocupa i l'altra no tant. Doncs resulta que podria ser que anessin de bracet. D'entrada, observem que la diversitat lingüística té una distribució molt desigual:

Només les 8 llengües amb més de cent milions de parlants (mandarí, espanyol, anglès, bengalí, hindi, portuguès, rus, japonès) tenen un total de 2.400 milions de parlants; i si estenem aquesta xifra fins a incloure-hi les vint llengües més parlades, obtindrem una suma de 3.200 milions, més de la meitat de la població mundial. Si continuéssim amb aquesta anàlisi acabaríem comprovant que el 4% de les llengües del món són parlades pel 96% de la població mundial.

Crystal, 2000: 27

Les diverses fonts bibliogràfiques poden diferir en part en els detalls, però l'orientació general de les dades és indiscutible: hi ha un enorme desequilibri entre llengües pel que fa a nombre de parlants. Mentre en un extrem se n'hi situen un grapat que són conegudes per més de la meitat de la humanitat, en l'altre extrem se n'hi situen moltíssimes més que no arriben a 1.000 parlants (prop del 26 % de les llengües). Aquesta distribució de parlants tan desigual es repeteix en la distribució territorial. L'any 1992, Kraus feia el recompte següent:

A Amèrica n'hi ha només 900 [llengües], o sigui el 15%. Entre Europa i l'Orient Mjà, només en tenen 275, el 4%. L'altre 81% de les llengües del món són a Àfrica (1.900) i a Àsia i el Pacífic (3.000).

Krauss 1992: 5

Segons la base de dades Ethnologue (que, com hem dit, és consultable per Internet a www.ethnologue.com), les llengües són 1.013 a Amèrica (el 15%), 230 a Europa (el 3%), 2.058 a Àfrica (el 30%), 2.197 a Àsia (el 32%) i 1.311 al Pacífic (el 19%), és a dir que la proporció encara és una mica més desequilibrada que en l'estimació de Krauss, però el panorama és idèntic. Doncs bé, aquesta distribució tan asimètrica de llengües coincideix territorialment, si més no en part, amb la de la biodiversitat. És a dir, en les mateixes zones on es dona una alta proporció de linguodiversitat també hi ha molta biodiversitat. L'any 1995 David Harmon va fer un estudi on es comparen —per estats, un criteri fàcil de cara a establir límits precisos, però sens dubte força arbitrari— les dues variables. Harmon fa una llista dels vint-i-cinc estats del món amb un nombre més alt d'espècies endèmiques de vertebrats superiors, i la compara amb la llista dels vint-i-cinc estats del món on es parla un nombre més alt de llengües. De vint-i-cinc, setze noms són a totes dues llistes. Luisa Maffi (1998) subratlla que dels dotze estats lingüísticament «megadiversos» del món, deu són a la llista de diversitat de vertebrats superiors de Harmon: Austràlia, Brasil, Xina, Colòmbia, Índia, Indonèsia, Malàisia, Mèxic, Perú i la República Democràtica del Congo. Segons aquesta autora, coincidències semblants es troben si sobreposem els mapes de diversitat lingüística i diversitat d'espècies vegetals. De manera que una part molt substancial de la cartografia de biodiversitat i linguodiversitat coincideixen.

Ara bé, que dues coses passin al mateix temps o en el mateix lloc no vol dir per força que hagin de tenir una relació determinada, i encara menys que una hagi de ser

causa de l'altra. Evidentment, un cop es troben certes coincidències, el que cal fer és buscar indicis de relació i definir-ne la mena. Així:

Harmon suggereix que les correlacions entre biodiversitat i diversitat lingüística es podrien haver nodrit d'un procés de coevolució de grups humans a petita escala amb ecosistemes locals, en el qual els humans interactuaven estretament amb l'entorn i el modificaven i alhora s'hi adaptaven i n'adquirien un coneixement profund. Al seu torn, aquest coneixement es codificava i es transmetia a través de la llengua.

Maffi, 1998

Des d'aquest punt de vista, hi ha una complexa interrelació entre totes dues diversitats, no ben bé de causa i efecte, sinó ecològica. Les maneres de dir, com les maneres de caçar o de produir, serien activitats emmarcades en un ecosistema global on tot està interrelacionat: les espècies, els fenòmens climàtics, tot. Un ecosistema es descriu millor amb la idea de xarxa que amb la de causa i efecte. Segons un determinat corrent de l'ecologia, «la creença en una primera causa o creador se substitueix pel concepte d'emergència [...]. De la interacció combinada de l'aigua esculpint la riba d'un riu a la resistència de la roca i la terra per conservar-la sorgeix un paisatge» (Mackey, 1994: 36-37). El concepte d'emergència desafiarà el mecanicisme de la causalitat: la biodiversitat no és la causa directa de la linguodiversitat, ni tampoc al contrari, però hi ha una «coevolució», una interacció contínua de factors que fan emergir una realitat. És sovint temptador establir causalitats parcials que semblen clares, però generalment no és difícil trobar contraexemples que invalidin o si més no qüestionin aquestes causalitats i hagin portat a pensar en aquesta mena de conceptes com emergència (o motivació).

Agafem el famós exemple dels inuits i la neu, que tant ha contribuït al descrèdit del determinisme. Ja hem comentat que, més enllà de les exageracions insostenibles, té força sentit que la llengua inuit disposi d'un vocabulari relativament extens sobre la neu (si més no, com la russa, o la sami, o qualsevol que s'hagi desenvolupat en un entorn on nevi sovint); com en té que els esquiadors de qualsevol llengua n'hagin desenvolupat també un vocabulari específic. Els crítics de la qüestió ja han observat que no s'entén com una cosa tan òbvia ha fascinat tanta gent: les persones anomenen el seu entorn d'una manera que els fa servei. Com diu Mühlhäusler, «La vida en un entorn humà determinat depèn de l'habilitat que tingui la gent per parlar-ne». Vol dir això que l'entorn «causa» les llengües, o si més no, el lèxic de les llengües?

La forta correlació no ha d'indicar una relació causal directa, en el sentit que cap de les dues diversitats no es pot considerar directament com una variable independent en relació amb l'altra. Però la diversitat lingüística i cultural pot ser una variable mitjancera decisiva en el manteniment de la biodiversitat en si, i viceversa, en la mesura que els humans viuen a la terra [...]. Avui dia es pot dir amb seguretat que no queda natura "salvatge"; tot els entorns han estat i estan influenciats per l'acció humana, encara que determinats observadors poc avesats no siguin capaços de percebre-ho en certs casos [...]. Tots els paisatges són paisatges culturals.

Skutnabb-Kangas, 2000: 91

L'activitat cultural, doncs, és un element important de qualsevol ecosistema. L'espècie humana és present a tots els racons del planeta, i l'activitat humana intervé en qualsevol entorn (potser massa, si tenen raó els qui anuncien el canvi climàtic), alhora que l'entorn condiciona i perfila aquesta activitat. El lingüista Louis-Jean Calvet arriba al punt de sostenir que fins tot els aspectes més formals i tradicionalment considerats arbitraris de les llengües estan subjectes a la dinàmica de l'ecosistema:

La idea de base és, doncs, que les pràctiques que constitueixen les llengües, d'una banda, i el seu entorn, de l'altra, formen un sistema ecolingüístic en el qual les llengües es multipliquen, creixen, varien, s'influencien, competeixen o convergeixen. Aquest sistema està interrelacionat amb el medi. A cada moment, la llengua està sotmesa a estímuls exteriors als qual s'adapta. La regulació, que definirem com una reacció a un estímulo exterior a través d'un canvi intern que tendeix a neutralitzar-ne els efectes, és doncs una resposta al medi. Aquesta resposta en principi és la simple suma de respostes individuals, de variants que, amb el temps, porten a la selecció de certes formes, de certs trets. És a dir, que hi ha una acció selectiva del medi sobre l'evolució de la llengua.

Calvet, 1999: 35

En tot cas, les relacions entre formes i medi són complexes i poc mecàniques. Per més que coneguem l'entorn on s'ha desenvolupat, no podem predir —si més no per ara— quantes paraules tindrà una llengua per a determinat tema o si farà servir tons o classes nominals. Només pel fet que un determinat ecosistema tingui nombroses varietats de bolets no podem predir quants o quins bolets són anomenats per les persones que hi viuen i hi parlen. L'únic que podem predir és que no hi haurà termes per a bolets que no existeixen en aquell ecosistema. I encara. Potser s'hauran inventat una paraula per al gran bolet que porta bona sort o que vetlla pel poble (i que ningú no ha vist mai), o paraules per als minúsculs habitants dels bolets, que tampoc no són gens fàcils de veure. Hem dit que les persones anomenen l'entorn d'una manera que els fa

servei, però aquest «servei» no es pot entendre com un indicador de simple rendibilitat per a la supervivència. Hi ha, en efecte, cultures i llengües que han desenvolupat un coneixement dels bolets que és probable que els hagi estat útil per sobreviure; però hi ha cultures i llengües, també en ecosistemes amb bolets, que han triat altres recursos, que han deixat de banda la possibilitat d'alimentar-se de bolets, i que també han sobreviscut. Ja se sap que la selecció natural no és un departament de selecció de personal que tria currículums segons els punts: hi ha espècies amb molt poc «currículum» (capacitats de percepció, de mobilitat, de comunicació, etc. molt simples) que han sobreviscut molt més que espècies amb un munt de currículum (com els australopitecs). Així, les llengües i les cultures segur que són esculpides d'alguna manera per l'entorn i al revés, però no en un sentit necessari i previsible: hi ha un marge de tria molt ampli, i fins i tot hi ha la possibilitat d'equivocar-se, de no ser capaços de seguir la dinàmica de l'entorn en equilibri, la possibilitat de no sobreviure.

El que sí que podem veure és que les comunitats que han sobreviscut en entorns d'alta biodiversitat han desenvolupat també una alta diversitat lingüística. Harmon tampoc no creu que una cosa sigui la causa de l'altra, sinó que determinades condicions incideixen tant en la diversitat biològica com en la lingüística. Segons aquest autor, hi ha tres gran situacions que afavoreixen la diversitat: les grans masses continentals amb variació climàtica i geogràfica (Austràlia); la insularitat amb barreres geogràfiques (Nova Guinea), i el clima tropical (golf de Nigèria). De fet, segons Maffi «l'inextricable lligam» entre biodiversitat i linguodiversitat s'explicaria pel fet que:

Localment la diferenciació lingüística i cultural també s'ha desenvolupat sovint entre grups humans de la mateixa àrea cultural en sentit ampli o de llengües històricament considerades relacionades, i dins de la mateixa bioregió. Els grups locals, en adaptar la vida a nínxols ecològics específics, desenvolupen un coneixement especialitzat d'aquests, i maneres especialitzades de parlar-ne per tal de transmetre aquest coneixement vital i maneres d'actuar sobre ell per a la supervivència individual i del grup. Sobre les tribus d'aborígens australianes, l'antropòleg Norman Tindale afirma: «Les coincidències entre fronteres tribals i ecologia local no són gens infreqüents i impliquen que un determinat grup de gent pot aconseguir estabilitat esdevenint els usuaris més eficients d'una determinada àrea i comprenent-ne les potencialitats».

Maffi, 1998

Una alta biodiversitat, doncs, afavoreix l'existència d'un major nombre de nínxols ecològics en els quals es pot desenvolupar un grup humà, desenvolupant també una diferenciació cultural que implica una diferenciació lingüística. Per dir-ho amb

barroeria: en un lloc on només hi ha naps, un s'ha de dedicar a plantar i collir naps; si també hi ha ovelles, ja hi podria haver dues maneres de viure: dels naps o de les ovelles. Ara bé, la interdependència és dinàmica i mútua: en un entorn on els grups humans es diversifiquen i on l'estabilitat ecològica i la supervivència del grup depenen de l'especial adaptació en un nínxol concret, l'acció humana sobre la natura, la humanització del paisatge de què parlàvem més amunt, tendeix a preservar-la:

Les comunitats tradicionals comprenen el principi bàsic, redescobert per la moderna ecologia, que els sistemes complexos són altament estables i els sistemes simples altament inestables. Així, comprenen que com més complexos siguin els seus sistemes de gestió de la terra, més estable i equitativament distribuït serà el subministrament alimentari. Màxima diversitat, doncs, vol dir màxima estabilitat social, i reduir la competitivitat i la interferència amb els ecosistemes compartits també rebaixa la probabilitat de conflicte amb altres pobles. [...] La llengua com a codi també facilita i encarna el discurs que interpreta els significats de totes les accions dutes a terme per mantenir la biodiversitat, la saviesa que les formalitza i que ho lliga tot plegat.

Wollock, 1999

En canvi, quan l'acció humana no s'encamina cap a la preservació de la biodiversitat, quan no s'adapta a un nínxol ecològic que permet compartir un ecosistema sense gaire competitivitat, sense riscos de grans conflictes amb altres comunitats —que al seu torn ocupen nínxols veïns—, quan no humanitza el paisatge mitjançant l'aprofitament dels recursos existents sinó a través de la imposició d'un model extern, sense vincles amb les condicions ecològiques concretes de l'espai que ocupa, aleshores aquesta acció erosiona tant la diversitat biològica com la lingüística. La coevolució que veïem entre ambdues diversitats es dona també quan se'n destrueix una. La pèrdua dràstica de llengües no seria una causa directa de la pèrdua de biodiversitat, però com a mínim en seria un símptoma: el que trenca l'estabilitat d'una trenca també la de l'altra, i un cop engegat el procés, la desestabilització s'estén d'una a l'altra esfera:

La concurrent pèrdua de diversitat lingüística i cultural al planeta és amplament deguda als mateixos factors globals, econòmics, polítics i socials que afecten la biodiversitat, i [...] aquestes dues «crisis d'extinció» són convergents [...], l'una reforça i és reforçada per l'altra. També es comença a reconèixer que, inversament, la persistència d'una diversitat lingüística i cultural pròspera arreu del món ens pot brindar una oportunitat immillorable de frenar la pèrdua de biodiversitat i de mantenir el planeta viu i sa.

Maffi, 2000a: 17

Així doncs, les comunitats locals que mantenen una relació harmònica amb el medi —fruit d'una llarga adaptació poc agressiva que permet l'existència de múltiples espais de supervivència— tendeixen a diferenciar-se lingüísticament. Les diferents llengües són una peça fonamental en aquesta harmonia. La llengua no només és un instrument fonamental de transmissió dels coneixements necessaris per continuar vivint en aquelles condicions, sinó que també és el suport d'una concepció del món (tornem a la llengua com a visió del món). Aquesta concepció inclou, per exemple, una determinada espiritualitat que sacralitza l'entorn i una sèrie d'accions —i de prohibicions— ritualitzades encaminades a la protecció de l'equilibri de l'ecosistema:

La llengua és, abans que res, el vehicle de la pregària que acompanya l'acte ritual, i és aquí especialment on es revela en si mateixa com una forma d'acció ritual de protecció i conservació de la terra. (La teoria lingüística vèdica està explícitament basada en aquesta premissa.)

Wollock, 1999

Els naturalistes diuen que les papallones són un bon indicador de salut mediambiental. Quan d'un entorn desapareixen les papallones, és que hi ha algun factor contaminant. I al revés, si tornen les papallones és que l'entorn torna a ser segur. Les llengües podrien ser una mena de papallones, un símptoma de salut del medi. Si van desapareixent, és que hi ha alguna cosa que no va bé i que segur que tindrà altres conseqüències en l'entorn cultural i biològic. Podríem dir que quan la suma total de forces presents afavoreix la conservació de la diversitat lingüística, afavoreix també la conservació de la biodiversitat. I la presència de forces que en perjudiquen una també perjudiquen l'altra.

Potser la idea d'una espiritualitat lligada a la llengua sigui estranya per al pensament occidental dominant, pensament que, segons Wollock (1999), és un factor fonamental en la destrucció de diversitat. Certament la idea que les comunitats que tantes vegades s'han considerat primitives, endarrerides, supersticioses —en la versió negativa—, o innocents, infantils, exòtiques —en la versió positiva— tinguin la clau del coneixement que ens pot permetre esquivar el gran perill de la destrucció mediambiental i cultural que ens amenaça no està gaire estesa. Sigui com sigui, els indicis sobre la coevolució de biodiversitat i linguodiversitat i sobre el fet que són els mateixos factors els que perjudiquen l'una i l'altra són un argument de pes per a l'impuls d'una orientació conservacionista davant de les llengües, encara que només sigui per elemental prudència:

Crec que estem portant a terme un experiment per veure què li passa a la humanitat si eliminem les «espècies culturals» del món. És un experiment temerari. Si no ens agrada el caire que pren, ja no ens podem fer enrere.

Bernard, 1992: 82

Llengua, entorn i supervivència

Un bon dia, una colla d'anglesos arriba a Austràlia. És una terra desconeguda, plena d'animals i de plantes que mai no han vist. La llengua anglesa no té nom per a molts d'aquests animals i plantes. Hi ha una bèstia, per exemple, del tot desconeguda. És una mena de marsupial, com els cangurs, però s'assembla força a un llop. A l'hora de posar-li nom, els nouvinguts li posen, doncs, llop. No és una etiqueta innocent. Els llops són animals menyspreats, considerats perillosos i nocius en la cultura anglesa. Hi ha el costum ben arrelat de matar-los. Doncs bé, ¿què fan els anglesos un cop s'ha estès el costum de dir-ne llop, d'aquell animal? Matar-lo, com ho farien amb els llops. I carregar-li totes les desgràcies que els passen a les ovelles, encara que mai no hagin vist si de debò el llop marsupial les ataca o no. Aquesta història és un bon exemple del que hem dit al capítol anterior: les llengües porten en si informació cultural que ens guia, que ens ajuda a actuar a la vida. No cal dir que la pobra bèstia es va acabar extingint.

Trasplantar una llengua a un lloc completament diferent del que va néixer ha de tenir conseqüències. Suposem que als aborígens australians l'animaló en qüestió no els feia ni tanta nosa ni tanta por. Podem suposar que les connotacions de la paraula amb què l'anomenaven no els impulsaven a matar-lo. En canvi els anglesos duïen una paraula de l'altra banda del món que sí que els impulsava a fer-ho. Si en un entorn la llengua que s'hi ha desenvolupat lentament desapareix i la substituïm sobtadament per una altra que ve d'un espai completament diferent, ens podem trobar amb desenes d'errors de gestió com el del llop marsupial. De fet, Austràlia ha estat escenari de nombrosos desastres ecològics, no tots atribuïbles només a la irrupció d'una llengua forastera, és clar, però sí a la irrupció d'una cultura forastera depredadora i arrogant que arriba amb tots els seus accessoris, inclosos animals i plantes portats des de l'altra banda del món.

Daniel Nettle afirma en un estudi que hi hauria una relació directa entre llengües i pluja. Les llengües de gran difusió geogràfica normalment es troben en zones seques. Les zones seques són zones més pobres en biodiversitat i per tant se suposa que un grup

humà que s'hi desenvolupi necessitarà més territori que un grup de dimensions semblants en una zona humida. Les cultures que viuen al desert s'estenen per milers de quilòmetres quadrats i amb elles la llengua. En canvi, les llengües de pocs parlants es troben sobretot en zones de grans precipitacions, zones on es produeix més diferenciació lingüística. Segons això, la imparable expansió de l'anglès (una llengua sorgida en un territori de grans precipitacions) arreu del món comportaria problemes i errors de gestió dels recursos en zones seques (ho explica Mühlhäusler en una comunicació de l'any 2001).

Dins d'aquesta concepció ecològica, doncs, la diversitat lingüística té un paper complex que podem intuir a través de casos com els esmentats, però que segurament encara comprenem poc. Mühlhäusler (1996) és un dels autors que més l'ha intentat explicar, sobretot amb l'estudi d'una de les zones amb una diversitat lingüística més alta del planeta, el Pacífic, on a més trobem les condicions propícies a la linguodiversitat que descrivia Harmon: insularitat amb barreres en els nombrosíssims arxipèlags de la zona; la gran massa continental d'Austràlia, i zones de clima tropical. La complexitat d'aquella regió porta l'autor a la conclusió que només és possible entendre les dinàmiques que s'hi donen a partir d'una perspectiva ecològica:

M'agradaria exposar que la consideració de factors ecològics és una condició prèvia per a qualsevol aproximació tant a la història com a les estructures gramaticals de les llengües d'una àrea. Són els factors ecològics els que fan sorgir les llengües, en defineixen els límits i en decideixen el creixement i la supervivència.

Mühlhäusler, 1996: 3

D'entrada Mühlhäusler constata que la idea de llengua que en general es té en cultures com la nostra està molt lligada a l'estandardització. Les llengües tendeixen a definir-se com a codis clarament diferenciats els uns dels altres, amb un diccionari i una gramàtica que diu com és aquella llengua. És clar que aquesta concepció presenta problemes des del moment que els lingüistes no són capaços de fixar criteris clars per a tothom que delimitin les llengües (i per això no es poden comptar exactament, com vèiem). Al Pacífic, doncs, es troben llargues cadenes lingüístiques sense fronteres clares. Cal tenir molt en compte que els mateixos parlants d'allà no senten gaire necessitat d'aclarir aquests límits. Sovint no hi ha ni noms locals per a les diferents maneres de parlar. Són els lingüistes forasters els que han decidit establir fronteres i posar etiquetes. Generalment els posen noms basats en noms de lloc, en la manera com un grup és anomenat per un altre grup o en paraules que s'usen sovint (paraules com

«no», «aigua» o «persona»), igual com feia Dante amb les llengües romàniques, que dividia entre les que diuen «sí», les que diuen «oc» i les que diuen «oïl».

També són els forasters els que han qualificat de «problema» aquesta mena de situacions tan lingüísticament diverses (a l'illa de Nova Guinea, l'etiquetatge de llengües en dona més de vuit-centes). El «problema dels forasters per adaptar-se a la complexa ecologia lingüística de l'àrea», on «la gran diversitat de llengües era un avantatge més que no pas un inconvenient» (Mühlhäusler 1996: 14). Així doncs, tenim una visió del panorama ecolingüístic del Pacífic completament condicionada per una perspectiva externa que a més ignora els punts de vista locals: això sí que és un «problema», segons Mühlhäusler:

Del que la majoria d'observadors no s'han adonat és que la identificació de llengües i el fet subsegüent de donar-los nom no és ni de tros un acte de descripció objectiva, i constitueix una seriosa invasió de l'ecologia lingüística d'una àrea. L'opinió segons la qual les llengües poden comptar-se i anomenar-se pot ser part de la malaltia que afecta l'ecologia lingüística del Pacífic i [...] un obstacle per les temptatives de reconstruir el passat lingüístic.

Mühlhäusler, 1996: 5

Noves llengües: el canvi com a mecanisme ecològic adaptatiu

Tret que ens prenguem al peu de la lletra la història de Babel, haurem de reconèixer que les diverses llengües han d'haver estat producte del canvi. Entre els símls biològics que s'han fet servir per parlar de les llengües també hi ha el de la reproducció. Les llengües, com els éssers vius, han estat classificades en famílies i se n'han dibuixat arbres genealògics. Tothom sap que el català, el castellà, l'aranès o el francès vénen del llatí. El llatí seria la mare i totes aquestes llengües les filles i germanes entre si. Alhora, el llatí és de la família indoeuropea, com el grec, el rus, el persa o el kurd (i dotzenes més), però no com el turc, que és de la família altaica, ni com l'àrab, que és de l'afroasiàtica. Així, el que un dia és una sola llengua, amb el temps s'aniria diversificant i convertint-se en moltes.

La lingüística sempre ha reconegut el canvi com una característica pròpia de les llengües. No hi ha dubte que forma part de la mateixa essència del llenguatge humà i és tan obvi que des de sempre n'ha estat un tema central, encara que només fos per combatre'l. Tot i que sovint ha estat considerat com una mena de perllongació de la maledicció babèlica —i com a tal se n'han valorat els resultats, qualificant-los de «corrupcions», «degeneracions», etc.—, ningú no deixa de reconèixer que és del tot

inevitable. L'ecologia lingüística, en canvi, el veu com un aspecte positiu. Un mecanisme adaptatiu de primera necessitat per a la supervivència d'una comunitat en el seu espai ecològic. Quan una entitat o una activitat no té capacitat per canviar, qualsevol alteració de l'entorn l'abocarà a l'extinció. Renovar-se o morir. Que una llengua pugui arribar a convertir-se en dues, o dotze, no és un senyal de la lenta degeneració de la humanitat, sinó tot el contrari, és un signe de capacitat d'adaptació i una mostra de creativitat.

La llàstima, es podrà dir, és que això separa les persones, que les incomunica. Fa que uns no s'entenguin amb els altres. Però això no tothom ho veu com una pega. Hi ha hagut determinats corrents de pensament que al llarg de la història han trobat positiu i útil que els humans estiguessin dividits per la mútua incomprensió de les seves variants lingüístiques, segons explica Umberto Eco. Nodier, un autor romàntic, per exemple, considerava fantàstica la diversitat lingüística, perquè la veritat és múltiple, i per tant no pot ser expressada de manera única i definitiva. D'altra banda, no oblidem que les llengües no són mútuament excloents. Des de sempre, les persones que parlaven diferent han trobat una manera de comunicar-se.

A més, la mútua incomprensió no implica mútua agressió. Si bé ja hem vist que la tradició judeocristiana es va encallar a Babel, altres mitologies culturals més aviat exalcen la diversitat com un bé que impedeix que la gent es baralli més del compte. Tant Joseph-Marie Degérando, escriptor francès del segle XVIII, com el lingüista Peter Trudgill, britànic del segle XX, defensen la utilitat de la incomprensió entre llengües, perquè així «les llengües funcionen com a obstacles parcials per a la comunicació, cosa que fa més difícil la penetració de les cultures dominants en les petites cultures». En aquest sentit, l'ecologia lingüística aglutina una sèrie d'idees que poc o molt han anat sortint en altres tendències de defensa de la diversitat. D'una banda, la diversificació lingüística tindria un paper adaptatiu i seria un reflex de la interacció concreta d'un grup amb l'ecosistema, un dipòsit de memòria col·lectiva, una guia de comportaments ritualitzats destinats a la preservació de les condicions de supervivència, un recipient d'un saber actuar en unes condicions molt específiques. D'altra banda, actuaria com a element decisiu en la constitució de xarxes de relació interpersonal i intergrupals i en la construcció d'identitats alhora fàcilment visibles però flexibles. Les llengües són signes d'identitat adquiribles (s'aprenen) i acumulables (se'n poden saber unes quantes alhora), no com el lloc de naixement o el color de la pell.

Ecologia i ecologisme

El canvi no només és un tret essencial de les llengües. Ho és del món, segons l'ecologia. De fet, una aportació important d'aquesta orientació és haver substituït la idea d'estructura per la de procés. Per això dir que l'ecologia és immobilista és força injust i poc exacte. Això no vol dir que no sigui conservacionista, per convicció i per experiència. Una de les tradicions intel·lectuals més importants d'occident és la de l'anàlisi. Quan volem entendre un fenomen, n'aïllem els components, com si fos un rellotge, i així se'ns fa més fàcil estudiar-lo per parts. Aquest procediment, útilíssim, va molt bé per entendre i construir màquines. Però per el món biològic, o pel social, pot ser insuficient. L'ecologia justament trenca amb aquesta tradició i incorpora la idea d'interrelació: les coses no són àtoms, tot està relacionat amb tot.

Un canvi de mentalitat també implica una altra manera de veure el coneixement. El pensament analític tendeix a afirmar que la ciència no és ni bona ni dolenta. Un radar pot servir per rescatar un vaixell o per bombardejar-lo. El científic inventa el radar, però no en té cap culpa, si es fa servir per una cosa o per l'altra. En canvi, el pensament ecològic no estableix fronteres i intenta no perdre de vista el tot. Per això no és estrany que molts ecòlegs siguin també ecologistes. No en tenen prou amb observar des de fora. Són conscients que formen part d'allò que estudien, i per tant s'hi senten implicats. La dimensió científica i l'ètica són indistingibles. Per això estudien els ecosistemes, i a més treballen per conservar-los. El mateix li passa a l'ecolingüística. No es limita a estudiar les llengües com una activitat més en un entorn complex. També es fa conservacionista. No es desentén de la sort d'allò que estudia. Per això pren partit per la diversitat lingüística i denuncia allò que la destrueix.

L'expansió mundial dels europeus des del segle xv ha estat un factor lingüísticament molt destructiu. Ni ha estat ni és l'únic, evidentment. Però sí que ha tingut unes dimensions molt importants. I ha estat destructiu no per l'expansió en si, sinó per la manera com s'ha fet, per la mentalitat que hi anava associada. La penetració europea a l'àrea del Pacífic, per exemple, hi ha trasbalsat la vida en tots els sentits. Sobtada, massiva i arrogant, ha estat més destructiva que les tempestes tropicals —que també són un factor de canvi bruscat en determinats ecosistemes—, i ha provocat (i està provocant encara) un reajustament de magnituds gegantines que redibuixa completament l'ecosistema.

És possible que una tempesta tropical que arrasa una illa sencera i elimina amb un moment tots els éssers que hi vivien no sigui ni bona ni dolenta des d'un punt de

vista còsmic i no humanista. Ara bé, des d'una perspectiva ecologista, és una catàstrofe. En el cas del Pacífic, Mühlhäusler descriu una sèrie de canvis creixents provocats essencialment per la colonització, i prova de valorar-los:

Des del meu punt de vista, aquests canvis són molt diferents quant a qualitat i a magnitud dels que s'havien esdevingut a l'àrea abans de la penetració europea i la colonització. La pèrdua de diversitat estructural i semàntica és només una de les indesitjables conseqüències del procés. Igualment inquietant és la pèrdua de modes tradicionals de comunicació intercultural i la creixent concentració de poder lingüístic, econòmic i polític en mans d'uns pocs.

Mühlhäusler, 1996: 18

Aquests canvis, qualitativament i quantitativament diferents dels anteriors, ens mostren que les llengües no es deixen de transmetre perquè, com diu Juan Ramón Lodares, «és el curs humanament natural d'aquestes coses». L'argument de la naturalitat en general és circular: senzillament diu que una cosa és natural perquè sol passar, i si passa és perquè és natural. El que ens vol inculcar la «naturalitat» és que les llengües desapareixen totes soles, sense que ningú hi faci res. Vaja, que dir que és natural que les llengües d' Austràlia desapareguin és com dir que és natural que si lences algú daltabaix d'un cingle es mori.

La desaparició sobtada de llengües pot tenir raons molt complexes, però no hi ha dubte que és fruit de l'acció humana. Al llarg de la història s'han fet molts esforços (amb un èxit variable, com sabem molt bé els catalanoparlants) per aconseguir que unes persones deixessin de parlar d'una certa manera. Deixant de banda què és natural i què artificial, des de la perspectiva ecolingüística una cosa és la dinàmica equilibrada dels ecosistemes —també lingüístics—, que els transforma lentament i permet el reajustament constant dels agents que hi actuen, i una altra és la invasió abrupta d'un element desestabilitzador que porta a la destrucció d'aquests ecosistemes. Com diu Carme Junyent, no és el mateix la desaparició del llatí —que es diversifica lentament— que la del provençal, que pateix des de fa dècades la pressió conscient i dirigida de l'aparell estatal francès.

Robert Phillipson anomena aquest conjunt d'accions conscients encaminades a destruir els ecosistemes lingüístics «imperialisme lingüístic». Són el fruit d'una determinada ideologia lingüística: el lingüicisme. Phillipson defineix l'imperialisme lingüístic anglès com:

Un exemple de lingüicisme que es defineix com el conjunt d'ideologies, estructures i pràctiques que es fan servir per legitimar, dur a terme i reproduir un repartiment desigual del poder i dels recursos (materials i immaterials) entre grups que es defineixen sobre la base de la llengua.

Phillipson, 1992: 47

Mühlhäusler hi afegeix que la definició ha d'ampliar-se a altres «llengües assassines» com el mandarí, l'espanyol, el francès o el bahasa indonèsia, i que cal recordar l'origen històric d'aquest imperialisme lingüístic que busca el lingüicidi:

L'origen d'aquestes llengües assassines es pot rastrejar darrere del desenvolupament de les escoles públiques europees, particularment a França, basades en la insistent idea del govern central segons la qual tota la nació havia de tenir una sola llengua. És aquesta idea, fortament recolzada per la Il·lustració europea i per la Revolució Francesa i els seus imitadors, la que ha dominat des d'aleshores la història social de les llengües del món. Les justificacions que es donen del domini d'aquestes llengües van de les polítiques (com, si no, s'ho faria una nació per cohesionar-se), econòmiques (el cost de la diversitat) i morals (la gent necessita llengües sense les supersticions i els antagonismes locals), però totes es poden classificar sota el comú denominador de «desenvolupament».

Mühlhäusler, 1996: 20

Resulta, doncs, que la gran pèrdua de diversitat lingüística que la zona del Pacífic ha experimentat els darrers dos o tres segles (o la massa continental nord-americana, o la conca amazònica) és la conseqüència de la invasió europea i de la destrucció general d'ecosistemes que aquesta ha implicat. Per tant, a totes les hipòtesis contràries a la pèrdua de linguodiversitat fins ara esmentades, que adverteixen sobre el cost (per al patrimoni, per al coneixement, per a la salut, per a l'equilibri espiritual de la humanitat, per a la biodiversitat, per a la creativitat artística) de la desaparició de llengües, l'ecolingüística —que, a més d'incorporar els instruments d'un plantejament ecològic, hi incorpora una actitud ecologista— hi afegeix una sèrie de raons polítiques i ètiques. El fet que hi hagi tantes llengües que s'han deixat o estan a punt de deixar-se de parlar no és un fenomen independent, un fet autònom. És un més dels símptomes d'un col·lapse ecològic general resultat d'unes ideologies i d'uns mètodes brutals i moralment inadmissibles.

Es podria objectar que, malgrat tot, l'alarmisme no té raó de ser: a Amèrica del nord, malgrat que bona part de les llengües que s'hi parlaven fa cinc-cents anys o ja no es parlen o a penes es transmeten i es troben isolades i arraconades en petites

comunitats, la vida continua: és una de les zones més riques del món, manté una certa biodiversitat, té uns sistemes polítics estables i una cohesió social problemàtica però que de moment no mena al col·lapse. Semblaria que ha trobat un nou equilibri dinàmic, que ha reconstruït un nou ecosistema on la minvada linguodiversitat no ha portat a la destrucció total. Fins i tot és evident que hi ha símptomes de diversificació lingüística. Neixen variants de l'anglès com l'ebònic o anglès dels negres. La comunitat que parla xinès, o espanyol, no perd la llengua. Potser som davant la reconstrucció d'un nou ecosistema i una nova diversitat.

Ara bé, no tothom està d'acord amb la sostenibilitat del món bastit sobre aquella destrucció. Mai no s'havia plantejat com ara la possibilitat d'una fallida ecològica global, d'una situació que podria abocar a la fi de la vida. S'ha arribat a parlar de la humanitat com una plaga ecològica a gran escala que acaba extingint-se després d'haver consumit tots els recursos de l'entorn que li són bàsics per a la supervivència: una mena de suïcidi d'espècie. Les veus més alarmistes, a més, sostenen que en els processos ecològics hi ha salts, que la degradació és gradual fins al límit del no retorn, a partir del qual les coses es precipiten. Si l'escalfament de la terra afecta el corrent del Golf, un cop travessat el límit de no retorn el corrent s'atura, de sobte, i el canvi climàtic que això provocaria, de dimensions planetàries i espectaculars, també seria sobtat. És casual que la simple hipòtesi que tot això pugui passar sorgeixi al mateix temps que s'accelera la pèrdua de biodiversitat i de linguodiversitat?

A més, i insistint en la perspectiva no només ecolingüística sinó també d'ecologisme lingüístic, el fet que es pogués donar la possibilitat d'un nou reequilibri ecològic no pot fer oblidar el procés: les deportacions, el genocidi, la marginació, l'explotació, el robatori. Per tant, doncs, i mentre no es confirmen les pitjors prediccions, advocar per la conservació de la biodiversitat és sobretot condemnar el lingüicisme i intentar prevenir-lo per tal d'evitar el sofriment que causa l'imperialisme lingüístic.

Amb l'estudi de les llengües com a elements d'un entorn i no com a fets aïllats, l'ecolingüística ens ha mostrat que la diversitat lingüística és un mecanisme d'adaptació al medi. Que eliminar una llengua té conseqüències importants en la gestió de l'entorn, i que cal temps per «traduir» tot el coneixement emmagatzemant en un idioma a un altre. Que la diversitat sempre té un paper fonamental en qualsevol ecosistema, i que la prudència i l'experiència ens diuen que el canvi lingüístic gradual i lent és inherent a la dinàmica ecològica dels humans, mentre que la substitució lingüística brusca, la decisió

de no transmetre la pròpia manera de parlar als descendents, és a dir, la pèrdua massiva de linguodiversitat, sempre és una imposició brutal.

7. Diferents llengües, diferents identitats

Un cert racionalisme recalcitrant insisteix a afirmar que una llengua és simplement un codi de comunicació. Així, de la mateixa manera que el més pràctic és un sol sistema de senyals de trànsit mundial, el més pràctic seria una sola llengua mundial. Aquesta és una de les línies argumentals que utilitza José Ramón Lodares; la pega és que sospitosament troba que el més racional és que aquesta única llengua sigui la seva. El cas és que si això fos així, moltes coses no s'expliquen. Un exemple banal: el renou que va provocar la possibilitat que es comercialitzessin a Espanya teclats d'ordinador sense el signe «ñ».

En canvi, ja hem vist que hi ha línies d'investigació que intenten entendre les llengües en un marc més ampli. Una de les hipòtesis més suggestives proposava que la diversitat i la incomprensió mútua podien acomplir una funció de divisió dels recursos per nínxols en un determinat ecosistema, la manutenció d'una mida de comunitat optimitzada en funció d'aquests nínxols i en conseqüència la minimització de la potencial competència —i per tant de la conflictivitat— entre comunitats.

Tradicionalment també s'ha dit que la diversificació lingüística es produïa fonamentalment per aïllament: un grup humà més o menys homogeni es dividia en dos o més grups que perdien el contacte entre ells i amb el temps el canvi lingüístic propi de cadascun dels grups feia que on abans hi havia una sola llengua ara ja n'hi hagués dues. Segons Lodares:

L'aïllament, el sedentarisme i l'escassa comunicació són les bases de la diversitat lingüística; si la situació econòmica, política, material, en fi, passés d'aïllant a comunicant, la diversitat lingüística seria menor perquè no és una cosa natural en si mateixa, sinó el producte de les relacions materials entre les persones.

Lodares, 2002: 53

O sigui que, des d'aquest punt de vista, no seria concebible que grups humans que mantinguessin contactes freqüents, que es relacionessin econòmicament, socialment, afectivament, conservessin diferents varietats, fins i tot mútuament intel·ligibles. Ara bé, segons sembla aquesta és —i sobretot era, abans de la colonització— una situació ben comuna en zones com el Pacífic o com Àfrica. Tradicionalment la diversitat i la intel·ligibilitat de les diferents variants lingüístiques era comuna en molts llocs d'aquestes regions. Fins i tot hi havia normes socials

d'exogàmia basades en la diversitat lingüística: calia buscar parella fora de la comunitat de llengua. D'aquí que els lingüistes que han estudiat aquestes zones facin afirmacions com la següent, que contradiuen directament l'expressada més amunt:

Tots aquests casos [exposats anteriorment] soscaven seriosament el punt de vista habitual segons el qual la diferenciació es deu a l'isolament i la incomunicació. Més aviat [...] aquestes diferències reflecteixen actes deliberats d'identitat mitjançant la delimitació deliberada de límits, i suggereixen que les menyspreades funcions classificatòries de la llengua són en bona mesura més importants que l'intercanvi d'informació, que els lingüistes han tendit a considerar l'objectiu central de la comunicació humana.

Mühlhäusler, 1996: 47

El manteniment de les diferències lingüístiques com un acte deliberat d'identitat no només es pot observar, però, al Pacífic. De fet, és un dels motors del canvi lingüístic, tal com expliquen —amb exemples clars, molts procedents dels treballs de Labov i de Trudgill— R. A. Hudson (1980) o Jean Aitchison (1991). El cas és que la llengua, la diferenciació lingüística, és un element molt utilitzat per marcar la identitat, molt sovint d'una manera deliberada, conscient. Com diu Laycock:

No seria bo que tots parléssim igual; ens agrada saber d'on ve una persona. Dit d'una altra manera, la diversitat lingüística es perpetua com una insígnia identificativa. La llengua es fa servir per mantenir els agrupaments socials en una escala petita i significativa.

Citat per Mühlhäusler, 1996: 14

La qüestió de la identitat és sens dubte un dels temes estrella de les disciplines que estudien la humanitat, i té una complexitat inabastable. De totes maneres, per al que aquí ens interessa n'hi haurà prou amb afirmar que, segons sembla, la necessitat d'identitats col·lectives —com també individuals— és una de les característiques universals de la cultura humana. Si acceptem aquesta premissa, no és gens difícil defensar que el manteniment de la diversitat lingüística com a marca d'identitat és un recurs molt més democràtic que altres elements que podríem anomenar «de naixement». Curiosament, alguns sociòlegs i estudiosos del nacionalisme posen la llengua en el sac de les característiques ètniques i no en el de les cíviques.

Carme Junyent (1998), en canvi, opina que la llengua, a diferència d'altres maneres d'identificar-se, té dos grans avantatges: és un tret adoptable —tothom pot aprendre llengües— i acumulable —l'aprenentatge d'una nova llengua no ocupa el lloc de les que ja sabíem. Les identitats col·lectives tendeixen a buscar signes visibles com

ara la llengua. Quan aquesta falla, se'n busquen altres que són potencialment més conflictius:

El valor de la llengua com a signe d'identitat té l'avantatge de ser un tret tangible, la presència del qual garanteix un element diferenciador que no és excloent, en la mesura que [...] és transmissible i acumulable. La història proporciona nombrosos exemples de comunitats que, en perdre la llengua, han establert una dinàmica de nosaltres vs. els altres amb la confrontació com a eix fonamental, perquè la preservació de la identitat sense un símbol tangible porta sovint a la recerca d'un espai propi, la delimitació del qual és difícil d'establir quan s'han perdut els signes d'identitat tradicionals.

Junyent, 1998: 110

És a dir, que si els nostres signes d'identitat són, per exemple, trets biològics o el lloc de naixement, malament, perquè estem condemnats a no poder canviar d'identitat. Mentre que si són signes inconsistents, com la simple afirmació de pertànyer a un grup que ja no es diferencia en res del veí, tendim a buscar l'enfrontament i el conflicte per aprofundir unes diferències amb l'altre que ens queden massa desdibuixades. La llengua és perfecta: és molt visible però es pot adoptar.

La idea que les llengües només són instruments de comunicació també ha portat a pensar que la diversitat porta la incomunicació i per tant el conflicte. Com que no l'entendem, considerem l'altre com a enemic. Per tant, si tots parléssim la mateixa llengua, ens barallaríem menys. Ja hem vist que el punt de vista de Carme Junyent és exactament el contrari. Com ho era el de Degérando i el de Trudgill, o el de certes mitologies que deien que justament Déu separava la gent per llengües perquè no es barallessin. El cas és que determinats conflictes d'extrema violència, massacres terribles que han passat recentment, constitueixen contraarguments perfectes: Rwanda és un estat pràcticament monolingüe (una situació ben excepcional, no només a Àfrica), i Croàcia, Bòsnia i Sèrbia comparteixen (o si més no compartien: el conflicte ha accentuat la voluntat de diferenciació lingüística) llengua, el serbocroat (Calvet 1999: 248-255).

Altres vegades, els conflictes són presentats interessadament com a motivats per les reivindicacions identitàries de minories enquadrades en un estat que no els reconeix. Es parla de lluites tribals o de nacionalismes excloents, quan el que ha fet sorgir el conflicte ha estat precisament la constitució o la voluntat de consolidació homogeneïtzadora d'aquests estats. Novament citant Junyent (1998: 110): «La diferència per si sola no és mai font de conflicte; sí que ho és, però, que la diferència no sigui respectada». És interessant en aquest sentit l'anàlisi del paper de l'estat en la

creació de conflictes. Hobbes, al segle XVIII, el feia passar per un àrbitre del contracte social que impedia que la gent es destruís mútuament en virtut d'una naturalesa segons la qual «l'home és un llop per a l'home». Curiosament, però, una part molt substancial dels conflictes armats actuals són entre l'aparell d'un estat nació i pobles minoritaris inclosos en les seves fronteres. Segons Nettle i Romaine (2000: 12) el 80%. Lògicament l'estat nació atribueix la culpa del conflicte a aquests pobles, amb la qual cosa aplica a la qüestió una lògica brutal: si no existissin (com a identitat diferenciada), no hi hauria problema. Ara bé, un es pot preguntar legítimament: aquestes identitats existien abans que l'estat nació? Si no existien, com és que han sorgit? Un no se sent l'ull de poll si no li trepitgen. Potser l'acció igualadora de l'estat ha fet aflorar com a conflicte uns trets que fins llavors no eren conflictius. Si és així, el factor desestabilitzador és l'estat, que ataca la diversitat. I si ja existien, com és que no suposaven un conflicte? El problema no és la diferència, sinó la intolerància a la diferència.

Així doncs, la llengua com a tret identitari seria un factor de pacificació, mentre que la desaparició de llengües podria provocar l'aparició de conflictes cruentos per tal de marcar unes diferències que s'han desdibuixat. Els estats diuen que eliminen llengües en bé de la cohesió nacional, i nosaltres sabem millor que ningú que el problema no és la llengua, sinó la imposició estatal. Hem de convèncer-los que preservar la diversitat és afavorir la pau social i per tant la cohesió. La llengua és molt més que un sistema de comunicació. Per això, quan ens la volen tocar, ens fa mal. Això també és un argument per la conservació de la linguodiversitat, com veurem tot seguit.

8. El mal de llengua

Des del meu punt de vista, tots els arguments que hem anat veient a favor de mantenir les llengües són més o menys discutibles. N'hi ha de més sòlids que altres, però tots són hipòtesis provisionals que s'hauran de revisar a mesura que es vagin acumulant coneixements i es vagin obrint noves perspectives d'investigació. Considero, però, que el punt que tractarem tot seguit és qualitativament diferent. No pretén comprendre i avaluar si és o no és positiu que hi hagi tanta varietat i quines conseqüències futures pot tenir l'anunciada reducció dràstica de diversitat, sinó que vol posar en evidència el vessant moral del problema.

Perquè si acceptem que el canvi lingüístic és no només inevitable, sinó fins i tot un bon mecanisme adaptatiu, acceptem també que, a la llarga, totes les llengües, tal com les coneixem ara, deixaran d'existir. Ja hem dit que no és el mateix un procés lent i tranquil que un procés brusc i traumàtic. Els del primer tipus, com el llatí, el grec clàssic o el xinès, gairebé passen desapercebuts per als propis parlants. Només amb una perspectiva temporal llarga —la que dóna l'escriptura— veiem que aquestes llengües van anar canviant tant que la versió actual —el català, el grec modern, el xinès contemporani— ja és una altra cosa. Però cap avi no es va trobar que no entenia el que deia el seu nét. No hi va haver dolor. No és aquesta mena de desaparició, el que ens preocupa i el que provocarà una gran pèrdua de diversitat.

Hi ha nombrosos escrits que proven d'explicar què provoca la substitució lingüística sobtada, què porta una comunitat a deixar d'usar la seva llengua de manera brusca, a deixar de transmetre-la a la següent generació. David Crystal, per exemple, divideix els factors que maten una llengua en dos grans tipus: els «que representen un risc per a la seguretat física de les persones» i els que «canvien la cultura d'un poble». Jean Claude Hagege s'estima més fer tres grups: «causes físiques», «causes econòmiques i socials» i «causes polítiques». Tot seguit veurem que la naturalesa de totes aquestes causes és el millor argument per a la conservació de les llengües. Perquè perdre la llengua sobtadament, per una cosa o per l'altra, sempre va lligat amb prendre mal.

No hi ha llengua sense parlants

Tant un autor com l'altre comencen per esmentar un factor que ningú dubta que mata una llengua: la mort de tots els seus parlants. Podem subdividir aquest primer punt

en dos subapartats: l'eliminació física per causes naturals i el genocidi. Les causes naturals han estat certament a vegades les responsables de fer desaparèixer una llengua fent-ne desaparèixer tota la gent que la parlava. Un cas molt conegut és el de l'erupció volcànica que l'any 1815 va fer desaparèixer l'illa de Sumbawa amb tot el poble tambora i la seva llengua.

Quant al genocidi, desgraciadament no costa gaire trobar exemples de dimensions esgarrifoses: al segle XIII l'exèrcit de Gengis Khan va aniquilar els tanguts; el jiddisch i el rom pràcticament van desaparèixer d'àmplies zones d'Europa via extermini sistemàtic dels seus parlants als camps de concentració nazis; a Tasmània la població autòctona es va extingir del tot després de la colonització; Armènia va patir un genocidi a gran escala a mans de l'imperi turc... La llista és llarga.

Però potser els nombres més esgarrifosos són els causats per un factor que sembla a mig camí entre les causes naturals i el genocidi: la transmissió massiva de malalties:

Dos-cents anys després de l'arribada dels primers colons europeus a Amèrica, un 90% de la població indígena, segons les dades disponibles, havia mort per culpa de les malalties que duien tant animals com persones. Només per analitzar una zona, es creu que la població del centre de Mèxic, que devia ser de prop de 100 milions de persones abans del contacte amb els europeus, s'havia reduït dos-cents anys després a menys d'un milió.

Crystal, 2000: 87

Un fenomen semblant va tenir lloc també al Pacífic sud (el mateix Robert L. Stevenson en dona detalls esfereïdors a llibres com *Als mars del sud*). I és un dels problemes que han de tenir molt en compte encara avui les persones que van a visitar comunitats aïllades de zones com l'Amazònia, on mai no han patit la presència de malalties tan comunes per a nosaltres com el grip o els constipats, cosa que les fa potencialment mortals.

En certa manera, encara que no implica l'eliminació física estricta i sistemàtica, una altra forma de genocidi (i sens dubte una excel·lent forma de lingüicidi) és la deportació massiva. El cas més esgarrifós, per les condicions i les dimensions, és el tràfic d'esclaus africans cap a Amèrica. Però també hi ha les expulsions forçades i en condicions terribles de nombrosos pobles asiàtics per l'estalinisme, el confinament de poblacions senceres —i barrejades— en reserves sovint situades a l'altra banda del continent a Amèrica del nord, els desplaçaments generals de refugiats de guerra arreu

del món... Es tracta d'una forma de destrucció dels lligams comunitaris i de desarrelament traumàtic que en molts casos implica també una gran mortaldat directa.

Genocidis, epidèmies generalitzades i deportacions són sens dubte els factors més eficaços per fer desaparèixer una llengua, els més ràpids i els més profunds. Quina seria la situació lingüística a Austràlia o especialment a Amèrica sense la dramàtica reducció demogràfica provocada per aquests factors? És curiós que Lodaes (2001), en parlar de la història de l'espanyol a Amèrica, no s'ho plantegi en aquests termes ni per un moment. Afirma, en canvi, que l'altíssima cota de penetració que el castellà té avui en aquelles terres es basa sobretot en el sentit pràctic i en l'interès d'aquelles poblacions per gaudir d'un instrument de comunicació comú. Es limita, si per cas, a esmentar de passada quina mena de «política lingüística» van aplicar determinats estats com Argentina després de la independència:

Curiosament, tot i el gust que tenien per les classes populars, el menyspreu dels federals pels indígenes era absolut. Els consideraven salvatges. No es van prendre la molèstia d'assimilar-los i, per la via militar, els van anar eliminant o en van provocar la fugida cap a altres zones. De manera que el problema lingüístic que l'indigenisme hauria pogut crear a la nova república —bona part del qual li havien plantejat els missioners espanyols d'altres temps— va desaparèixer mitjançant aquest mètode tan expeditiu i violent.

Lodaes 2001: 133

Es curiós també que aquest autor atribueixi als missioners el mèrit de la diversitat lingüística americana. Semblaria que els evangelitzadors es van inventar les llengües d'Amèrica i van obligar els habitants d'allà a fer-les servir. De fet, aquest és un dels trets més sorprenents de la ideologia del monolingüe militant —com l'anomena Jesús Tusón (2004: 17)— o de la malaltia del monolingüisme —nom que prefereix la lingüista danesa Tove Skutnabb-Kangas (2000: 248:)—: l'estranya idea que la varietat lingüística normal és la pròpia, mentre que les altres són anomalies o fins i tot codis secrets. A les seves memòries, Avel·lí Artís Gener explica que en un viatge tornant d'Amèrica el va abordar un hispanòfon emocionat per dir-li que acabava de comprendre que el català no era un simple instrument d'exclusió: havia sentit que Artís parlava amb una altra persona en un context que no podia saber que algú els veia o escoltava, i ho feia en català, cosa que demostrava que en efecte aquesta llengua no només es feia servir —com ell creia— davant de castellanoparlants per tal d'impedir que els entenguessin.

Causas polítiques, econòmiques i socials

Sens dubte les causes classificades com a polítiques, econòmiques o socials (o que canvien la cultura d'un poble) són menys espectaculars que les físiques, però també impliquen sovint una gran càrrega de sofriment. Hi ha dues menes de dolor causat per la substitució: el que provoquen directament determinats mecanismes encaminats a forçar-la i el que provoca la consciència de pèrdua, més enllà dels factors que la facin possible.

Quant als primers, no sé si existeix una història universal de la infàmia lingüística, però si algú l'ha fet, segur que és molt gruixuda i molt dolorosa. N'hi ha prou amb algun exemple per comprendre de quina mena de dolor parlem. El cas del *symbole* és força impressionant (Junyent 1992: 84). Es feia servir a les escoles franceses, tant a Europa com a les colònies africanes i americanes. El mecanisme és prou conegut: quan una criatura a l'escola parlava en una llengua que no fos el francès, se li penjava el *symbole* al coll. Al seu torn, si sentia algú altre que no parlés francès, li passava. Qui es quedava amb l'estigma al final del dia, rebia un càstig. Així ho explica, per exemple, Amadou Hampâté Bâ, que va tenir l'oportunitat de patir-ho:

Si no era per una necessitat particular, teníem estrictament prohibit de parlar les nostres llengües maternes a l'escola, i quan descobrien algú en flagrant delictes li posaven un senyal infamant, que nosaltres anomenàvem «símbol».

Bâ, 1991: 291

Aquest sistema té l'avantatge que aplica diversos procediments alhora: el directament punitiu del càstig final, però també l'estigma del ridícul (recurs que l'escola ha usat sovint: amb orelles d'ase de paper, etc.), la incitació a la delació i a la destrucció de qualsevol lligam de solidaritat entre les criatures, l'atribució d'una part del paper repressor a les mateixes víctimes... Sens dubte sistemes semblants, amb petites variants, s'han fet servir en nombroses escoles on la llengua que calia transmetre no era la que els alumnes parlaven al seu entorn (també en les nostres escoles franquistes).

Encara més cruel, i més efectiu, ha estat el mètode aplicat, per exemple, a Austràlia o en algunes zones d'Estats Units: segrestar de ben petites les criatures i fer-les criar per famílies anglòfones o en internats institucionals; després, uns anys més tard, retornar-les a l'entorn natiu, del qual ho desconeixien tot, perquè hi actuessin com a elements aculturadors de les pròpies comunitats. Una variant francesa és la citada per Calvet:

Jean-Marie Huart assenyala per exemple que a la Guaiana Francesa no solament només s'ensenya el francès als nens, sinó que a més se'ls separa per força de les seves famílies i els missioners els imposen un sistema d'internat anomenat «llar d'infants».

Calvet, 1974 : 67

Encara que les mesures en si no tinguessin èxit i no aconseguissin fer oblidar la pròpia llengua, no deixa de ser lògic que si una persona passa per tot això pel fet de parlar com parla, tingui tendència a sacrificar qüestions identitàries, d'orgull i de pertinença i «triï» estalviar als seus descendents tot aquest patiment:

A Bolívia i a Provença, a Guinea i a Tailàndia, la por a reproduir el sofriment porta generacions de dones a tallar els lligams entre els seus avantpassats i els seus descendents.

Junyent, 1998: 58

Naturalment, totes aquestes accions van acompanyades de l'adoctrinament. Els infants aprenen que la seva llengua només serveix per estar per casa, que és bruta, grollera, pobra, inadequada, mentre que l'altra, la bona, és bonica, moderna, fa polit i culte i serveix per poder dir coses importants. Un cop més, es tracta d'averkonyir, de provocar l'autoodi, de fer que siguin els mateixos membres de la comunitat els principals agents del lingüicidi. Calvet (1974) explica que en aquesta qüestió la mateixa lingüística —la ciència que se suposa que no pren partit, que sempre és neutral— hi ha tingut un paper molt important, difonent una sèrie d'idees sobre la superioritat, adequació, eficàcia o capacitat de comunicació de determinades llengües per damunt d'altres, idees que mai no ha pogut demostrar.

Carme Junyent (1996) exposa nombrosos exemples d'alguns dels efectes provocats per l'èxit d'aquesta mena d'idees en els mateixos parlants de varietats «inferiors». Idees que les pròpies víctimes es creuen i difonen: gent que diu que no sap parlar, que considera maleducat parlar a un foraster amb la seva llengua... (potser als catalanoparlants ens sona, tot plegat). Alguns dels mecanismes d'humiliació són extremadament simples i eficaços: n'hi ha prou a relacionar una determinada manera de parlar amb un valor molt negatiu, i una altra amb una qualitat globalment reconeguda. La famosa frase de les escoles franceses, «sigueu nets, parleu en francès», amb la terrible ambigüitat que implica, n'és un exemple sublim. N'hi ha molts altres, barroers o subtils: identificar determinats sons suposadament característics d'una llengua com a típics d'animals menyspreats, com els porcs o els gossos; afirmar que fer servir tal o tal

altra varietat fa pagès (i Calvet 1974: 79 aclareix: «recordem que el terme “pagès” a vegades és en si mateix una denominació despectiva en francès»), rústic, endarrerit, ignorant, antiquat, superat per la història, antimodern:

Així l'oposició entre llengua dominada i llengua dominant es troba convertida en oposició entre vell i nou: la llengua dominada és més o menys obligada a assumir el paper de llengua confessional, retrògrada, o si més no aquesta és la imatge que els mitjans de comunicació en donen. Igualment, es produeix a l'hexàgon un fenomen semblant amb el bretó, presentat per la laica Tercera República com la llengua dels capellans.

Calvet, 1974 : 77

Aquesta associació continua ben viva fins i tot en el discurs d'algun lingüista. Lodaes, en un llibre ben recent, en proporciona un munt d'exemples propis relacionats amb el galleg:

En la història d'Espanya la conservació de llengües particulars està lligada a la conservació d'analfabets generals en tot el domini nacional. Són dues cares de la mateixa moneda i no s'entén un fenomen sense l'altre. [...]

[...] encara que el galleg a Galícia fos una cosa pròpia de la gent de poble, digne de ser oblidat per al gènere urbà [...]

Però en si mateix, tot això [les diferents variants lingüístiques de la península] no és cultura sinó més aviat el contrari, és a dir, rusticitat. Això és igual, d'altra banda: amb molta màniga ampla es considera avui a Espanya cultura el que amb prou feines passa de tradició popular. [...]

Els galleguistes es preocupaven pel galleg i, per tant, es despreocupaven de la integració lingüística dels vilatans, perquè l'única manera genuïna de tenir galleg als pobles d'aleshores era tenir gent rústica, analfabeta. [...]

Una cosa és conrear les llengües del terròs i una altra dir que són la llengua del Paradís Terrenal, o comparar la llengua que corria en boca dels vilatans amb l'hebreu bíblic o el grec clàssic. [...]

L'èuscar, el galleg i l'espanyol conviuen des de fa uns quants segles i, per raons tan evidents com el desproporcionat nombre de parlants a favor de l'espanyol i pel fet que els hispanoparlants no s'han quedat ancorats en una cultura tradicional, camperola i folclòrica, sinó que des d'antic han marcat la pauta en el desenvolupament econòmic basc i galleg, l'espanyol ocupa el lloc que ocupa i l'èuscar i el galleg ocupen el seu. [...]

Lodaes, 2000

D'altra banda, l'associació té un cantó simètric: la llengua bona, l'apta, la que cal adoptar és la de la cultura, l'eficàcia, la promoció social i el poder. Així de clar ho

posa Hampâté Bâ en boca d'un funcionari colonial que commina un nen africà a anar a l'escola francesa: «allí aprendràs a llegir, a escriure i a parlar francès, aquesta bella llengua que tot fill de cap ha de conèixer perquè permet adquirir poder i riquesa» (Bâ 1991: 277).

De totes maneres, les víctimes sovint proven de resistir. Si més no mentre mantenen una estructura de comunitat i un sentit identitari. La mare de Bâ, davant la possibilitat que el seu fill marxi a ampliar estudis a Senegal, en francès, és clar, s'hi oposa amb aquest argument: «Ja has estudiat ben bé prou francès —em digué—, ja és hora que aprenguis a ser un autèntic ful» (Bâ 1991: 433). Per això s'apliquen tan sovint mesures repressives directes, fins i tot violentes com el segrest, i quan no pot ser, s'utilitzen les possibilitats que dóna el control de recursos:

Però sempre es tem l'absentisme [a l'escola] dels indígenes, absentisme intolerable perquè redueix a res la bonica capa amb la qual es cobreix el colonialisme: escampar la cultura, la civilització. És llavors que germina una idea genial i que diu moltes coses sobre el desarrelament de l'administració: pagar els alumnes en funció de la seva presència a l'escola.

Calvet, 1974: 69

L'estratègia de comprar la gent perquè es deixi aculturar implica lògicament poder-ho fer, és a dir, controlar més recursos que ells, però sobretot impedir que les comunitats tinguin accés a cap recurs, o com a mínim no pas als suficients per poder resistir el suborn. Evidentment, els estats tenen moltes possibilitats d'aconseguir-ho, perquè gaudeixen de nombrosos mecanismes de control d'accés als recursos (però no són els únics: en gaudeixen també determinades corporacions privades). Un dels més efectius és el control de la terra. A tots els territoris on una organització estatal s'ha imposat per damunt de les estructures territorials tradicionals, aquest ha aplicat el principi de propietat de la terra combinat amb el principi de «terra buida». L'estat —colonial o postcolonial, en això no hi ha gaire diferència— lloga, ven o regala grans extensions que «no són de ningú» i que són tancades i explotades en exclusiva pels nous propietaris o usufructuaris. Si algú altre, com ara un pastor transhumant, intenta entrar-hi, se l'acusa de lladre o d'invasor i se'l processa. D'aquesta manera tan senzilla es talla l'accés als recursos de la zona a cultures locals que fins aleshores en vivien. Així es veuen forçades a abandonar el mode de vida tradicional i a entrar en els sistemes de producció que el nou estat de coses imposa. Si després algú paga els seus fills perquè vagin a l'escola, no és estrany que s'hi resignin.

El mal que fa haver perdut la llengua

Més enllà del mal que en si mateixos causen certs mecanismes destinats a forçar la substitució, el fet que una comunitat tingui la percepció que es troba en un procés de pèrdua de la pròpia llengua també és una font de dolor. La preocupació i l'alarma que la simple possibilitat que el català es deixi de parlar en un termini relativament curt de temps provoca a molta gent és prou il·lustrativa. Enric Larreula (2002) ho explica amb detalls espectaculars al seu llibre *Dolor de llengua*, de títol ben il·lustratiu i ple d'exemples i de perspectives variadíssimes sobre el problema.

Un treball clàssic també en aquest sentit és el de Nancy Dorian, que ha estudiat molt la comunitat de parla gal·lesa i les conseqüències que portava la gradual pèrdua de funcions del gal·lès a favor de l'anglès en molts parlants. No és que la distribució de funcions en diferents variants sigui una raresa en la dinàmica de les relacions lingüístiques. En els ecosistemes d'alta complexitat com els que estudia Mühlhäusler al Pacífic, és molt comú el multilingüisme (que l'autor distingeix del plurilingüisme, on domina la jerarquitització de llengües, al contrari del multilingüisme, on es donen unes relacions horitzontals entre diferents variants), que és una de les maneres lògiques de fer possible la comunicació intergrupala (la gran coartada de la imposició de bona part de les «llengües comunes») i alhora mantenir el paper de la diversitat en la dinàmica social:

El que distingeix la situació lingüística melanèsia de la que trobem en els moderns estats nació europeus no és només el nombre i la mida de les llengües individuals, sinó l'àmplia extensió del bilingüisme i del multilingüisme, un factor àmpliament ignorat pels lingüistes.

Mühlhäusler, 1996: 15

La mateixa situació trobem, per exemple, a Àfrica:

La majoria dels infants africans, pel fet de viure en ambients on cohabitaven generalment moltes comunitats ètniques (a Bandiagara hi havia fuls, bambares, dogons, hausses...) ja eren poc o molt políglotes i estaven acostumats a assimilar una nova llengua tan fàcilment com una esponja absorbeix el líquid. Sense seguir cap mètode, en tenien prou vivint durant un temps entre una ètnia estrangera per parlar la seva llengua —i actualment això encara és vàlid.

Bâ, 1991: 291

I a Amèrica, on Crystal (2000: 104) explica que, davant la presència de la ideologia monolingüe al capdamunt de la jerarquia social, es dona la paradoxa que les persones amb més coneixements de llengües diferents són els de classe social més baixa. Cita el cas dels twakhas, de Nicaragua, considerats dels escalafons socials més baixos, que fan servir cinc llengües habitualment.

Ara bé, els casos de multilingüisme horitzontal són del tot diferents als que es donen en situacions de colonització lingüística. En aquesta darrera situació, encara que la comunitat parlant de la llengua invasora sigui realment minúscula en comparació amb la població total, el domini dels aparells de poder fa possible que determinades funcions només es duuguin a terme en aquesta llengua. Així, els parlants de les altres varietats no adapten els recursos lingüístics propis a les noves realitats, sinó que es veuen obligats a fer servir la llengua invasora per a aquelles àrees i funcions. Això permetrà reforçar representacions de menyspreu, perquè serà evident que tal varietat o tal altra «no serveixen» per a les «coses importants». Si la llengua invasora va guanyant terreny, arriba un moment en què els parlants de les altres variants, tots bilingües, es converteixen en «semiparlants» (Dorian 1976).

Els semiparlants són parlants perfectament competents de la llengua invasora però que troben que els falten recursos en la llengua en procés de substitució, que a més senten com a poc autèntica, plena de barbarismes. Les conseqüències d'aquesta situació impliquen problemes psicològics, com comenta Sasse:

Després d'haver treballat molt amb semiparlants de diferents comunitats lingüístiques, he observat de primera mà que la seva situació causa molts més problemes psicològics greus del que es podria esperar. Tot i que són parlants absolutament normals de la llengua dominant, són conscients de les seves mancances lingüístiques en la llengua recessiva, especialment mentre la llengua recessiva encara està representada en el seu entorn per un nombre suficient de parlants competents. Això crea una mena de situació patològica col·lectiva que pot ser superada amb l'acceleració de la mort de la llengua. Molts semiparlants eviten de parlar una llengua en la qual no es poden expressar fàcilment i que és concebuda com una no-llengua bastarditzada, pidginitzada (l'actitud típica del semiparlant: X no és una llengua).

Sasse, 1992: 17

Els problemes psicològics de què parla Sasse potser no ens són del tot desconeguts. Segurament totes les llengües tenen els seus gendarmes vocacionals. A vegades en els diaris surten escrits de persones preocupades per la intolerable corrupció que la pobra llengua —la que sigui— pateix en mans de periodistes, polítics o escolars.

Però en principi els puristes són pocs. La majoria de la gent incorpora modes lèxiques i sintàctiques amb la mateixa facilitat i poca consciència que les abandona. Tret dels casos en què hi ha raons per la inseguretats. Aleshores el purisme guanya adeptes ràpidament i els gendarmes lingüístics es multipliquen. Sol ser un mal senyal. I si d'una banda por contribuir a potenciar formes d'expressió pròpies i genuïnes i a crear consciència lingüística, de l'altra fomenta la inseguretats i pot arribar a desencoratjar, sobretot nous parlants. A Catalunya encara ara és fàcil sentir algú perfectament catalanoparlant de primera llengua —fins i tot amb una fluïdesa notablement més gran que en castellà— que s'autoinculpa de parlar fatal el català.

D'altres terres, però, pateixen crisis identitàries i de pèrdua cultural i lingüística molt dramàtiques. La destrucció sobtada i radical de la identitat pot incitar fins i tot al suïcidi:

Les tribus kaiowa, nandeva i terana de Brasil, per exemple, van ser expulsades de les seves terres i ara estan apinyades en una minúscula reserva, amb tan sols un terç d'hectàrea d'espai per persona. No tenen opcions econòmiques ni possibilitat de triar paper social. Dins de la reserva, no menys de cinc esglésies pentecostals i la missió alemanya competeixen per les seves ànimes. Els darrers tres anys la Fundació Nacional de l'Índi ha registrat 69 suïcidis entre els 24.000 kaiowas que queden —una proporció 25 vegades més alta que la mitjana de la població brasilera. El líder religiós Atanaio Teixeira explica els suïcidis com una reacció desesperada causada per la desintegració cultural: «Els blancs ens prenen la terra i ens porten el seu déu, el seu menjar, la seva música, el seu aiguarent. Nosaltres tenim la nostra pròpia religió, els nostres costums, però n'hi ha molts que volen ser com els blancs. Quan es tornen mig kaiowas, mig blancs, se'n penedeixen. Volen tornar a ser indis, però no poden, i llavors decideixen morir». Molts dels suïcidis són de joves que es beuen verí de les rates o es penegen d'un arbre. Davant d'aquesta monumental commoció, el sorprenent no és que les llengües indígenes hagin anat de baixa, sinó que hagin sobreviscut mínimament, cosa que, amb diversos graus d'èxit, moltes han fet, al llarg del segle XX.

Nettle i Romaine, 2000: 119

Des d'un punt de vista moral, doncs, el diagnòstic és, crec, definitiu: encara que no ens creguem res del valor patrimonial de les llengües, dels vincles entre biodiversitat i lingüodiversitat o de la seva funció ecològica, encara que considerem un gran bé per a la humanitat l'assumpció del monolingüisme universal i definitiu, si el camí per arribar-hi és el que acabem de veure, cap benefici futur no justifica ni un sol pas més en aquesta direcció. De fet, l'ideal del monolingüisme universal s'ha revelat com una més d'aquestes terribles utopies totalitàries tan característiques dels darrers segles (i

paradoxalment tan justificades amb criteris racionals): el patriota, l'home civilitzat, l'home nou, la raça pura... Projectes tan sublimes i elevats que justifiquen qualsevol mesura, per dolorosa que sigui, en el present, perquè garanteixen la perfecció futura. En això, un cop més, la prudència inherent a una perspectiva de la complexitat com és l'ecològica ens ofereix un camí alternatiu: els mitjans són les finalitats.

Aquesta perspectiva moral —que no es contradia amb les altres perspectives de defensa de la diversitat lingüística, sinó que més aviat en seria la traducció política— ha portat a una formulació de caire jurídic del problema de la minva de linguodiversitat: la declaració de drets lingüístics. Va ser precisament a Barcelona, l'any 1996, on una sèrie d'organitzacions van aprovar la Declaració Universal dels Drets Lingüístics (www.linguistic-declaration.org). Encarar la qüestió des del punt de vista del dret planteja problemes com ara el suposat conflicte entre drets individuals i drets col·lectius —que per Junyent (1997, 1998), per exemple, no són «antagònics, ni tan sols alternatius», sinó complementaris, si més no pel que fa als lingüístics— o, novament, la definició de llengua. No ens hi aturarem. Senzillament crec que cal esmentar-ho perquè directament a un problema central de la linguodiversitat: de quina manera es pot garantir la supervivència de les llengües? Quin cost pot tenir això?

9. Són cares de mantenir, les llengües?

Com que la diversitat s'ha tornat un tema políticament correcte, els seus detractors han de trobar arguments que no siguin de principi. Per exemple, arguments pràctics. En l'àmbit espanyol és molt comú al·legar que la multiplicació de llengües en els estaments oficials és una complicació sense sentit: però si tots sabem l'espanyol! Si ja tenim una llengua comuna! No tenim res contra les altres llengües, al contrari, són fantàstiques. Però per què alentir i obstaculitzar la feina dels diputats amb traduccions innecessàries que a més costen diners als contribuents? Molt sovint a la premsa s'explica també que un dels pressupostos més alts del Parlament europeu és la partida de traducció simultània. Tenir moltes llengües fa molt bonic i multicultural, però és car i no ens ho podem permetre.

Rics en llengües, pobres en diners: multilingüisme i subdesenvolupament

Que el multilingüisme surt car no només ho diuen els comptables del Parlament europeu. De la mateixa manera que s'ha intentat establir una correlació entre diversitat lingüística i biodiversitat, hi ha hagut propostes d'interrelacionar linguodiversitat i indicadors econòmics. El punt de partida és —igual que en l'altra correlació— l'observació que si agafem la renda per càpita dels estats i el nombre de llengües que s'hi parlen, la tendència és clara: alguns dels països més rics del món són alhora poc diversos, i alguns dels més pobres tenen una alta linguodiversitat (Coulmas 1992: 24). Certs autors hi veuen automàticament una relació causa-efecte, que no expliquen gaire:

La riquesa plurilingüe no és ni avantatjosa ni gratuïta. Per això hi ha països que se l'estalvien. Gasten en altres béns i no els va malament: dels set països més rics del món, sis són monolingües. En canvi, Etiòpia té cent vint llengües... i una renda per càpita pobríssima.

Lodares, 2000: 76

És clar que ens podríem preguntar quines despeses fa Etiòpia per mantenir la diversitat, i com és que aquest país treu el menjar de la boca de la gent per invertir-ho tot en linguodiversitat. En fi, altre autors assenyalen aquesta mateixa relació. Jonathan Pool formula una equació al respecte:

Els països lingüísticament molt heterogenis sempre són subdesenvolupats o poc desenvolupats, i els països molt desenvolupats sempre tenen una considerable uniformitat lingüística. Així, la uniformitat lingüística és una condició necessària però no suficient del desenvolupament econòmic, i el desenvolupament econòmic és una condició suficient però no necessària de la uniformitat lingüística.

Pool, 1972: 222

És a dir, hi pot haver països de poca diversitat lingüística i pobres (com Rwanda), però no països d'alta linguodiversitat i rics. O sigui que si un país és molt ric, serà poc divers lingüísticament, però això no vol dir que si és pobre hagi de ser molt divers. Aquesta argumentació no afirma que la causa de la pobresa sigui la diversitat lingüística; altres factors sens dubte poden impedir que un estat experimenti creixement econòmic. Però sí que diu que és incompatible amb la riquesa. Per què? Pool enumera breument alguns dels inconvenients que tradicionalment s'han atribuït a la proliferació de llengües en l'àmbit econòmic:

La diversitat lingüística, d'una manera o altra, es considera la causa del retard en el desenvolupament, tant polític com econòmic. La diversitat lingüística, s'afirma, agreuja el separatisme polític; dificulta la cooperació intergrupals, la unitat nacional i la cooperació regional multinacional; entrebanca l'aculturació política, el suport polític a les autoritats i al règim i la participació política; i frena l'eficiència governamental i l'estabilitat política. Igualment es diu que la diversitat lingüística alenteix el desenvolupament econòmic mitjançant, per exemple, el trencament de la mobilitat laboral, la reducció del nombre de persones disponibles per ser mobilitzades dins del modern sector de l'economia, la minva de l'eficiència i l'impediment de la difusió d'innovacions tècniques.

Pool, 1972: 214

En efecte, la llista de mals fa comprensible que no hi hagués manera d'acabar la torre de Babel. Ara bé, bona part de les pegues es fonamenta en un esquema molt simplista de la diversitat. Per començar, les crítiques es basen en un model idealitzat en el qual es dona per feta l'existència d'un estat nació i de comunitats monolingües que l'integren i que no tenen cap estratègia d'intercomunicació. La majoria de problemes desapareixen si agafem un altre model idealitzat: el d'una organització administrativa no linguocèntrica i unes comunitats que han desenvolupat sistemes d'interrelació lingüística mitjançant el multilingüisme horitzontal. Sí, però aleshores perquè no es donen aquestes condicions en algun lloc del món? Per què es troben estats pobres i monolingües però no rics i multilingües?

És que no tenim gaire per triar, perquè resulta que no n'hi ha, d'estats no linguocèntrics. El model d'estat-nació contemporani fa de la uniformització lingüística un element fonamental. A vegades Suïssa es dona com a exemple alternatiu. Certament Suïssa té força diversitat lingüística, realçada pel fet d'estar a Europa, territori relativament pobre en llengües. I és un país riquíssim. Un altre cas podria ser Singapur, amb poc més de tres milions d'habitants, cinc llengües oficials i una renda per càpita semblant a la d'Espanya. O Luxemburg, menys de mig milió d'habitants, tres llengües oficials i la renda més alta del món. A més, Suïssa té quatre llengües oficials, però al llistat d'Ethnologue n'hi surten vint-i-una (vint llengües orals i una llengua de signes). Com es compta la diversitat en relació amb l'economia? Només per llengües oficials? Hi podem incloure les llengües d'emigració? Només podem tenir en compte les fronteres estatals? La qüestió és complexa.

És clar que els exemples de països indubtablement diversos en llengües i pobres de solemnitat seria molt més llarga. Ara, atribuir la pobresa a la diversitat lingüística és una mica estrany. Moltíssims només tenen una llengua oficial, que sovint és la llengua colonial. Perquè gairebé tots han estat colònies. Molts han sofert espolis monumentals, fins i tot de persones a través de l'esclavatge. Encara ara les antigues metròpolis hi mantenen relacions comercials privilegiades. Molts disposen de grans reserves de matèries primeres de gran importància econòmica. I tanmateix, són pobres. Potser si comparéssim la llista de països amb reserves de diamants i la renda per càpita veuríem que no n'hi ha cap de ric. Però no se'ns acudiria atribuir la pobresa al fet de tenir diamants al subsòl.

Fa uns segles a Europa s'hauria pogut establir una equació semblant a la d'estats, llengües i riquesa. Canviant, però, llengües per religió. Podríem haver trobat territoris pobres i unireligiosos, però no territoris rics i plurireligiosos, perquè la multiplicitat de religions era un problema, i moltes de les pegues que Pool diu que s'atribueixen al multilingüisme es podrien haver carregat al multiconfessionalisme. Ara bé, quan les estructures de gestió del poder troben vies de desenvolupament que esquiven la confessió religiosa, el problema desapareix i ja no és font de dificultats en la cooperació intergrup, la unitat nacional, la mobilitat laboral o la circulació d'innovació. Novament som davant d'una atribució esbiaixada de culpes, tal com observava Junyent més amunt en subratllar que el problema no és mai la diferència sinó la intolerància a la diferència.

Val més pagar traductors que prendre mal

Però tornem al Parlament europeu. Com en l'espanyol, semblaria més pràctic i més barat fer-hi servir una sola llengua. Però el que sembla tan evident en un lloc no ho sembla tan en l'altre. El govern espanyol es queixa de la proposta de reducció a tres llengües de treball, perquè exclou el castellà. Pretén entrar en el club dels privilegiats. Però només es tracta d'una competició exclouent. El problema no és que no es respecti tothom: n'hi ha prou que em respectin a mi. Si la meua llengua és una de les escollides, tot va bé, i qualsevol ampliació és un cost innecessari. Si la meua en queda fora, llavors cap preu no és excessiu. I és que no hi ha res barat o car. Tot depèn de les prioritats. Si tot el que s'aconsegueixi estalviar reduint la presència de diversitat lingüística a Europa —o a Espanya— s'ha de destinar a contribuir a un exèrcit europeu, per exemple, val més que les llengües no parin de créixer. És molt més útil socialment —i molt menys perillós per tothom— tenir un exèrcit de traductors que un de soldats.

Però és clar, Europa és rica. Ni que sigui car, es pot permetre el luxe de traduir milers de documents, de gastar diners en la protecció i la promoció de totes les llengües. En canvi, com s'ho ha de fer Papua, amb més de vuit-centes llengües comptabilitzades? No tornarem als arguments ecològics i ecologistes, que el primer que es pregunten és des de quan i per a qui és un problema, tanta diversitat. I és que al final rarament són les llengües, la dificultat. Els militars nord-americans una vegada van decidir que necessitaven un cert nombre de personal que dominés el coreà. Van iniciar un programa de formació d'uns quants centenars d'oficials i van invertir força diners en l'ensenyament del coreà. En aquells mateixos moments hi havia al país uns quants milers de coreans nadius, que no haurien necessitat cap mena de formació. Però és clar, els militars no se'n refiaven.

Per això el problema real poques vegades és de debò el cost de la diversitat, sinó més aviat per a qui és un cost. Qui paga, vaja. Com diu Carme Junyent:

Es parla dels «costos socials» del manteniment d'una llengua, sense fer referència als «costos socials» de la seva pèrdua.

Junyent, 1998: 92

Quin cost té la marginació? No és una pregunta retòrica: és feina dels economistes comptabilitzar-lo, perquè segur que té un cost directament monetaritzable. En despeses directes i en pèrdues potencials per a una societat. En aquest sentit, és molt

interessant també l'aplicació de la idea d'externalitat que fa, per exemple, Skutnabb-Kangas (2002). Segons aquesta autora, es consideren externalitats en teoria econòmica aquells «efectes, provocats per determinada activitat, que normalment no es compten en els costos». Per exemple, generalment en els costos de fabricació d'un cotxe no es compta el que potser la societat haurà de gastar per compensar la contaminació atmosfèrica que provocarà aquell cotxe (ni tan sol es compten, si més no fins fa poc, els costos de la contaminació provocada per la fabricació del cotxe), o el cost de mantenir una xarxa exhaustiva de refinament i distribució del combustible adequat, i una bona infraestructura viària. Així doncs, quan es parla del preu del manteniment de la diversitat lingüística es parla dels costos de les traduccions, de la necessitat de mantenir administracions amb capacitat multilingüe, etc., però mai no es parla del cost de renunciar als usos lingüístics, que poden implicar desestructuració social, marginació, pèrdua d'autoestima, i fins i tot, com veïem, ser un factor d'augment del suïcidi. Segons Skutnabb-Kangas, cal que aquesta mena de costos externalitzats s'internalitzin (és a dir, s'assumeixin com a costos de la pèrdua de diversitat) i es comparteixin.

La llengua també és un bon negoci

I els beneficis? No hi ha cap avantatge econòmic, en la diversitat de llengües? Doncs potser sí. Per Vic Webb, el manteniment de les diverses llengües està essent un factor de desenvolupament econòmic a Àfrica del Sud. Segons Alan Sproull, la voluntat de revitalitzar i mantenir llengües en perill pot suposar una revitalització de l'economia local. En el cas d'algunes zones d'Escòcia, per exemple:

L'actuació econòmica per al desenvolupament del gaèlic [...] indica que un ampli ventall d'activitats econòmiques associades al desenvolupament i al suport de llengües minoritàries pot generar un nombre econòmicament significatiu de llocs de treball i de recursos addicionals.

Sproull, 1996: 116

Una de les idees més interessants a favor de la diversitat lingüística en qüestions econòmiques és la del rendiment monopolístic (Harvey, 2003). El rendiment monopolístic seria aquell que es deriva de la possibilitat de produir un bé o un servei que per alguna raó és únic. El cas més típic és el dels productes amb denominació d'origen: ningú més que els vinaters del Priorat poden fer Priorat. Si acceptem aquesta especificitat com un valor, tenim una situació de monopoli que suposa un avantatge

evident per a l'economia dels productors d'aquella zona. Aquest rendiment és el que tot productor busca per a ell mateix en una economia de mercat, i el que intenta negar als competidors. Així, els productors lligats d'alguna manera a l'ús de la llengua mantindrien un rendiment monopolístic respecte de la seva comunitat lingüística. Un productor d'una altra àrea lingüística haurà d'adaptar el producte. Com a mínim, fer-lo comprensible. És el que fa el doblatge cinematogràfic. La llengua, un cop més, seria un factor decisiu de manteniment de nínxols més diversificats, en aquest cas en l'ecosistema mercantil.

El que passa és que allò que és un avantatge inicial, perquè ajuda a mantenir un espai de mercat propi, es converteix en una limitació quan un productor pretén anar més enllà del seu nínxol. Aleshores les altres llengües, obstacles per a ell, li fan nosa: necessita que el nínxol lingüístic al qual pertany s'eixampli per augmentar la seva quota de mercat i destruir l'avantatge dels competidors locals. La diversitat lingüística (com la diversitat cultural) li semblarà un factor altament negatiu per a l'expansió de la producció, que va contra els interessos dels productors amb una gran capacitat. El productor local, en canvi, farà tot el possible per mantenir allò que encareix el producte dels grans productors que volen desplaçar-lo.

Per tant, doncs, la diversitat lingüística afavoriria la diversitat de producció i seria un fre per a l'oligopoli, perquè obstaculitza —fins a cert punt— la invasió de tots els mercats per part de grans productors. Per això aquests grans productors la primera cosa que necessiten és convèncer les persones que són dins d'un espai lingüístic diferent del seu que en surtin, que deixin de banda la seva especificitat, que passin a ser mercat potencial. Com? Aprenent la seva llengua. D'aquí l'estranya paradoxa que vivim amb l'anglès. Mentre que haurien de ser els estats o les corporacions de parla anglesa qui ens fessin la pilota i ens financessin l'aprenentatge de l'anglès perquè així un dia podríem ser clients dels seus productes lingüístics, passa exactament al revés. Són els nostres poders públics i nosaltres mateixos qui estem disposats a pagar molts diners per aprendre la seva llengua. Per a determinades zones anglòfones, les classes de llengua per a estrangers són una font d'ingressos de grans proporcions. L'ensenyament de l'anglès genera milers i milers de llocs de treball arreu del món. I, això sí, prou que s'encarreguen de recordar-nos que no hi ha res com un nadiu per ensenyar-nos-el: novament el rendiment monopolístic.

Tornem al cinema, un negoci que mou molts diners. Les grans productores de cinema nord-americà gaudeixen de qualitats monopolístiques perquè fan un producte cultural —les grans produccions— que requereix uns mitjans i unes inversions a l'abast

de molt pocs. Però ho fan en anglès, i si volen col·locar la mercaderia en tots els mercats, s'han d'adaptar a la realitat lingüística de cada lloc. Això per a ells només suposa costos i cap avantatge addicional. D'aquí que es resisteixin profundament a ampliar aquests costos, fins i tot quan els els subvencionen, com passa amb la Generalitat. Per què? Podem suposar que no volen de cap manera que determinat públic agafi l'hàbit de consumir els seus productes en la pròpia llengua i després es resisteixi a fer-ho en altres de més majoritàries, de manera que el que inicialment no els suposava cap despesa perquè està subvencionat, pot arribar a esdevenir una autèntica exigència que ja no caldrà subvencionar.

Al mateix temps, una pel·lícula produïda en llengua autòctona d'entrada no haurà d'invertir en adaptació lingüística i suposadament podrà compensar una mica el desavantatge que suposa treballar per a un públic més petit i amb una escala molt més reduïda. Això sense comptar que, si la llengua és una visió del món, mentre hi hagi llengües diverses caldran guionistes amb diverses visions i no ho podrà fer tot la mateixa empresa de Hollywood: sempre quedaran nínxols de mercat lligats a la llengua-cultura diferent. L'ordre econòmic mundial actual és molt eficient en la producció, però terriblement injust en la distribució de riquesa. Si la diversitat lingüística dificulta una mica la concentració de recursos, això sol ja és un servei a la humanitat, encara que sigui una minúscula pedra a la sabata de les grans corporacions multinacionals.

10. Conclusions

Els lingüistes, durant molt de temps, han defensat la neutralitat ideològica de la seva posició, una estratègia amb la qual no han beneficiat ni la professió ni els parlants de les nombroses llengües que han el seu objecte d'estudi.

Mühlhäusler, 1996: 20

La queixa de Mühlhäusler, com la de Mackey que citàvem al començament, potser ja no té raó de ser. Actualment són molts els discursos de defensa de la linguodiversitat, a vegades ben apassionats. Fins i tot s'ha tornat una qüestió políticament correcta, com dèiem més amunt, i això no és gaire positiu. Perquè la converteix en una premissa que n'hi ha prou amb afirmar i repetir, però que no sempre s'argumenta prou. I llavors fa l'efecte que no hi ha de debò raons per a aquesta defensa. El que pretenia aquest llibre és justament oferir-ne uns quants, d'importància i de profunditat molt diversa, però si més no considerables. Conservar la diversitat de llengües del món potser permetrà trobar un producte farmacèutic molt beneficiós, o descobrir racons insospitats de la ment humana, o evitar la marginació i la pèrdua d'autoestima de comunitats senceres, o potenciar la creativitat artística i científica. També fins i tot guanyar-nos la vida, i contribuir al repartiment de recursos. No conservar-la, en canvi, per què servirà? A qui servirà?

En tot cas, val la pena concloure amb algunes idees que es repeteixen en diferents defenses de la diversitat. La primera és la de la prudència. Bona part dels lingüistes afirmen amb contundència que les llengües no ressusciten: un cop una determinada varietat es deixa de parlar, mai més no es recupera. El contraexemple clàssic, el de l'hebreu, no és gens clar que ho sigui, perquè si bé es tractava d'una varietat de funcions molt restringides, no es pot dir que estigués en desús (i a més val la pena observar l'especificitat de l'ecosistema en què l'hebreu hauria «ressuscitat»). Si tenen raó, cal posar ara les condicions que evitin el desús massiu de varietats, perquè no serà possible tornar enrere.

Una segona idea és la de la moralitat i el sofriment. Encara que el presumpte racionalisme funcionalista d'autors com Lodaes tingué raó, encara que la unificació lingüística de la humanitat fos una gran fita, si els procediments per arribar-hi són la destrucció sistemàtica d'ecosistemes, el robatori, la deportació, l'assassinat, la humiliació, la repressió, etc., —com ho han estat sovint fins ara mateix—, des d'una perspectiva humanista —o si es vol, antropocèntrica— la finalitat perd tota legitimitat.

De fet, l'experiència històrica mostra que els mitjans són les finalitats: quan s'han intentat imposar a societats senceres determinades fites de gran altura moral mitjançant mètodes que no tenien res a veure amb els valors mateixos que perseguïen, els resultats sempre han estat nefastos. D'altra banda, sempre que algú afirma que la desaparició de llengües és natural, fins i tot desitjable, vol dir la llengua dels altres. Lodares podria estar o no equivocat si afirmés que el millor que pot passar és que l'anglès acabi sent l'única llengua del món. Però mentre defensi aferrissadament l'expansió del castellà, que és la seva llengua, no estarà legitimat per predicar la resignació a ningú. El que no vulguis per tu, no ho vulguis per ningú.

Finalment, és possible que encara no entenguem del tot per què parlem de maneres tan diferents. Però les aportacions de l'ecolingüística ens fan adonar que en podríem estar destruint el món que ens sustenta i que la desaparició de varietats lingüístiques, com els indicis de canvi climàtic o l'acceleració de certes tendències naturals, potser en són un símptoma més. Dèiem que la presència de papallones és un bon símptoma de salut ambiental. La presència de llengües és sens dubte un bon senyal de salut cultural.

Ara bé, més enllà de tots els arguments exposats, del valor patrimonial, el paper ecològic de les llengües, les virtuts estètiques de les seves peculiaritats, els coneixements que contenen o la necessitat de mantenir alternatives de pensament vives —que són aspectes que afecten a tota la humanitat en conjunt—, sempre hi haurà el dret de qualsevol comunitat a permetre que els seus descendents s'entenguin amb els seus avantpassats. Hi havia una vegada una dona irlandesa emigrada als Estats Units que, en fer-se gran, va contreure una malaltia degenerativa i va oblidar l'anglès: només podia parlar com quan era petita, en gaèl·lic. La seva filla la cuidava, però com que no havia après la llengua, no la podia entendre. Tothom té dret a fer servir la pròpia llengua, a mantenir-la viva, a enriquir-la, a adaptar-la als canvis del món i a transmetre-la. O si no, no hi té dret ningú, i llavors busquem una solució racional i passem-nos tots a una llengua artificial, n'hi ha dotzenes. Però primer hauríem d'estar ben segurs que això no seria la fi de la humanitat tal com la coneixem.

Bibliografia

- AITCHISON, Jean (1991). *El cambio en las lenguas: ¿progreso o decadencia?* Barcelona: Ariel, 1993 [edició original: *Language change: progress or decay?* Cambridge: Cambridge University Press]
- ARGENTER, Joan A. [et al.] (1979) «Una nació sense estat, un poble sense llengua». *Els Marges*, núm. 15.
- ARGENTER, Joan A. (1994). «Els lingüistes i les llengües amenaçades». *Els Marges*, núm. 50, p. 75-81.
- BÂ, Amadou Hampâté (1991). *Amkul-lel, el nen ful*. Andorra: Límits, 1996 [edició original: *Amkoullel, l'enfant peul*. Arles: Actes Sud]
- BASTARDAS I BOADA, Albert (1996). *Ecologia de les llengües: medi, contactes i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Proa.
- BASTARDAS, Albert (ed.) (2004). *Diversitats: llengües, espècies i ecologies*. Barcelona: Empúries.
- BASTARDAS, Albert; BOIX, Emili (ed.) (1994). *¿Un estado, una lengua?: la organización política de la diversidad lingüística*. Barcelona: Octaedro.
- BERNARD, H. Russell (1992). «Preserving language diversity». *Human Organization*, v. 51, núm. 1, p. 82-89.
- BICKERTON, Derek (1990). *Lenguaje y especies*. Madrid: Alianza, 1994 [edició original: *Language and species*. Chicago: University of Chicago].
- BOBALJK, Jonathan D.; PENSALFINI, Rob; STORTO, Luciana (ed.). (1996) *Papers on Language Endangerment and the Maintenance of Linguistic Diversity*. Cambridge: MIT (MIT Working Papers in Linguistics, 28).
- BOUDREAU, Annette [et al.] (ed.) (2002). *L'écologie des langues: mélanges William Mackey = Ecology of languages: homage to William Mackey*. París: L'Harmattan.
- BRENZINGER, Matthias (ed.) (1992). *Language death: factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*. Berlín: Mouton de Gruyter.
- CAMPBELL, Lyle (1998). *Historical linguistics: an introduction*. Edinburgh : Edinburgh University Press.
- CAVALLI-SFORZA, Luigi Luca (1992). «Genes, pueblos y lenguas». *Investigación y Ciencia*, núm. 184 (enero), p. 4-11.
- CAVALLI-SFORZA, Luigi Luca (1996). *Gens, pobles i llengües*. Barcelona: Proa, 1997 [edició original: *Geni, popoli e lingue*. Milà: Edelphi].

- CALVET, Louis-Jean (1974). *Linguistique et colonialisme: petit traité de glottophagie*. París: Payot.
- CALVET, Louis-Jean (1999). *Pour une écologie des langues du monde*. París: Plon.
- COULMAS, Florian (1992). *Language and economy*. Oxford: Blackwell.
- CRYSTAL, David (2000). *La muerte de las lenguas*. Madrid: Cambridge University Press, 2001. [Versió original: *Language death*. Cambridge: Cambridge University Press.]
- CUENCA, Maria Josep; HILFERTY; Joseph (1999). *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel.
- DALBY, Andrew (2002). *Language in danger*. London: Penguin Books.
- Declaració Universal dels Drets Lingüístics* (1996) [en línia]. 16 de juny de 1996 [Consulta: 13 de febrer de 2004]. Disponible a: <<http://www.linguistic-declaration.org/>>].
- DIXON, R. M. W. (1997). *The Rise and Fall of Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DORIAN, Nancy C. (1976). «The problem of the semi-speaker in language death». *Linguistics*, núm. 191, p. 13-22.
- DORIAN, Nancy C. (ed.) (1989). *Investigating obsolescence: studies in language contraction and death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DORIAN, Nancy C. (1993). «A response to Ladefoged's other view of endangered languages». *Language*, v. 69, núm. 3 (setembre), p. 575-579.
- DURANTI, Alessandro (1997). *Antropología lingüística*. Madrid: Cambridge University Press, 2000 [edició original: *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press]
- ECO, Umberto (1993). *La búsqueda de la lengua perfecta en la cultura europea*. Barcelona: Crítica, 1994 [edició original: *La ricerca della lingua perfetta nella cultura europea*. Roma: Laterza]
- GIBBS, W. Wayt (2002). «La conservación de las lenguas moribundas». *Investigación y ciencia*, núm. 313 (octubre), p. 56-63.
- GRENOBLE, Leonore A.; WHALEY, Lindsay J. (ed.) (1998). *Endangered languages: language loss and community response*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GRIMES, B. (ed.) (2004). *Ethnologue: Languages of the World* [en línia]. 14a ed., 2000 [Consulta: març de 2005]. Disponible a <http://www.ethnologue.com/web.asp>

- GRIN, François (1996). «Economic approaches to language and language planning: an introduction». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 121, p. 1-16.
- GRIN, François (1999). «Market forces, language spread and linguistic diversity». A: KONTRA, Miklós [et al.] (ed.) (1999), p. 169-186.
- HAGÈGE, Claude (2000). *No a la muerte de las lenguas*. Barcelona: Paidós, 2002. [Versió original: *Halte à mort des langues*. París: Odile Jacob.]
- HALE, Ken (1992a). «On endangered languages and the safeguarding of diversity». *Language*, v. 68, núm. 1, p. 1-3.
- HALE, Ken (1992b). «Language endangerment and the human value of linguistic diversity». *Language*, v. 68, núm. 1, p. 35-42.
- HALE, Ken (1996). «Universal grammar and the roots of linguistic diversity». A: BOBALJK, Jonathan D.; PENSALFINI, Rob; STORTO, Luciana (1996).
- HALE, Ken (1998). «On endangered languages and the importance of linguistic diversity». A: Leonore A. GRENOBLE; Lindsay J. WHALEY (ed.). *Endangered languages: language loss and community response*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 192-216.
- HARMON, David (2001). «On the meaning and moral imperative of diversity». A: MAFFI, Luisa (ed.) (2001a), p. 53-70.
- HARVEY, David (2003). «A arte de lucrar: globalização, monopólio e exploração da cultura». A: MORÃES, Denis de (ed.) (2003). *Por outra comunicação: mídia, mundialização cultural e poder*. Rio de Janeiro: Record, p. 139-171.
- HELLER, Monica (2002). «L'écologie et la sociologie du langage». A: BOUDREAU, Annette [et al.] (ed.) (2002), p. 175-191.
- HUDSON, R. A. (1980). *La sociolingüística*. Barcelona: Anagrama, 1981 [edició original: *Sociolinguistics*. Cambridge University Press].
- JUNYENT, M. Carme (1989). *Les llengües del món*. Barcelona: Empúries.
- JUNYENT, M. Carme (1992). *Vida i mort de les llengües*. Barcelona: Empúries.
- JUNYENT, M. Carme (1996). *Estudis africans*. Barcelona: Empúries.
- JUNYENT, M. Carme (1997). «Los derechos lingüísticos: la perspectiva ecológica». A: MOLINA REDONDO, José Andrés de; LUQUE DURÁN, Juan de Dios (ed.) (1997), v. 2, p. 165-171.
- JUNYENT, M. Carme (1998). *Contra la planificació: una proposta ecolingüística*. Barcelona: Empúries.

- KONTRA, Miklós [et al.] (ed.) (1999). *Language: a right and a resource: approaching linguistic human rights*. Budapest: Central European University Press.
- KRAUSS, M. (1992). «The world's languages in crisis». *Language*, v. 68, núm. 1, p. 6-10.
- LADEFOGED, Peter (1992). «Another view of endangered languages». *Language*, v. 68, núm. 4, (diciembre), p. 809-811.
- LAPONCE, J. A. (1993). «Do languages behave like animals?». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 103, p. 19-30.
- LARREULA, Enric (2002). *Dolor de llengua*. València: 3 i 4.
- LODARES, Juan Ramón (2000). *El paraíso políglota: historias de lenguas en la España moderna contadas sin prejuicios*. Madrid: Taurus.
- LODARES, Juan Ramón (2001). *Gente de Cervantes: historia humana del idioma español*. Madrid: Taurus.
- LODARES, Juan Ramón (2002). *Lengua y patria: sobre el nacionalismo lingüístico en España*. Madrid: Taurus.
- MACKAY, William F. «La ecología de las sociedades plurilingües». A: BASTARDAS, Albert; BOIX, Emili (ed.) (1994), p. 25-54.
- MAFFI, Luisa (2000a). «Linguistic and biological diversity: the inextricable link». A: PHILLIPSON, Robert (ed.) (2000), p. 17-22.
- MAFFI, Luisa (2000b). «Language preservation vs. language maintenance and revitalization: assessing concepts, approaches, and implications for the language sciences». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 142, p. 175-190.
- MAFFI, Luisa (ed.) (2001a). *On Biocultural Diversity: linking language, knowledge and the environment*. Washington (etc.): Smithsonian Institution Press.
- MAFFI, Luisa (2001b). «Introduction: on the interdependence of biological and cultural diversity». A: MAFFI, Luisa (ed.) (2001a), p. 1-50.
- MANJÓN POZAS, Francisco José; LUQUE DURÁN, Juan de Dios (1997). «Aspectos lingüísticos e ideológicos en la valoración de la diversidad y perfección de las lenguas del mundo». A: MOLINA REDONDO, José Andrés; LUQUE DURÁN, Juan de Dios (ed.) (1997), p. 203-222.
- MITHUN, Marianne (1998). «The significance of diversity in language endangerment and preservation». A: GRENOBLE, Leonore A.; WHALEY, Lindsay J. (ed.) (1998), p. 163-177.

- MOLINA REDONDO, José Andrés de; LUQUE DURÁN, Juan de Dios (ed.) (1997). *Estudios de lingüística general: trabajos presentados en el II Congreso Nacional de Lingüística General, Granada 25 al 27 de marzo de 1996*. Granada: Universidad de Granada.
- MORENO, Juan Carlos (2000). *La dignidad e igualdad de las lenguas: crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza.
- MORENO, Juan Carlos (2001). *La diversidad lingüística en el siglo XXI*. Inèdit.
- MOURE, Teresa (2001). *Universales del lenguaje y lingüo-diversidad*. Barcelona: Ariel.
- MOURE, Teresa (2003). «A batalla das linguas no mundo actual: multilingüismo e antiglobalización». *Grial: Revista Galega de Cultura*, vol. XLI, núm. 160 (octubre-deseembre), p. 19-29.
- MÜHLHÄUSLER, Peter (1996). *Linguistic ecology: language change and linguistic imperialism in the Pacific region*. London: Routledge.
- MÜHLHÄUSLER, Peter (2001). «El concepto de lengua en Papua-Nueva Guinea». Inèdit.
- NETTLE, Daniel (1998). «Explaining Global Patterns of Language Diversity». *Journal of Anthropological Archaeology*, 17, 354-374.
- NETTLE, Daniel; ROMAINE, Suzanne (2000). *Vanishing Voices: the extinction of the World's Languages*. New York: Oxford University Press (Versió catalana: *Veus que s'apaguen: la mort de les llengües del món*. Girona: Curbet, 2004).
- OLIVA, Salvador (1995). «Sobre els elements suposadament intraduïbles de la traducció literària». A: MARCO BORILLO, J. (ed.) (1995). *La traducció literària*. Castelló: Universitat Jaume I (Estudis sobre la traducció; 2), p. 81-92.
- PASTOR GRADOLÍ, Carme (2003). «Noam Chomsky: el pensador sense fronteres». *Mètode*, núm. 39, p. 85-90.
- PHILLIPSON, Robert (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- PHILLIPSON, Robert (ed.) (2000). *Rights to language: equity, power, and education*. London: LEA.
- PINKER, Steven (1994). *El instinto del lenguaje: cómo crea el lenguaje la mente*. Madrid: Alianza, 2001. [Edició original: *The language instinct: how de mind creates language*. New York: Harper]
- POOL, Jonathan (1972). «National development and language diversity». A: FISHMAN, Joshua (ed.) (1972), v. 2, p. 213-230.
- ROBINS, Robert H.; UHLENBECK, Eugenius M. (ed.) (1991). *Endangered languages*. Oxford: Berg.
- SALVADOR, Gregorio (1988). *Política lingüística y sentido común*. Madrid: Istmo.

- SAMPEDRO, Javier (2004). *Deconstruyendo a Darwin*. Barcelona: Crítica.
- SANDLER, Wendy [et al.] (2005). «The emergence of grammar: Systematic structure in a new language». *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 102, núm. 15 (Febrer), p. 2661-2665.
- SAPIR, Edward (1921). *El llenguatge*. Barcelona: Empúries, 1985.
- SAPIR, Edward (1933). «Language». A: David MANDELBAUM (1949). *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Society*. Berkeley: University of California Press.
- SASSE, Hans-Jürgen (1992). «Theory of language death». A: Matthias BREZINGER (ed.). *Language death: factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*. Berlín: Mouton de Gruyter, p. 7-29.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2000). *Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights?* Londres [etc.]: LEA.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove (2002). «Some philosophical and ethical aspects of ecologically based language planning». A: BOUDREAU, Annette [et al.] (ed.) (2002), p. 69-102.
- SPROULL, Allan (1996). «Regional economic development and minority language use: the case of Gaelic Scotland». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 121, p. 93-117.
- STEINER, Georges (1975). *Después de Babel: aspectos del lenguaje y la traducción*. Zona edició corregida i augmentada.. Madrid [etc.]: Fondo de Cultura Económica, 2001 [Edició original: *After Babel: aspects of language and translation*. Oxford: Oxford University Press]
- THIEBERGER, Nicholas (1990). «Language maintenance: why bother?». *Multilingua*, v. 9, núm. 4, p. 333-358.
- TUSÓN, Jesús (2004). *Patrimoni natural: elogi i defensa de la diversitat lingüística*. Barcelona: Empúries.
- VUOLAB, Kerttu (2000). «Such a treasure of knowledge for human survival». A: PHILLIPSON, Robert (ed.) (2000), p. 13-16.
- WEBB, Vic (1998). «Multilingualism as a developmental resource: Framework for a research program». *Multilingua*, v. 17, núm. 2-3, p. 125-154.
- WOLLOCK, Jeffrey (1999). «How linguistic diversity and biodiversity are related». *Terralingua Discussions Paper*, núm. 5. [en línia]. [Consulta: 6 de febrer de 2004]. Disponible a: <<http://www.terralingua.org/DiscPapers/DiscPaper5.html>>

- WOLLOCK, Jeffrey (2001). «Linguistic diversity and biodiversity: some implications for the languages sciences». A: MAFFI, Luisa (ed.) (2001*a*), p. 248-262.
- WURM, Stephen A. (1991). «Language death and disappearance: causes and circumstances». A: ROBINS, Robert H.; UHLENBECK, Eugenius M. (ed.) (1991), p. 1-18.